

ANJUMAN | КОНФЕРЕНЦИЯ | CONFERENCES | RESPUBLIKA KO'P TARMOQLI ILMYIY KONFERENSIYA

YANG

CONFERENCES.UZ

2023

O'ZBEKISTON:

INNOVATSIYA, FAN VA TA'LIM

DAVRIYLIGI:
2018-2023

DUNYODA BIRINCHI KASHF
ETILGAN FOTOAPPARAT

Thomas Setton (1861)

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA XORVIJ OLIY TA'LIM MUASSASALARI PROFESSOR-O'QITUVCHILARI, YOSH OLIMLAR, DOKTORANTLAR, MAGISTRANTLAR VA IQTIDORLI TALABALAR

TOSHKENT SHAHAR, AMIR
TEMUR KO'CHASI, PR.1, 2-UY.

+998 97 420 88 81
+998 94 404 00 00

WWW.TAQIQOT.UZ
WWW.CONFERENCES.UZ

DEKABR
№59

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН:
ИННОВАЦИЯ, ФАН
ВА ТАЪЛИМ
2-ҚИСМ**

**НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН:
ИННОВАЦИИ, НАУКА
И ОБРАЗОВАНИЕ
ЧАСТЬ-2**

**NEW UZBEKISTAN:
INNOVATION, SCIENCE
AND EDUCATION
PART-2**

ТОШКЕНТ-2023

«Янги Ўзбекистон: Инновация, фан ва таълим» [Тошкент; 2023]

«Янги Ўзбекистон: Инновация, фан ва таълим» мавзусидаги республика 58-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 декабрь 2023 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2023. - 120 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар «Харакатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган етти устувор йўналишдан иборат 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси мувофик: – илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳтил қилинган конференцияси.

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши -

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар -

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар -

Исмаилов Хусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни -

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви -

PhD Шакирова Шоҳида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги “Оила” илмий-амалий тадқиқот маркази)

6. Журналистика -

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар –

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8. Адабиёт -

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9. Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни -

Phd Воҳидова Меҳри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10. Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар -

Турсунназарова Эльвира Таҳировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11. Жисмоний тарбия ва спорт -

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12. Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши -

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13. Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши -

Бобохонов Олтибой Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн-

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Муסיқа ва ҳаёт-

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар -

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари -

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар -

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика -

Жалилов Фазлиддин Содикович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария -

Жалилов Фазлиддин Содикович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари -

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар -

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари -

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар -

Phd доцент Қаххоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти)

25.География-

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпلامга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

Page Maker\Верстка\Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналлов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ҲУҚУҚ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

SUN'IY INTELLEKT VA HUQUQNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Davlatova Guliza Shavkat qizi,

Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktoranti

e-mail: gprimova97@gmail.com

ORCID: 0009-0003-7496-7628

Annotatsiya. Mazkur tezisda sun'iy intellekt va huquq o'rtasidagi munosabatlardagi so'nggi o'zgarishlarni hisobga olgan holda, sun'iy intellektning yuridik tadqiqotlarda, shartnomani tahlil qilishda, sud jarayonlarida, qonun loyihalarini ishlab chiqishda, huquqiy tahlil qilish kabi huquq sohasiga oid jarayonlarda tutgan o'rni va ushbu jarayonlarni amalga oshirishda qanday imkoniyatlar yarata olishi kabi jihatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, huquqiy jarayonlar, yuridik tadqiqotlar, huquqiy tahlil, qonun loyihasini ishlab chiqish.

Bugungi kunda sun'iy intellekt rivojlanib, turli sohalarda keng qo'llanilmoqda. Sun'iy intellektni yaratishdan asosiy maqsad - ilgari odamlar tomonidan bajarilgan vazifalarni bajarish qobiliyatini va dasturiy tizimlarni oqilona harakat qilish uchun takrorlash. Ma'lumotlarni to'plash va muammolarni hal qilish uchun ushbu ma'lumotlardan foydalanishga qodir tizimlarni yaratish korxonalariga ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish va oddiy jarayonlarni avtomatlashtirish imkonini beradi[1].

Sun'iy intellekt atamasi ilk marta 1956-yilda Dartmut kollejida bo'lib o'tgan konferensiyada Jon Makkarti tomonidan kiritilgan. Sinov va xatolar orqali rivojlangan neyron tarmoqqa asoslangan birinchi kompyuter 1967-yilda ishlab chiqilgan. O'sha paytdan boshlab sun'iy intellektga yo'naltirilgan texnologiya rivojlanishda davom etmoqda va bu bizga turli sohalarda bir qator imkoniyatlar yaratdi[2].

Sun'iy intellekt (AI) bugungi kunda texnologiyaning eng dolzarb mavzularidan biridir. So'nggi paytlarda sun'iy intellektning o'sishi ko'plab sohalarda, shu jumladan huquq sohasida o'rganish va rivojlanishning ko'payishiga olib keldi. Yaqin kelajakda sun'iy intellekt bizning ishlash va yashash tarzimizda inqilob qilishi mumkin.

Sun'iy intellekt huquqning kelajagiga ta'sir qiladi. U advokatlik sohasida tobora ommalashib bormoqda va ko'proq bilimli huquqiy qarorlar qabul qilish uchun ishlatiladi. Bir tomondan, u foydalanuvchilarga huquqiy hujjatlarni tushunish va huquqiy tizimni boshqarishda yordam beradi. Boshqa tomondan, AI tizimlari inson huquqlarini himoya qilish, adolatli sudlovlarni ta'minlash va irqi, jinsi yoki nogironligi sababli xavf ostida bo'lgan shaxslarning hayotini himoya qilish uchun ishlatiladi.

Sun'iy intellekt huquqshunoslik sohasida katta va muhim o'zgarishlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega. Huquqiy tizim keng va doimiy rivojlanmoqda. Sun'iy intellekt va huquq o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik sun'iy intellekt texnologiyalari va ilovalari huquqiy tizimlar, qoidalar va axloqiy mulohazalar bilan qanday kesishishini anglatadi. Ushbu o'zaro ta'sirning ba'zi asosiy jihatlari quyidagilar:

1. Yuridik tadqiqotlarda: AI yuridik tadqiqot vazifalarini avtomatlashtirish, tegishli ishlar, qonunlar va qoidalarga tezkor kirishni ta'minlash orqali advokatlar va yuridik mutaxassislariga yordam berishi mumkin. Sun'iy intellektga asoslangan vositalar katta hajmdagi huquqiy ma'lumotlarni tahlil qilishi va huquqiy qarorlar qabul qilishni qo'llab-quvvatlash uchun tushunchalar berishi mumkin.

2. Shartnomani tahlil qilishda: AI katta hajmdagi shartnomalar va huquqiy hujjatlarni ko'rib chiqishi va tahlil qilishi mumkin, bu esa advokatlarga potensial xavf va nomuvofiqliklarni aniqlashga yordam beradi. Sun'iy intellektga asoslangan shartnomalarni tahlil qilish vositalari shartnomalarni ko'rib chiqish jarayonlarini soddalashtirishi, vaqt va kuchni tejash imkonini beradi.

3. Sud jarayonida: AI texnologiyalari ish natijalarini taxmin qilish, sud amaliyoti tarixidagi keyslarni tahlil qilish va strategiyani ishlab chiqish uchun tushunchalar berish orqali sud jarayonlariga yordam berishi mumkin. AI algoritmlari, shuningdek, ish hujjatlari va dalillarni boshqarish va tartibga solish, yuridik guruhlar uchun ish jarayonlarini optimallashtirishda yordam bera oladi.

4. Qonun loyihasini ishlab chiqishda: AI vositalari shartnomalar, kelishuvlar va huquqiy yozishmalar kabi huquqiy hujjatlarni yaratishda yordam berishi mumkin. Bu vositalar oldindan belgilangan qoidalar va shablonlarga asoslangan qoramalarni yaratish, samaradorlik va aniqlikni oshirish uchun tabiiy tilni qayta ishlash va mashina o'rganish usullaridan foydalanadi.

5. Huquqiy tahlilda: AI huquqiy ma'lumotlardagi tendensiyalarni aniqlashga yordam beradi, bashoratli tahlil va qarorlar qabul qilishni osonlashtiradi. Katta hajmdagi huquqiy ma'lumotlarni tahlil qilish orqali AI tizimlari huquqiy amaliyotlar, me'yoriy hujjatlarga muvofiqlik va xavflarni boshqarish haqida tushuncha berishi mumkin.

6. AI etikasi va huquqiy jihatdan tartibga solish: Aning huquqda qo'llanilishi axloqiy va tartibga soluvchi savollarni tug'diradi. Ma'lumotlarning maxfiyligi, algoritmik tarafdashlik, shaffoflik, hisobdorlik va mas'uliyat kabi masalalar AI tizimlarining adolatli, xolis bo'lishini hamda huquqiy va axloqiy me'yorlarga muvofiqligini ta'minlash uchun diqqat bilan ko'rib chiqishni talab qiladi.

7. Odil sudlov jarayonlarida: AI dan, ayniqsa, yuridik xizmatlarni to'lashga qodir bo'lmagan shaxslar uchun imkoniyatlar yaratishda foydalanish mumkin. Sun'iy intellekt yordamida ishlaydigan chatbotlar va virtual yordamchilar asosiy huquqiy ma'lumotlar va yo'l-yo'riqlarni taqdim etishi, foydalanuvchilarga huquqiy savollar bilan yordam berishi, shakllarni to'ldirishi yoki huquqiy jarayonlarni boshqarishi mumkin[3].

Hozirgi vaqtda yuridik firmalarda ish yuritish, huquqiy tadqiqot olib borish ko'p xodimlarni talab qiladi, bu yuridik firmaning daromad olish salohiyatini keskin cheklaydi, ammo AI bilan butun yuridik hamjamiyat muvozanatga keltirilishi mumkin. Sun'iy intellekt tadqiqot platformasi tadqiqotni atigi soniyalarda yakunlashi mumkin va sun'iy intellekt yuridik amaliyot hajmidan qat'iy nazar, sifatni saqlab, yuridik tadqiqotlar xarajatlarini muvozanatlashi mumkin. U hatto advokatlarga mijozlarga maslahat berish va sud ishlarini yanada samarali olib borishda yordam beradigan noyob va juda samarali vositalarni taqdim etishi mumkin[4].

Endi advokatlar sun'iy intellektning yuridik sohaga kiritilishi advokatlar va huquqiy tahlilchilarning almashtirilishiga olib keladimi yoki sun'iy intellektga asoslangan yechimlar va platformalar firma va advokatlarning samaradorligi va mahsuldorligini oshiradimi, deb bahslashmoqda. Huquqiy sohada ko'plab yangiliklar advokatlar faoliyati samaradorligini oshirdi, jumladan, shartnomalar tahlili, tovar belgilarini qidirish bo'yicha dasturiy ta'minot, huquqiy tadqiqot dasturlari va boshqalar. Biroq, sun'iy intellektga asoslangan dasturiy ta'minot yoki dasturlarning hech biri advokatlarni almashtirish uchun mo'ljallanmagan va barcha sun'iy intellektga asoslangan dasturiy ta'minot va dasturlar tadqiqot va tahlillarning haqqoniyligi va natijaga yo'naltirilganligini oshiradi.

Mavjud potensial muammolarni hal qilish va axloqiy va mas'uliyatli foydalanishni ta'minlash bilan birga, huquqiy sohada sun'iy intellektning afzalliklaridan foydalanish o'rtasida muvozanatni saqlash juda muhimdir. Huquqiy bazalar AI ilovalarini samarali tartibga solish uchun rivojlanayotgan AI landshaftiga moslashishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Frank Pasquale. New Laws of Robotics: Defending Human Expertise in the Age of AI. The Belknap Press of Harvard University Press, 2020.
2. Neil Sahota. AI in law: The positives and the negatives. 2023.
3. Sanjana Shikhar. Role of Artificial intelligence in law. Banaras, 2021.
4. Ashley K. Artificial Intelligence and Legal Analytics. Cambridge University Press, 2019.

**КОМПЛЕКС ТАДБИРКОРЛИК ЛИЦЕНЗИЯСИ ШАРТНОМАСИ БЎЙИЧА
ТАРАФЛАРНИНГ ЖАВОБГАРЛИГИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР**

Болиев Бехзод Рахматиллоевич,
Тошкент давлат юридик университети
мустақил изланувчиси

АННОТАЦИЯ: Бугунги кунда комплекс тадбиркорлик лицензияси шартномаси бўйича тарафларнинг жавобгарлиги масаласи муҳим аҳамият касб этмоқда. Мазкур мақолада муаллиф ушбу шартнома бўйича жавобгарлик мазмун-моҳиятини очиқ беришга ҳаракат қилади.

КАЛИТ СЎЗЛАР: фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик, айб, зарар, неустойка.

Фуқаролик-ҳуқуқий шартномаларда жавобгарликнинг белгиланилиши шартнома тарафларининг шартнома бўйича масъулиятни ҳис этишини ва шартнома билан белгиланган ўз мажбуриятларинини белгиланган тартибда бажаришларини таъминлаш билан боғлиқдир.

Н.Эгамбердиеванинг фикрича, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик деганда, нафақат мажбуриятларни бузганлик учун жавобгарлик, балки фуқаролик ҳуқуқининг бошқа институтлари томонидан тартибга солинадиган муносабатлардаги ҳуқуққа ҳилоф хатти-ҳаракат натижасида вужудга келадиган жавобгарлик ҳам тушунилади [1].

Х.Рахмонқулов, шартнома мажбуриятларини бузганлик учун жавобгарлик чоралари ташкилот, корхоналар мулкӣ манфаатлари мулкӣ ҳимоясини таъминлайди, бузилган ҳуқуқларни тиклаш учун имконият яратади, бу ҳуқуқни бузганларга нисбатан қонуний талаблар билдириш имкониятини беради деб таъкидлайди [2].

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг келиб чиқиши учун қуйидаги шартларнинг бўлиши талаб этилади:

- қарздорнинг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари;
- зиённинг (зарарнинг)мавжудлиги;
- ғайриқонуний хатти-ҳаракат билан вужудга келган зарарлар ўртасидаги сабабий боғланиш;
- ҳуқуқбузар айбининг мавжудлиги [3].

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексига мувофиқ, қарздор мажбуриятни бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги туфайли кредиторга етказилган зарарни тўлаши шарт.

Агар қонун ҳужжатларида ёки шартномада ўзгача тартиб назарда тутилган бўлмаса, зарарни аниқлашда мажбурият бажариллиши керак бўлган жойда, қарздор кредиторнинг талабларини ихтиёрий қаноатлантирган кунда, борди-ю, талаб ихтиёрий қаноатлантирилган бўлмаса, даъво қўзғатилган кунда мавжуд бўлган нархлар эътиборга олинади. Суд вазиятга қараб, зарарни тўлаш ҳақидаги талабни қарор чиқарилган кунда мавжуд бўлган нархларни эътиборга олган ҳолда қаноатлантириши мумкин.

Демак, умумий қоида бўйича шартнома бўйича жавобгарлик шартнома шартлари умуман бажарилмаган ёки бажарилган тақдирда ҳам лозим даражада (масалан асл ҳолича бажарилмаган) бажарилмаган ҳолатларда юзага келади.

Умумий қоидадан келиб чиққан ҳолда тижорат концессияси (франшизинг) шартномаси бўйича тарафларнинг жавобгарлиги айбга боғлиқ равишда юзага келади [4].

С.Сафоеванинг фикрича, интеллектуал мулк объектларидан тижорат муомаласида фойдаланишга доир шартномалар (комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси, лицензия шартномаси) ни бузганлик фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик асослари бўлиб, шартнома шартларининг бузилганлиги, шартнома шартларини бузишда айбнинг

мавжудлиги, жавобгарлик субъектини мавжудлиги ва зарарнинг мавжудлиги ҳисобланади [5].

Комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси тарафларининг айби даражасини аниқлашда муайян ҳолатдан ва шартнома мазмунидан келиб чиқилади.

Бизга маълумки, шартномавий жавобгарликнинг иккита асосий шакли мавжуд: булар неустойка ва зарарни қоплашдир. Бу шаклларнинг қўлланилиши умумий шартномавий ҳуқуқ нормалари томонидан кўзда тутилади, шунингдек, улар шартноманинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда алоҳида норматив актларда ҳам назарда тутилиши мумкин.

Зарарни қоплаш ва неустойка ундириш, мулкий жавобгарлик унинг алоҳида шакллари сифатида ўзига хос хусусиятларга эга. Зарарни қоплаш жавобгарлик чораси сифатида қонунда назарда тутилса ҳам, унинг миқдори, қоида бўйича етказилган зарар миқдорига боғлиқ равишда ҳисоблаб чиқарилади ва у исботланган бўлиши лозим.

Комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси шартларини қайси асосларга кўра бузилганлигига қараб, зарарни қоплашни ҳам, неустойка ундиришни ҳам қўллаш мумкин.

С.Сафоева интеллектуал мулк объектларидан тижорат муомаласида фойдаланганлик билан боғлиқ равишда юзага келадиган фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликда неустойка ундириш ва зарарни қоплашдан ташқари, фуқаролик қонун ҳужжатларида интеллектуал мулк объектларини бузганлик учун махсус жавобгарлик чоралари белгиланган бўлиб, улар жумласига ҳуқуқбузарлик воситаларини ҳуқуқбузар ҳисобидан йўқ қилиб ташлаш, бузилган шахсий номулкий ҳуқуқларни тиклаш, шунингдек маънавий зарарни пул кўринишида қоплаш ҳам киришини таъкидлаб ўтади [6].

Умуман олганда, комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси шартларини бузганлик учун жавобгарликнинг келиб чиқиш асослари фуқаролик ҳуқуқидаги бошқа шартномаларга хос хусусиятлардан ташқари, ўзига хос жиҳатларига ҳам эга. Ушбу шартнома бўйича жавобгарликнинг келиб чиқишига қуйидаги ўзига хос хусусиятлар асос бўлиб хизмат қилиши мумкин. Булар:

биринчидан, комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси интеллектуал мулк билан боғлиқ ҳисобланади. Шартноманинг амал қилиш муддатида ва шартнома бекор бўлган ҳолатларда, лицензиат интеллектуал мулк билан боғлиқ нормаларга ҳам амал қилиши талаб этилади. Уларнинг бузилиши фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг баъзи ҳолатларда бошқа турдаги жавобгарлик турларининг қўлланилишига ҳам сабаб бўлиши мумкин;

иккинчидан, ушбу шартнома бўйича фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка асос бўладиган ҳолатлардан бири тўловлар масаласи ҳисобланади. Чунки, комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси бўйича тўловларнинг бир неча турлари мавжуд;

учинчидан, шартнома бўйича жавобгарлик шартнома бекор бўлганидан кейин ҳам келиб чиқиши мумкин.

Маълумки, комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси бўйича ҳақ тўлашнинг асосий шаклларида бири бу даврий тўловлар ҳисобланади. Бу тўловларнинг амалга ошириш муддатлари шартномада кўрсатиб ўтилади. Демак, кўпчилик ҳолатларда шартнома шартларини бузганлик учун жавобгарлик айнан даврий тўловларни кечиктирганлик учун келиб чиқиши мумкин. Ушбу ҳолатларда лицензиат томонидан лицензиарга неустойканинг шаклларида бири бўлган пеня тўланади ва пенянинг миқдори амалга оширилиши лозим бўлган сумма миқдоридан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси шартларини бузганлик учун жавобгарликнинг келиб чиқишига мутлақ ҳуқуқлардан фойдаланиш тартибининг бузилиши, даврий тўловларнинг ва бошқа ҳақ тўлаш шаклларидаги ўз вақтида амалга оширилмаслиги, чеклайдиган шартларга амал қилмаслик, шартномада кўрсатилган асосда ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш, ишлар бажариш) тартибига риоя қилинмаслиги натижасида тадбиркорлик субъектининг ишчанлик обрўсига путур етиши кабилар сабаб сифатида хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Эгамбердиева Н.Х. Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг асослари ва шакллари: юрид. фан. ном. дисс. ... – Т.: ТДЮИ, 2006. – Б. 13.
2. Раҳмонкулов Х.Р. Договорные отношения в агропромышленном комплексе. – Т.: 1989. – 90 с.
3. Раҳмонкулов Ҳ. Мажбурият ҳуқуқи (умумий қоидалар) // Ҳуқуқшунослик ихтисоси бўйича олий ўқув юртлари "Хусусий ҳуқуқ" йўналиши магистратура талабалари учун. – Тошкент: ТДЮИ, 2005. – 336 б.
4. Гражданское право. Часть вторая / Под общей редакцией А.Г.Калпина. – М.: ЮРИСТ, 2001. – 476 б.
5. Сафоева С.М. Интеллектуал мулк объектларини тижорат муомаласидаги айрим ҳуқуқий муаммолар: Юрид. фан. номз. дисс.– Тошкент, 2008. – Б. 164.
6. Сафоева С.М. Интеллектуал мулк объектларини тижорат муомаласидаги айрим ҳуқуқий муаммолар: Юрид. фан. номз. дисс. – Тошкент, 2008. – Б. 173.

КОМПЛЕКС ТАДБИРКОРЛИК ЛИЦЕНЗИЯСИ (ФРАНШИЗИНГ) ШАРТНОМАСИ ТАРАФЛАРИНИНГ ҲУҚУҚ ВА МАЖБУРИЯТЛАРИ

Болиев Бехзод Раҳматиллоевич,
Тошкент давлат юридик университети
мустақил изланувчиси

АННОТАЦИЯ: Ҳозирги кунда комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси тадбиркорлик фаолиятида кенг қўлланмоқда. Мазкур мақолада муаллиф илмий-баҳс мунозара ва қонунчилик таҳлили асосида ушбу шартнома тарафларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳақида сўз юритади.

КАЛИТ СЎЗЛАР: комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси, лицензиар, лицензиат, фирма номи.

Шартнома тарафлари унда белгиланган ҳуқуқ мажбуриятлар эгаси сифатида шартноманинг мақсади ва моҳиятини ифодалайди. Шу сабабли шартноманинг энг муҳим қисми ҳам тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ҳисобланиб, ҳуқуқ ва мажбуриятлар орқали тарафларнинг ушбу муносабат бўйича қандай хулқ-атворда бўлишлари назарда тутилади. Комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси тарафлари ФКнинг 862-моддаси учинчи қисмига мувофиқ, тижорат ташкилотлари ва тадбиркорлар сифатида рўйхатга олинган фуқаролар бўлиши мумкин.

Худди шундай амалиёт хорижий мамлакатлар қонунчилигида ҳам кузатилади. Франшизинг муносабатлари амал қилувчи деярли барча давлатларда фақатгина тижорат ташкилотлари ва яқка тадбиркорларгина франшизинг шартномаси субъекти бўлиши мумкин. Ушбу шартнома давлат рўйхатидан ўтказилишининг ўзи оддий фуқаронинг шартнома иштирокчиси бўла олмаслигининг битта сабаби ҳисобланади. Жумладан, Россия Федерация Гражданлик кодексига мувофиқ, тижорат концессияси шартномаси бўйича тижорат ташкилотлари ва яқка тадбиркорлар сифатида рўйхатдан ўтган фуқаролар шартнома тарафлари бўлиб ҳисобланади [1].

Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 24 июндаги 346-сон қарори билан тасдиқланган “Комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаларини давлат рўйхатидан ўтказиш бўйича давлат хизматини кўрсатишнинг Маъмурий регламент”га мувофиқ:

лицензиар - франшизинг тўғрисидаги шартнома бўйича тараф, лицензиатга комплекс мутлақ ҳуқуқларни ҳақ эвазига фойдаланиш учун берувчи комплекс мутлақ ҳуқуқлар (лицензия комплекси)нинг ҳуқуқий эгаси;

лицензиат - франшизинг тўғрисидаги шартнома бўйича тараф, лицензиарнинг комплекс мутлақ ҳуқуқларидан тадбиркорлик фаолияти учун ҳуқуқий фойдаланувчи [2].

Қоидага кўра, лицензиар мутлақ ҳуқуқлар эгаси бўлиши лозим. Лицензиар сифатида фуқаролик ҳуқуқининг айнан қайси субъекти: фуқаро ёки юридик шахс шартномада иштирок этиши мумкинлиги борасида мутахассислар айрим мулоҳазаларни келтирадилар.

Жумладан, Д.М.Қараходжаеванинг фикрига кўра, франшизинг фаолиятида катта тажрибага эга давлатларда, франшизинг шартномаси ўзига хос хусусиятларга эга. Уларнинг асосийси – лицензиар жисмоний шахс бўлиши мумкин эмаслиги. Лицензиар сифатида фақат тижорат ташкилоти яъни, юридик шахс бўлиши мумкин. Бу эса, комплекс тадбиркорлик лицензияси шартномаси бўйича фирма номидан фойдаланиш ҳуқуқи берилиши фақат юридик шахсга тегишлилиги билан боғлиқ. Шундан келиб чиқиб, якка тартибдаги тадбиркор, комплекс тадбиркорлик лицензияси шартномасига кўра лицензиар бўлиши мумкин эмас, чунки у фуқаролик муомаласида фақат ўзининг шахсий номи остида иш юритади. Лицензиат эса, ҳам юридик шахс, ҳам якка тартибдаги тадбиркор бўлиши мумкин [3].

Бу фикр “Фирма номлари тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасида фирма номи тушунчасига берилган таърифдан келиб чиқиб ўринлидир. Чунки, мазкур нормада фирма номи юридик шахс бўлган тижорат ташкилотининг индивидуал номи эканлиги белгиланган. Жисмоний шахс фирма номига эга бўла олмаслиги сабабли ҳам у франшизинг шартномаси бўйича лицензиар мақомига эга бўла олмайди [4]. Ушбу шартнома бўйича лицензиатга фойдаланиш учун берилаётган мутлақ ҳуқуқлар комплексининг дастлабки ва асосий элементи, бу – фирма номи ҳисобланади. Агар шартнома фирма номини эмас мутлақ ҳуқуқлар таркибига кирувчи бошқа ҳуқуқлар, масалан, ихтирога бўлган ҳуқуқни фойдаланиш учун беришни назарда тутса, бу шартнома комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаси эмас, балки интеллектуал мулк объектларидан фойдаланишга доир лицензия шартномаси ҳисобланади. Шундай экан, франшизинг шартномасида лицензиар фирма номи эгаси бўлган шахс ҳисобланиши, бундай шахс эса қонунчиликка мувофиқ фақат тижоратчи юридик шахс бўлиши мумкинлиги ҳақидаги мулоҳаза вужудга келади. Бинобарин, тижоратчи бўлмаган юридик шахс фирма номига эга бўлмаганлиги сабабли франшизинг шартнома бўйича лицензиар бўлиши мумкин эмас.

Лицензиат эса тадбиркорлик фаолиятни амалга ошираётган жисмоний ва юридик шахс ҳисобланади ва улар франшизинг шартномасида лицензиарнинг контрагенти сифатида ҳаракатланади.

Таъкидлаш лозимки, франшизинг шартномасини давлат рўйхатидан ўтказишга оид Регламентдан фарқли равишда ФКда шартнома тарафлари ҳисобланган лицензиар ва лицензиатга тушунча белгиланмаган. ФКда янги турдаги шартнома тарафларига тушунча бериш лизинг шартномасида кузатилади (ФКнинг 589-моддаси). Франшизинг шартномаси ҳам миллий фуқаролик қонунчилиги учун нисбатан янги ҳамда ҳали у қадар кенг қўлланилмаётганлигидан келиб чиқиб, ФКда ушбу шартнома тарафлари хусусида алоҳида қоида белгиланганда мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бунда лицензиар ва лицензиатга бериладиган таърифлар ФКнинг 862¹-моддаси сифатида шакллантирилиши зарур.

Фуқаролик ҳуқуқидаги шартнома доктринаси анъналарига кўра, комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномасининг мазмунини тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ташкил этади.

Ўзбекистон Республикасининг 866-моддасига мувофиқ, лицензиарнинг қуйидаги мажбуриятлари мавжуд:

- лицензиатга техникавий ва тижорат ҳужжатларини топшириши ҳамда лицензиат комплекс тадбиркорлик лицензияси шартномаси бўйича ўзига берилган ҳуқуқларни амалга ошириши учун зарур бўлган бошқа ахборотни тақдим этиши, шунингдек лицензиат ва унинг ходимларига ушбу ҳуқуқларни амалга ошириши билан боғлиқ масалалар юзасидан йўл-йўриқлар бериши шарт;

- лицензиатга шартномада назарда тутилган лицензияларни бериши, уларнинг белгиланган тартибда расмийлаштирилишини таъминлаши;

- лицензиатга доимий техникавий ва маслаҳат ёрдами кўрсатиши, шу жумладан ходимларни ўқитиш ва уларнинг малакасини оширишда ёрдам бериши шарт [5].

Комплекс тадбиркорлик лицензияси шартномасида лицензиарнинг бошқа мажбуриятлари ҳам назарда тутилиши мумкин.

Шунингдек, манбаларда лицензиарнинг мажбуриятларидан бири сифатида лицензиат томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар, бажарилаётган ишлар, кўрсатилаётган хизматларнинг сифатини назорат қилиб бориш мажбурияти ҳам кўрсатиб ўтилади [6].

Баъзи хорижий давлатларда лицензиар томонидан шартнома тузишгача бўлган жараёнда ўзининг фаолияти, молиявий ҳужжатлари билан боғлиқ манбаларни ошкор қилиш мажбурият сифатида белгилаб қўйилган. Жумладан, Австралия қонунчилигига мувофиқ, лицензиар томонидан айнан қандай маълумотларни ошкор қилиши зарурлиги тўғридан-тўғри кўрсатиб ўтилган. Булар қуйидагилардир: тижорат тажрибаси; франчайзер билан боғлиқ суд жараёни маълумотлари; интеллектуал мулкка оид маълумотлар; франшиза қамраб оладиган ҳудуд тўғрисидаги маълумотлар; етказиб бериш билан боғлиқ маълумотлар кабилар [7].

Юқорида тўхталиб ўтганимиздек, аксарият хорижий давлатларда шартнома тузишдан аввал маълумотларни ошкор қилиш масаласига алоҳида эътибор қаратилиб, ушбу муносабатлар алоҳида ҳуқуқий нормалар билан тартибга солинади. Чунки, лицензиарнинг лицензиат фаолияти тўғрисида зарур бўлган барча маълумотларни билиши франшизинг шартномаси билан боғлиқ муносабатларнинг истиқболини белгилаб беради.

Шунинг учун ҳам, фикримизча, ФКга 866¹-модда киритиб, уни қуйидаги мазмунда ифодалаш мақсадга мувофиқ бўлади: “Комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномасини тузишдан камида икки ой аввал лицензиар лицензиатга ўзининг тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ ҳужжатларни, жумладан, сўнгги уч йилликдаги молиявий ҳисоботларни тақдим этиши шарт”.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. – М.: 1998. – 617 с.
2. Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 24 июндаги 346-сон қарор билан тасдиқланган Комплекс тадбиркорлик лицензияси (франшизинг) шартномаларини давлат рўйхатидан ўтказиш бўйича давлат хизматини кўрсатишнинг маъмурий регламенти // <https://lex.uz/docs/6080481>.
3. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексига шарҳ. III жилд. – Тошкент: Vaktria press, 2013. – 10 б.
4. Ўзбекистон Республикасининг 2006 йил 18 сентябрдаги “Фирма номлари тўғрисида”ги ЎРҚ–51-сон Қонуни // <https://lex.uz/docs/1055517>.
5. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Иккинчи қисм // <https://lex.uz/docs/180552>.
6. Гув. А.Н. Гражданское право. Учебник. II том. – М.: Экзамен, 2006. – 410 с.
7. <http://franchising.kiev.ua/4/law/115/195.html>

КУЧЛИ ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ЁКИ ЗАҲАРЛИ МОДДАЛАРНИ ҚОНУНГА ХИЛОФ РАВИШДА МУОМАЛАГА КИРИТИШ ЖИНОЯТИ УЧУН ЖАЗО ТАЙИНЛАШГА ОИД АЙРИМ МАСАЛАЛАР

Тошниёзов Сардор Уралбаевич,
Ўзбекистон Республикаси Хуқуқни муҳофаза қилиш
академияси мустақил изланувчиси,
E-mail: sardorbilol@mail.ru

Аннотация: Мақолада кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда муомалага киритиш жинояти учун жазо тайинлаш, шу жумладан ушбу жараёнда эътиборга олинмаган жазони енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатлар билан боғлиқ назарий қарашлар ва унга оид ҳуқуқни қўллаш амалиётида юзага келаётган муаммолар кўриб чиқилади. Тадқиқот натижасида муаллиф томонидан ушбу жиноятнинг хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига мувофиқ адолатли жазо тайинлаш, бу турдаги жиноятларнинг олдини олишга қаратилган жиноий-ҳуқуқий таъсир чораларини такомиллаштиришга қаратилган айрим таклифлар илгари сурилади.

Калит сўзлар: кучли таъсир қилувчи моддалар, заҳарли моддалар, жиноий жавобгарлик, жиноий-ҳуқуқий таъсир чоралар, жазо, жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар, жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар.

Бугунги кунда кучли таъсир қилувчи моддалар муомаласини ҳуқуқий тартибга солишни, шу жумладан уларнинг ёшлар томонидан нотиббий мақсадларда истеъмол қилиниши ҳолатларининг олдини олиш механизмларини такомиллаштириш жамоат хавфсизлигини таъминлашнинг муҳим йўналишларидан бири сифатида белгиланган [6].

Аҳолининг кучли таъсир қилувчи моддаларга тобе бўлиб боришига, улар ҳамда заҳарли моддалар орқали бошқар турдаги оғир ва ўта оғир жиноятларнинг содир этилишига қарши кураш фаолияти қонунчиликдаги механизмлар, шу жумладан ҳуқуқий таъсир чоралари оқилона ташкил этилган тақдирдагина самарали бўлиши мумкин. Ушбу моддаларнинг ноқонуний айланмасига қарши кураш фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадида қонун чиқарувчи томонидан маъмурий ва жиноий-ҳуқуқий таъсир чоралари мунтазам равишда такомиллаштирилиб келинган.

Хусусан, Жиноят кодексининг 251¹-моддасига [2] киритилган сўнгги ўзгартиришлар билан ҳам айнан кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларнинг ноқонуний муомаласи учун жазо чоралари такомиллаштирилиб, 1-қисм санкциясига озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган муқобил жазолар қўшилган ҳамда 1-3-қисмларнинг санкцияларидаги озодликни чеклаш ва озодликдан маҳрум қилиш жазоларининг муддатлари оширилган [5].

Шу билан бирга, кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларнинг ноқонуний муомаласи билан боғлиқ жиноятларнинг сони камаймаётганлиги, аҳоли орасида уларга тобелик ортиб бораётганлиги, ҳуқуқни қўллаш амалиётида ушбу турдаги ва унга турдош бўлган бошқа жиноятларни содир этаётган шахслар томонидан яна ушбу жиноятлар қайта содир этилиш ҳолатлари кузатилаётганлиги бу борадаги ишларни давом эттириш зарурати мавжудлигини кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепциясига мувофиқ, жазолар тизими ва уларни тайинлаш механизмларини қайтадан кўриб чиқиш, эскирган ҳамда замонавий талабларга жавоб бермайдиган жазолар шакли ва турларини чиқариб ташлаш, жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсларни тарбиялаш, шунингдек, содир этилиши мумкин бўлган жиноятларнинг олдини олишга қаратилган жазо турлари ва бошқа ҳуқуқий таъсир чораларини жорий этиш жиноий жавобгарлик ва жазо тизимини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари сифатида белгиланган [7].

Янги тахрирда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ҳам жазо билан боғлиқ масалаларга алоҳида урғу берилганлигини кўришимиз мумкин [1].

Жумладан, Конституциянинг 25-моддасида Ўзбекистон Республикасида ўлим жазоси тақиқланиши, 26-моддасида ҳеч ким қийноққа солиниши, зўравонликка, бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки инсон кадр-қимматини камситувчи муомалага ёхуд жазога дучор этилиши мумкин эмаслиги назарда тутилган.

Шунингдек, Конституциянинг 20-моддасида давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши кераклиги қатъий белгиланди.

Маълумки, жазо жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсга нисбатан давлат номидан суд ҳукми билан қўлланиладиган ва маҳкумни қонунда назарда тутилган муайян ҳуқуқ ва эркинликлардан маҳрум қилиш ёки уларни чеклашдан иборат мажбурлов чораси ҳисобланиб, маҳкумни ахлоқан тузатиш, унинг жинойий фаолиятни давом эттиришига тўсқинлик қилиш ҳамда маҳкум, шунингдек бошқа шахслар янги жиноят содир этишининг олдини олиш мақсадида қўлланилади [2].

Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларнинг ноқонуний муомаласи билан боғлиқ жиноятларни кўришда судлар Жиноят кодекси ва Жиноят-процессуал кодекси, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2006 йил 3 февралдаги “Судлар томонидан жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида”ги 1-сон [8] ва 2021 йил 27 ноябрдаги “Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда муомалага киритиш билан боғлиқ жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 33-сон [9] қарорларига асосланишади.

Суд амалиётининг бу турдаги жиноятлар бўйича жазо тайинлаш амалиётининг таҳлили қонуний, асосли ва адолатли қарор чиқарилишини таъминлаш борасида бир қатор муаммолар мавжудлигини кўрсатди.

Биринчи муаммо жазо тайинлашда ЖК 55-моддасини қўллаган жазони енгиллаштирувчи ҳолатларни ҳисобга олиш билан боғлиқдир.

Олий суд Пленумининг 2006 йил 3 февралдаги “Судлар томонидан жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида”ги 1-сон қарорининг 3-бандида ЖКнинг 8, 54-моддалари мазмунига кўра, жазо адолатли бўлиши – ҳар бир ҳолатда индивидуал тайинланиши, жиноятнинг хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига, айбдорнинг шахсига, шунингдек, жазони енгиллаштирувчи ва оғирлаштирувчи ҳолатларга мувофиқ бўлиши кераклиги қайд этилган [8].

Ушбу Пленум қарорининг 7-бандида Қонун (ЖК 55-моддаси) жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар доирасини чекламаслиги, шу сабабли жазо тайинлаш пайтида ушбу моддада кўрсатилмаган бошқа ҳолатлар ҳам жазони енгиллаштирувчи ҳолат сифатида ҳисобга олинishi мумкинлиги (масалан, ижтимоий хавфлилиги катта бўлмаган жиноятнинг биринчи марта содир этилиши, судланувчининг ёш боласи борлиги, жиноятнинг бировга раҳмдиллик кўрсатилиши сабабли содир этилиши, айбдор томонидан бевосита жиноят содир этилганидан сўнг жабрланувчига тиббий ёки бошқа тарзда ёрдам кўрсатилиши ва ҳ.к.) қайд этилган.

Жазони енгиллаштирувчи ҳолатларнинг тўғри аниқланиши жиноят қонунида назарда тутилган институтларни қўллаш учун муҳим ҳисобланади. Жазони енгиллаштирувчи ҳолатларнинг мавжудлиги ЖК 57-моддаси ёки шартли ҳукм қилиш (ЖК 72-моддаси) тартибида енгилроқ жазо тайинлашга асос бўлади [10].

ЖК 55-моддасининг 1-қисми “а” кичик бандига мувофиқ 3 та ҳолат жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар, деб топилади. Шулардан бири бу чин кўнгилдан пушаймон бўлиш ҳисобланади.

Чин кўнгилдан пушаймон бўлиш – бу шахс томонидан содир этилган жиноятда ўз айбини тўлиқ ва очикдан-очик тан олинishi, содир этган жинояти ва етказилган зарардан сидқидилдан афсусланиши, ўз хулқини қоралаш ҳамда жазони содир этилган қилмишнинг

ўринли ва адолатли оқибати сифатида қабул қилишдан иборат [10]. Дарҳақиқат, шахс томонидан содир этилган қилмиши ғайриқонуний эканлигини тан олиши чин қўнгилдан пушаймон бўлиш ҳисобланади. Бироқ, ҳуқуқни қўллаш амалиётида ушбу жазо енгиллаштирувчи ҳолатни қўллашда хатоликлар мавжудлигини кўришимиз мумкин.

Масалан, жиноят ишлари бўйича Андижон шаҳар судининг 2022 йил 8 августдаги 1-1701-2201/525-сон жиноят иши бўйича чиқарилган ҳукми билан судланувчи “Х.А.” автомашинасида таркибида кучли таъсир қилувчи моддалар мавжуд бўлган 160 грамм “Тропикамид”, 688,8 грамм “Лирика”, 101,1 грамм “Регален” дори воситаларини ўтказиш мақсадида қонунга хилоф равишда ташиганликда айбдор деб топилиб, ЖК 251¹-моддасининг 3-қисми билан ЖК 57-моддасини қўллаган ҳолда 4 йил муддатга озодликдан маҳрум қилинган [13]. Гарчанд суд ҳукмида судланувчи ушбу дори воситалари унга тегишли эмаслигини, улар ҳақида маълумотга эга эмаслиги, дорилар солинган қопларни буюртма асосида ташиганлигини маълум қилган бўлса-да, суд уни қилмишидан пушаймонлигини баён қилган ҳолда ушбу ҳолатни жазони енгиллаштирувчи ҳолат деб тан олган.

Маълумки, ЖК 251¹-моддасида белгиланган жиноят таркибининг зарурий белгисига қилмиш ўтказиш мақсадида содир этилиши керак. Қайд этиб ўтилган суд ҳукмида судланувчи ушбу белгини ифодаловчи ҳаракатларини тан олмаган. Демак, бу ерда ЖК 55-моддасининг 1-қисми

“а” кичик банди ҳақида сўз юритиш мумкин эмас.

Назаримизда, бу каби ҳолатларни бартараф этиш мақсадида Олий суд Пленум қарорларида жазони енгиллаштирувчи ҳолатлар бўйича тушунтиришларни бериб ўтиш мақсадга мувофиқ.

Жазо тайинлаш билан боғлиқ иккинчи муаммо ғаразли ниятни ЖК 56-моддаси асосида жазони оғирлаштирувчи ҳолат сифатида тан олиниши билан боғлиқдир.

ЖК 56-моддасининг 1-қисми “к” кичик бандига кўра, жиноят ғаразли ёки бошқача паст ниятларда содир этилиши жазони оғирлаштирувчи ҳолат, деб топилади. Ушбу модданинг 4-қисмида санаб ўтилган ҳолатлар Кодекс Махсус қисмининг моддасида жиноят таркибининг зарурий белгиси сифатида назарда тутилган бўлса, жазо тайинлашда ҳисобга олинмаслиги белгиланган.

ЖК 8-бўлимида ғаразғўйлик ниятлари тушунчасига таъриф берилган бўлиб, унга кўра, содир қилинган жиноятдан моддий ёки бошқача мулкий йўсиндаги фойда олиш ёхуд моддий харажатлардан қутулишга интилишда ифодаланган ният ғаразғўйлик нияти ҳисобланади. Демак, ғаразли ният моддий манфаатдорлик билан боғлиқдир.

Маълумки, ўтказиш мақсади ЖК 251¹-моддасининг 1-3-қисмларида назарда тутилган жиноят таркибининг зарурий белгиси ҳисобланади. Олий суд Пленумининг 2021 йил 27 ноябрдаги “Кучли таъсир қилувчи ёки захарли моддаларни қонунга хилоф равишда муомалага киритиш билан боғлиқ жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 33-сон қарорининг 9-бандида ўтказишга моддаларни ҳар қандай усулда ҳақ эвазига ёки текинга (сотиш, ҳада этиш, алмаштириш, қарзи эвазига бериш ёки қарз сифатида бериш ва ҳ.к.) бошқа шахсга бериш киради [9]. Ушбу тушунтиришдан кўриниб турибдики, ғаразли ният ўтказиш мақсади билан қамраб олинади. Шундан келиб чиқилса, ўтказиш мақсади моддий манфаатдорлик билан боғлиқ бўлган ҳолларда ғаразли ният жазони оғирлаштирувчи ҳолат сифатида тан олиниши мумкин эмас.

Бироқ, суд-тергов амалиётининг таҳлили судлар томонидан кўплаб ҳолларда ғаразли ниятни ЖК 251¹-моддасининг 1-3-қисмларида назарда тутилган жазони оғирлаштирувчи ҳолати сифатида белгиланганлигини кўрсатмоқда.

Масалан, жиноят ишлари бўйича Мирзо Улуғбек туман судининг 2022 йил 14 июндаги 1-1001-2207/290-сон жиноят иши бўйича чиқарилган ҳукмига кўра, судланувчилар “Х.А.Б.” ва “М.Э.Б.” таркибида “тропикамид” номли кучли таъсир қилувчи моддаси мавжуд бўлган 700 дона “Тропикамид 10 мл” дори воситасини ўтказиш мақсадида сақлаганликлари

учун

ЖК

251¹-моддасининг 3-қисмида назарда тутилган жиноятни содир этганликда айбдор деб топилиб, ЖК 56-моддасининг 1-қисми “к” кичик банди қўлланилган. Аксинча, Қўқон шаҳар судининг 2022 йилнинг 12 апрелдаги 1-1503-2201/243-сонли жиноят иши бўйича чиқарилган ҳукмида судланувчи “Ш.А.А.” кучли таъсир қилувчи моддаларни олиш, сақлаш ва ўтказишда ифодаланган ҳаракатларни учун ЖК 251¹-моддасининг 1-қисми билан айбланиб, унга нисбатан 2 йил озодликни чеклаш жазоси тайинланган. Бироқ, суд томонидан судланувчининг ҳаракатларида жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар мавжуд эмас деган хулосага келинган [13].

Суд-тергов амалиётини ягоналаштириш мақсадида биз томонимиздан Олий суд Пленумининг 2006 йил 3 февралдаги “Судлар томонидан жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида”ги 1-сон қарорининг 8-бандини қуйидаги мазмундаги учинчи хатбоши билан тўлдириш таклиф этилади:

“Ўтказиш мақсадида содир этиладиган жиноятларда назарда тутилган ҳаракат (ҳаракатсизлик) ғараз ниятда, яъни моддий манфаатдор эвазига содир этилган ҳолатлар ЖК 56-моддасининг 4-қисмига мувофиқ жазони оғирлаштирувчи ҳолат сифатида тан олинмайди”.

Жазо тайинлаш амалиётидаги учинчи муаммо ЖК 45-моддаси асосида муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш билан боғлиқдир.

ЖК 45-моддасига кўра, шахсни муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш суд тайинлаган муддат давомида айбдорнинг қорхоналар, муассасалар ёки ташкилотларда у ёки бу мансабни эгаллашини ёхуд у ёки бу фаолият билан шуғулланишини тақиқлашдан иборатдир. Ушбу модда 2016 йил 29 декабрда қабул қилинган Қонун билан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган шахсларга нисбатан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш тарзидаги жазо тайинланмаслигига оид янги қисм билан тўлдирилган. Ушбу қонунда истисно тариқасида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган шахсларга муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш қилмиш натижасида одам ўлими ёки бошқа оғир оқибат келиб чиққанда қўлланилиши мумкинлиги белгиланган [4].

Ҳуқуқни қўлловчилар ўртасида мазкур қонун қўллашда икки хил амалиёт шаклланганлигини кўришимиз мумкин.

Жумладан, биз томонимиздан ўрганилган ҳукмларда аксарият судлар кучли таъсир қилувчи моддаларни реализация қилиш ваколатига эга бўлмаган дорихона масъулларининг ушбу моддалар билан боғлиқ жиноятлари учун ЖК 45-моддасининг 5-қисмига асосан муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш жазосини қўлламаганлиги аниқланди.

Масалан, жиноят ишлари бўйича Жиззах шаҳар судининг 2023 йил 12 апрелдаги ҳукмига мувофиқ судланувчи “М.И.О.” шартли харидорга таркибида 15 грамм “бензобарбитал” кучли таъсир қилувчи моддаси мавжуд бўлган “БЕНЗОНАЛ 100 мг.” дори воситасини шифокор рецептсиз ўзи фаолият олиб бораётган дорихонада 160 000 сўмга сотганликда айбдор деб топилган. Ҳукмда суд ЖК 45-моддаси талабига асосан судланувчининг тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишини инobatга олган ҳолда муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш тарзидаги қўшимча жазони тайинламасликни лозим топган [13].

Ҳуқуқни қўллаш амалиётида айрим судлар томонидан кучли таъсир қилувчи ва захарли моддаларнинг ноқонуний муомаласи билан боғлиқ содир этилган жиноятлари учун айрим дорихона раҳбар ва ходимлари муайян ҳуқуқдан маҳрум қилинганлигини кўришимиз мумкин.

Масалан, жиноят ишлари бўйича Ёрғали туман судининг 2023 йил 9 мартдаги 1-2006-2301/47-сон жиноят иши бўйича ҳукми билан судланувчи “К.Н.Ш.” ўзи раҳбарлик қиладиган дорихонада кучли таъсир қилувчи моддаларни сақлаш ва ўтказишда ифодаланган жиноятни содир этганликдан айбдор деб топилиб, ЖК 251¹-моддасининг 3-қисми билан ЖК 45-моддасини қўлланилган ҳолда асосий жазо тариқасида 5 йил муддатга озодликни чеклаш ҳамда қўшимча жазо тариқасида 2 йил муддатга фармацевтика соҳасида фаолият кўрсатиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш тайинланган. Суд ЖК 45-моддасини қўлла асоси сифатида судланувчи томонидан содир этилган жиноят касбий фаолияти билан боғлиқ ҳолда содир этганлиги кўрсатилган [13].

Дори воситаларини реализация қилиш билан боғлиқ фаолияти ҳам тадбиркорлик фаолияти турларига киришини ҳисобга оладиган бўлсак, жиноят қонуни кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларнинг ноқонуний муомаласи билан боғлиқ жиноятлар учун дорихона раҳбар ва ходимларига нисбатан муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш тарзидаги жазони қўллашга йўл қўймайди. Бундан олдинги ишларнинг бирида кучли таъсир қилувчи, заҳарли моддаларнинг ноқонуний муомаласи бевосита аҳоли саломатлигига, миллий генофондга ва жамоат хавфсизлигига таҳдид солишини инobatга олиб, биз юридик шахсларга нисбатан жинoий-ҳуқуқий таъсир чораларини, шу жумладан муайян ҳуқуқдан маҳрум қилишни қўллаш имконини берувчи нормаларни киритиш таклиф этган эдик [12]. Фикримизча, бу каби институтнинг жиноят қонунчилигига киритилиши юридик шахслар томонидан кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни ноқонуний муомалага киритиш ҳолатларини олдини олишга хизмат қилган бўлар эди.

Тўртинчи муаммо кучли таъсир қилувчи моддаларни истеъмол қилувчи шахсларга нисбатан ушбу моддаларни истеъмол қилмаслик мажбуриятини юклаш билан боғлиқдир.

ЖК 96-моддасининг 1-қисмида заҳарвандликка йўлиққан шахслар томонидан жиноят содир этилган тақдирда, агар тиббий хулоса мавжуд бўлса, суд жазо тайинлаш билан бирга уларга нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини тайинлаши мумкинлиги қайд этилган. Демак, ушбу чорани қўллаш учун судланувчи заҳарвандликка йўлиққанлиги ҳақидаги тиббий хулоса бўлиши керак.

“Public.sud.uz” сайтига ЖК 186³ ва 251¹-моддалари бўйича жойлаштирилган ҳукмларнинг таҳлили гарчанд судланувчилар кучли таъсир қилувчи моддаларни истеъмол қилиши ҳақида кўрсатмалар мавжуд бўлса-да, наркология хулосасида судланувчи заҳарвандликдан даволанишга муҳтож эмаслиги кўрсатилганлиги сабабли уларга нисбатан ЖК 96-моддаси қўлланилмаган.

Хусусан, 2021 йилда кучли таъсир қилувчи моддаларни истеъмол қилиши суд ҳукмларида қайд этилган судланувчиларнинг **2 нафарига** тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини тайинланган бўлса, **3 нафарига** тайинланмаган [12].

М.Ҳ.Рустамбаев заҳарвандликка чалинган шахсларга нисбатан мажбурий даволанишни қўллаш, шахснинг касаллиги сурункали характерга эга бўлса ҳамда унинг ўз ҳаракатларини англаши ёки уларни бошқариши имкониятидан маҳрум этмаган ҳолларда йўл қуйилиши, акс ҳолда, мажбурий даволанишнинг жинoий жазо билан параллел равишда қўлланилиши ноқонуний ҳисобланиши ҳақида фикр юритган [11]. Дарҳақиқат, жиноят қонуни тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини заҳарвандликка йўлиққан, яъни кучли таъсир қилувчи моддаларга патологик ружу қўйган шахсларга нисбатан тайинлашни назарда тутди. Жиноят қонуни тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш ушбу моддаларни айрим вақтларда уларга ружу қўймаган ҳолда истеъмол қилиб турадиган ёхуд моддаларни истеъмол қилган ҳолда жиноят содир этган шахсларга нисбатан боғламайди.

Бугунги кунда жиноят қонунчилигида жазо тайинлаш билан бир қаторда судланувчиларга нисбатан кучли таъсир қилувчи моддалар билан муомала қилмаслик каби мажбуриятни юклаш имконини берувчи институтлар мавжуд эмас. Фақатгина ЖК 48¹-моддасига асосан, суд маҳкумнинг зиммасига муайян буюмларга эга бўлмаслик ёки уларни ўзида сақламаслик, алкогольли ичимликлар истеъмол қилмаслик каби қўшимча тақиқларни (чеклашларни) юклаши мумкин.

Айрим давлатларнинг жиноят қонунчилигида судлар томонидан жиноят содир этган шахсларга нисбатан одамнинг ақл-иродасига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилмаслик билан боғлиқ мажбуриятларни юклашни назарда тутувчи қоидалар белгиланган. Масалан, Қирғизистон Жиноят кодексининг 83-моддасида суд бу каби мажбуриятни пробация назорати асосида озодликдан маҳрум қилиш жазосидан озод қилинаётган шахсга нисбатан қўллаши мумкинлиги қайд этилган [3].

Бизнинг фикримизга кўра, жиноят қонунчилигига янги турдаги жинoий-ҳуқуқий таъсир чоралари билан боғлиқ институтни киритиб, озодликни чеклашда тайинланадиган мажбуриятларни барча тоифадаги озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган

жазоларга нисбатан татбиқ этган ҳолда қўшимча янги мажбуриятлар, шу жумладан кучли таъсир қилувчи, одамнинг ақл-иродасига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилмаслик каби тақиқлар билан тўлдириш орқали бу каби моддаларни ноқонуний эгаллаш, улар билан ноқонуний муомала қилиш жиноятларини ҳамда одамнинг ақл-иродасига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилиш ҳолатларини камайтиришга эришиш мумкин.

Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни қонунга ҳилоф равишда муомалага киритиш билан боғлиқ жиноятлар учун жазо тайинлашга оид билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқиш натижалари асосида қуйидаги хулосаларни қилишимиз мумкин:

1) кучли таъсир қилувчи, заҳарли моддаларни ўтказиш мақсади ёхуд ўтказиш моддий манфаатдорлик билан боғлиқ бўлганда ғаразли ният билан қамраб олинади ҳамда жазони оғирлаштирувчи ҳолат ҳисобланмайди;

2) жиноят қонунчилигида кучли таъсир қилувчи, заҳарли моддаларни заҳарвандликка чалинмаган, бироқ уларни истеъмол қилиб турадиган ёхуд моддаларни истеъмол қилган ҳолда жиноят содир этган шахсларга нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чорасини қўллаш имконини берувчи нормалар белгиланмаган. Ушбу моддаларнинг аҳоли ўртасида кенг тарқалишини олдини олиш мақсадида жиноят қонунчилигини янги турдаги жиной-хукуқий таъсир чоралари билан тўлдириш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. [Матн] расмий нашр – Тошкент: “O’zbekiston” нашриёти. 2023. – 128 б.

2. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси – <http://lex.adm.uz/docs/111453>.

3. Қирғизистон Республикасининг Жиноят кодекси 2021 йил 28 сентябрь, 127-сон: [Электрон ресурс]: 2023 йил 3 апрель ҳолатига ўзг. ва қўш. билан.

4. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 29 декабрдаги “Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ–418-сон Қонуни – <http://lex.adm.uz/docs/3086492>.

5. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 25 августдаги “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ–711-сон Қонуни – <http://lex.adm.uz/uz/docs/5601201>.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги ПФ–27-сон Фармони билан тасдиқланган 2022-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида жамоат ҳавфсизлигини таъминлаш тизимини ривожлантириш стратегияси – <http://lex.adm.uz/uz/docs/5749291>.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги “Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–3723-сон қарори – <http://lex.adm.uz/docs/3735818>.

8. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2006 йил 3 февралдаги “Судлар томонидан жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида”ги 1-сон – <http://lex.adm.uz/uz/docs/1455976>.

9. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2021 йил 27 ноябрдаги “Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга ҳилоф равишда муомалага киритиш билан боғлиқ жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 33-сон қарори – <http://lex.adm.uz/uz/docs/5809125>.

10. М.Х.Рустамбаев. Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳукуқи курси. II том. Умумий қисм. Жазо тўғрисида таълимот. Олий таълим муассасалари учун дарслик. – Т.: “ILM ZIYO”, 2011. – 83 в.

11. М.Х.Рустамбаев. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳлар. Умумий қисм / М.Рустамбаев.- Тошкент: “Yuridik adabiyotlar publish”, 2021. – 781 в.

12. S.U.Toshniyozov. Some issues related to the subject of the illegal introduction of strongly affecting or toxic substances / International Journal Of Law And Criminology. August 30, 2023, Volume 03, Issue 08, Pages: 77-85. – <https://doi.org/10.37547/ijlc/Volume03Issue08-15>.

13. <https://public.sud.uz>.

ТАРИХ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Тарихий жараёнларда оммавий коммуникация воситалари ривожланишининг янги йўналишлари

Матякубов Тойиржон,
Урганч давлат университети ўқитувчиси

Аннотация: тарихий жараёнлар кўп қиррали ва ретроспектив характерга эгадир. Унда турли ижтимоий-маданий тенденциялар билан бирга, ахборот ва коммуникация йўналишидаги ўргаришлар ҳам муҳим ўринга эга. Айнан шу омиллар ушбу илмий мақолада тадқиқотга тортилган.

Калит сўзлар: тарихий жараён, ахборот, оммавий коммуникация, жамият ва давлат.

Интернетни оммавий коммуникация воситаси деб ҳисоблаш мумкинми ёки йўқми? Олимларнинг ушбу масала атрофидаги тортишувлари кўпдан бери давом этиб келяпти. Ҳар хил мамлакатлар мазкур масалани турлича ҳал қилмоқдалар. Битта мисол келтирайлик. “Интернет-журналистика” китобининг муаллифлари ёзишларича, “Нью-Йорк штатининг Олий суди прецедентли қарор қабул қилди: суд барча Интернет сайтларини, уларнинг мазмуни ва малакавий даражасидан қатъи назар, оммавий ахборот воситаси деб эълон қилди. Энди Интернетда ўз асари билан қатнашаётган ҳар бир муаллиф Америка юстицияси назарида журналист ҳисобланади ва профессионал оммавий ахборот воситаларининг ходимлари сингари ахборот олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга. Экспертларнинг аксарияти мазкур қарорни инқилобий характерга эга, деб баҳоламоқдалар, чунки у глобаллашув шароитида журналистикага бўлган қарашларни тубдан ўзгартириб юбормоқда”[1].

Бир қатор мамлакатларда бўлгани каби, бизнинг республикамизда ҳам фақат Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги тузилмаларида тегишли қайддан ўтган Интернет-сайтлар оммавий ахборот воситаси деб ҳисобланади.

Предметнинг баҳсталаблиги бу ерда фақат нашрнинг ҳуқуқий мақомига тегишли: қайддан ўтган сайтлар анъанавий оммавий ахборот воситалари билан тенг ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлиб, қайд этилмаганлари бундай ҳуқуқ ва мажбуриятлардан холидир, холос. Масаланинг асл моҳиятига келсак, айтиш керакки, агар бирор бир ахборот канали кенг жамоатчилик учун маълумотлар тарқатар экан, албатта, у оммавий ахборот воситаси бўлиб қолаверади. Интернетнинг аудиторияси эса анъанавий оммавий ахборот воситалариникига қараганда анча кенгдир.

Глобал оммавий коммуникация воситаси сифатида Интернет умуммиллий (Ўзбекистон), минтақавий (Марказий Осиё, Осиё – Тинч океани мамлакатлари), қитъавий (Умумий Европа) ва сайёравий бўлади. Чексиз ахборот имкониятларига эга Интернет фаолият бобида ҳам жуда катта тузилмавий-функционал кўпхилликка эга. Хоҳиши бор ва қўлидан келадиган ҳар қандай одам Интернет орқали ахборот тарқатиш йўли билан оммага таъсир этиш имкониятига эга.

Интернет кенгликларида касбий глобаллашув ҳам юз бермоқда, чунки ҳар бир касб вакили ўз соҳасида эришилган янгиликлар ва илғор технологияларни барча касбдошларига етказиш имкониятига эга. Бундай хизматлар фақат пулли асосда амалга оширилади дейиш хато бўлур эди, зеро кўпгина мутахассислар пулдан кўра ўз ихтиролари ҳақида бошқалар билишини ёки ўз кашфиётлари кенг қанот ёйишини истайди.

Интернетда журналистиканинг доимий мақсади бўлиб келган кўп адад (тираж)ликнинг максимал, мутлақ даражасига эришилади. Журналистиканинг ўзи ҳам, энг аввало, айнан оммавийлик принципига мувофиқ пайдо бўлганлигини эслаш жоиздир. Бундан ташқари, Интернет анъанавий журналистиканинг чегаралари ва имкониятларини, турлари, шакллари

ҳамда жанрларини кескин кенгайтирди. Ҳатто журналистика жанрлари таркибига умуман кирмаган пресс-релиз Интернет сайтларида энг кенг тарқалган жанрлардан бирига айланди. Интернет – бу дунёнинг замон ва макондаги бевосита борлиғидир, чунки у дунёни 24 соатлик жамиятга айлантди.

Интернет – универсал оммавий коммуникация воситасидир. Бизнингча, ушбу универсалликнинг асосий ўлчовлари қуйидагилардан иборат:

- Мазмун ва шакл универсаллиги: а) мавзу, ғоя, муаллиф позицияси, услуб, жанрлар; б) даврийлик; в) оммавийлик; г) ҳаммабоқлик; д) тежамкорлик; е) ахборот етказишнинг кўп хиллиги.
- Интернет кўплаб турли хил функцияларни бажаради: оммавий коммуникация воситаси, маълумотнома, савдо-сотиқ, реклама, почта алоқаси.
- Интернет бутун дунёни акс эттириш қобилиятига эга, унинг кенгликларида ҳар бир истеъмолчи айнан ўзига керакли маълумотларни топа олади – унинг оҳанграбо кучи айнан шунда.
- Интернет назорат ва цензурадан озоддир.
- Сайтлардаги маълумотлар тез-тез янгиланиб туради.
- Инсон ақлининг беқиёслиги Интернетнинг беқиёслигини ташкил этади ва аксинча[2].

Интернетнинг универсаллиги ахборотнинг кўпқирралиги, уни тайёрлаш ва жойлаштириш осонлиги, қабул қилиш, тушуниш, зоҳиран ва ақлан тез ишлаб чиқиш қулайлиги каби жиҳатларни қамраб олади. Бу ерда барча турдаги маълумотларни – янгиликлар, таҳлилий материаллар, касбий маълумотлар, статистика, фото, дам олишга оид ва ҳоказо ахборотни топиш мумкин. Шу каби ишларнинг барчасини уддалайдиган ахборот воситаси универсал ОКВ деб аташга лойиқдир. Интернет айнан шундай хусусиятларга эга.

Интернет сайтлари занжирли реакция принципида ишлайди: истеъмолчи бирор-бир сайтни очиб, унинг турли томонларида бошқа сайтларга ишораларни кўради ва уларга кириб, ўз кидирувида давом этади. Шу тарика учинчи, тўртинчи сайтларга ўтиб кетаверади. Ҳар бир сайтнинг четларида Интернет тилида гипершоралар ва гиперматн деб аталадиган янги-янги ҳаволалар пайдо бўлади ва ҳар бир истеъмолчи улар оралаб ўзи хоҳлаган тарзда изланишини давом эттиради.

Интернетнинг универсаллиги ахборот манбаларининг мажмуий характерга эгаллиги, муаллифлар қарашларининг хилма-хиллиги, ахборот етказишнинг тезлиги, кўпсайтлиги, кўпканаллиги сингари хусусиятларда ҳам ўз тасдиғини топади. Интернетда истеъмолчи фойдаланиши мумкин бўлган архивлар ҳам анчагина. Ҳар бир инсон виртуал кенгликларда хоҳлаганича сайтлар сонини очиб қуйиши мумкин. Ташкилотлар, вазирликлар ёки муайян соҳалар ҳақида гапирмаса ҳам бўлади, амалда тармоқнинг электрон кенгликлари чексиздир[3].

Интернет – ҳар бир киши учун очиқ тизим. Очиқликнинг бундай даражасига бошқа бирор ОКВ эришолмаган. Кўп ҳолларда истеъмолчилар ўзларига қулай бўлган пайтда керакли сайтларга кира оладилар ва уларнинг муаллифлари билан бевосита сўзлашув тарзида интерактив мулоқот олиб бора оладилар. Мазкур имконият – ОКВ фаолиятининг журналистлар беш юз йилдан бери интилиб келган ноёб формуласидир.

Интернетдан самарали фойдаланиш учун унинг кенгликларида тўғри юриш қоидаларини билиш, яъни навигация маҳоратига эга бўлиш лозим. Навигация – Интернетнинг мураккаб, лекин ўрганилиши зарур бўлган санъатидирки, уни эгалламасдан туриб Интернетда ишлашнинг иложи йўқ. Жаҳон Интернет ҳамжамияти сайёрамиз бўйича бу тармоқдан фойдаланувчиларнинг умумий мажмуини ташкил қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Калмыков А.А., Коханова Л.А. Интернет-журналистика. Уч. пос. для студ. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – Б. 113-114.
2. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. – М.: “Рефл Бук”, – К.: “Ваклер”, 2003.
3. Мўминов Ф. Ахборот хавфсизлиги ва ижтимоий тараққиёт // “Ўзбекистон матбуоти”, 2007, №5.

АХБОРОТ ГЛОБАЛЛАШУВИНИНГ МАЗМУНИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

Матякубов Тойиржон,

Урганч давлат университети ўқитувчиси

Аннотация: ушбу илмий мақолада глобаллашув жараёнида ахборот ва ахборот маконининг хусусиятлари таҳлил этилган. Тарихий тараққиётнинг муайян босқичида содир бўладиган ижтимоий ўзгаришлар инсон ва жамиятга бевосита таъсир этиши алоҳида таъкидланади.

Калит сўзлар: ахборот, жамият, глобаллашув, тарихий ислохотлар.

“Глобаллашув” сўзи латинча “globus” (ер шари)дан олинган. Глобаллашув деб, маълум бир ғоя ёки махсулотнинг сайёрамиз бўйлаб тарқатилишига айтилади. Аксарият мутахассислар наздида, глобаллашув иқтисодий жараёнлардан бошланган. Бунга гўё америкалик олим Томас Левитт 1983 йилда “Harvard Business Review” журналида эълон қилган “Бозорлар глобаллашуви” номли мақола сабаб бўлган. Фикримизча, ахборот глобаллашувини даврлаштиришга бундай ёндашув унча тўғри келмайди.

Аслида, бу жараён қачон бошлангани ҳақида гап борар экан, аниқ бир муддатни келтириш қийин, албатта. Мазкур соҳадаги глобаллашув ахборот тарқатишнинг техник имкониятларига мувофиқ ривожланиб келган. Ҳатто алифбо ва кўлёмалар (варақалар, китоблар) глобаллашувнинг дастлабки кўринишлари ўлароқ хизмат қилди десак, адашмасак керак. Ушбу масаланинг кескин ривожланиши сифатида босма китоб, радио ва телевидениенинг пайдо бўлишини айтишимиз мумкин. Балки, ахборот глобаллашувининг замонавий босқичи XX асрнинг ўттизинчи йилларида немис радиоси бошқа мамлакатларга ўз эшиттиришларини узатишга киришганидан ва 1942 йилда “Америка овози” радиостанцияси очилганидан бошлангандир[1].

Ахборотнинг глобаллашуви сайёрамиз бўйлаб кенг ёйилиши учун “совуқ уруш” яхшигина хизмат қилиб берди. Бундай уруш давомида бошқа (социалистик, капиталистик, учинчи дунё) мамлакатлар аҳолисини зудлик билан ва кенг қўламда тегишли ахборот билан таъминлаб туриш зарурияти пайдо бўлди. Мазкур рақобат натижаси ўлароқ кескин ривожланиб кетган ахборот етказувчи техника глобаллашувнинг нафақат ахборот, шу билан бир қаторда барча бошқа турлари ҳам авж олишига сабабчи бўлди. Бинобарин, оммавий коммуникация технологияларининг ривожланиши ахборотнинг кенг тарқалиши ва глобаллашувини келтириб чиқарди. Бунинг оқибатида эса глобаллашувнинг бошқа турлари вужудга келди.

Ҳозирги босқичда ахборий глобаллашув қандай аниқ асосга эга? XX асрнинг 70–80-йилларида телевидение глобал ҳодисага айланолмади. Чунки ўша даврдаги телекўрсатувлар бир-бирига тўғри келмайдиган тўртта техник тизимга асосланган эди. Ривожланган дунё телевидениеси “PAL” режимида ишлаётган бўлса, социалистик мамлакатлар телевидениеси “SEKAM” тизимида фаолият кўрсатарди[2]. Натижада бир техник тизимга мувофиқ яратилган телевизорлар бошқа тизим сигналларини қабул қилолмасди.

Интернетда эса бундай номувофиқлик бартараф этилди. Бунга барча Интернетдан фойдаланувчилар ягона техник стандарт (протокол)лар асосида ишлашлари ёрдам берди. Албатта, Интернет миллий секторларга бўлинади. Лекин техник жиҳатдан ягона тармоқ бўлган бу фаолият майдонида бир сектордан бошқасига ўтиш ҳеч қандай қийинчилик туғдирмайди.

Кўриб турганимиздек, глобаллашув ахборот шаклига асосланиб ва ундан бошланиб, кейинчалик иқтисодий ва молиявий, сўнгра сиёсий ва ҳарбий, бора-бора эса маданий ва мафкуравий соҳаларга ҳам ўтиб кетди. Демак, бугунги кунда ахборот глобаллашуви бу жараённинг барча қолган турлари учун яхлит асос, математиклар тили билан айтганда, умумий махраж бўлиб хизмат қилмоқда.

Ахборотнинг техник усуллар ёрдамида тарқатилишини мафкурага нисбатан иккинчи даражали иш деб ҳисоблаш соддалик бўлар эди, лекин, афсуски, бундай фикрлаш тез-тез учраб туради. Ушбу масалада биз россиялик И.Н. Панариннинг фикрини тўғрироқ деб ҳисоблаймиз. Олим шундай деб ёзади: “Интернетнинг глобал тармоқлари ривожланиши ахборот асри бошланишининг энг характерли мисолларидан биридир. АҚШ ва Хитойнинг геосиёсий ютуқлари уларнинг харбий ва иқтисодий куч-қудратидан кўра энг аввало ахборот соҳасидаги қудрати билан ва дунёда содир бўлаётган асосий ахборий, маданий ҳамда ИЖОДИЙ жараёнлар устидан назорат ўрнатганликлари билан белгиланади”[3]. Муаллифнинг ёзишича, ахборот таъсири ҳар бир жамиятда бошқа жараёнларни белгилаб беради. Бундай фикрга қўшилмасдан иложимиз йўқ.

Глобаллашув қонуниятларини ўзимиз тушунганимизча келтиришга ҳаракат қиламиз:

- Фақат ҳаммага керак бўлган, яъни универсал концепциялар, ғоялар ёки товарлар глобаллашади. Масалан, аччиқ қалампирнинг сайёрамиз бўйлаб тарқалиши ер шарининг ўрта кенгликларга келиб секинлашади ва шимолий кенгликларда деярли бутунлай тўхтаб қолади, чунки бу ерда яшовчи халқлар уни унчалик хуш кўришмайди. Жинси шимлар кийиш эса бутун ер юзи аҳолиси учун урф бўлган.

- Глобаллашув давомида, албатта, мамлакатларнинг цивилизацион ўзига хос хусусиятлари эмас, балки ушбу жараёнда фаол мавқени эгаллаб турган давлатлар учун фойдали бўлган, масалан, ғарбий демократия принциплари сингари ғоялар кенг тарқатилади.

- Глобаллаштириш ташаббускорлари учун ҳам, унинг натижаларини қабул қилаётган давлатлар учун ҳам хавфсиз бўлган ғоя ёки буюмлар (масалан, компьютерлар, лекин атом бомбалари эмас) глобаллашиши мумкин. Айрим диний ақидалардан келиб чиқувчи шубҳали ғоялар ёки маълум бир халқлар яхши кўргани ҳолда, бошқа халқлар хушламайдиган тадбирлар (масалан, испанияликларнинг корридаси) глобаллашмайди.

- Фақат илғор турмуш тарзи ва ҳаётий нормалар, масалан, тенглик ва демократия ғоялари, гигиена қоидалари ва ҳ.к. глобаллашади.

- Қулайликлар яратадиган, руҳий қониқиш ёки моддий фаровонлик олиб келадиган нарсалар: мусиқа анжомлари ва пластик ойналар, клиплар ва ҳ.к. буюмлар глобаллаштирилади.

Глобаллашувнинг бош хусусиятларидан бири – унинг узлуксиз равишда кенгайиб ва чуқурлашиб боришидир. Турли мамлакатларда яшайдиган халқлар ва шахсларнинг доимий равишда янгиликлардан хабардор бўлишга, уларни ўз ҳаётларига татбиқ этишга кучли интилишлари глобаллашувга асос бўлиб хизмат қилади. Ўз навбатида, ҳар бир давлат, жамият ва шахс психологик жиҳатдан ахборотни қабул қилиш учун очик тизим эканлиги бунда бош сабаб вазифасини ўтайди.

Ўзбекистон учун глобаллашувнинг замонавий (ва, айтиш мумкинки, асосий) босқичи 1996 йил май ойидан бошланди. Ўша пайтда Ўзбекистон Республикаси Президенти девонининг Ахборот маркази ташаббуси билан ЎзПАК деб номланган миллий провайдер ташкил этилди. ЎзПАК Ўзбекистон Ахборот агентлиги, газета ва журналлар таҳририятларини, мамлакат радио ва телевидениесини Интернет тармоғига улаб берди. Даврий босма нашрларнинг аксарияти “Интернет” рукнини очишди ва шу йўл билан республика аҳолисининг кенг қатламларини ушбу дунёвий тармоқ билан таништира бошлашди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Брандман Э.М. Глобализация и информационная безопасность общества. Монография. – М.: ГПИБ, 2007.
2. Мурадова Ш.О. Проблемы обеспечения информационной безопасности Республики Узбекистан в условиях глобализации. – Т.: “Шарк”, 2008.
3. Панарин И.Н. Информационная война и дипломатия. – М.: ОАО “Издательский дом “Городец”, 2004. – 445 с.

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

ABDULLA ORIPOV IZDOSHI

Urunova Dildoraxon

Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti "Milliy tadqiqot" Universiteti 4-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov ijodi va undagi o'ziga hos jihatlar ifoda etilgan. Shoir ijodidagi xalqona ohang, obraz va tasvirlar doimo shoirning badiiy-estetik maqsad va vazifalariga uyg'un ekanligi, falsafiy mazmuni mohirona ifoda eta olishi she'riy misollar orqali muallif tomonidan bayon etilgan.

Kalit so'zlar: shoir, she'riyat, vatan madhi, xalq, insonning ichki dunyosi.

Xalqning donoligi bilan yaratilgan duru javohirlar – iboralarning ta'sirchanligidan har bir insonning ichki dunyosi cheksiz zavq-shavqga to'ladi. Mahoratli ijodkorlar tomonidan yaratilgan asarlar kishida katta mamnuniyat hissi paydo qiladi. Buning sababi shundaki, jahon adabiyotining yirik namoyandalari o'zlarining eng mashhur asarlarida estetik mezonlar va ideallar yaratishda xalq og'zaki ijodining nafaqat xalq hayotiga oid ma'lumotlaridan, balki uning mavzulari, syujetlari, obrazlari, she'riy timsollari, badiiy adabiyotlar, xalq og'zaki ijodi haqidagi ma'lumotlardan ham foydalanadilar.

Xalq amaliy san'ati so'z ustasiga ilhom, ma'naviy quvvat, shu bilan birga fikr teranligini ham beradi. Xalq og'zaki ijodidan foydalanmay badiiy barkamollikka erishgan birorta ijodkorni tasavvur etib bo'lmaydi. A.M.Gorkiy yozganidek: "Ishonch bilan ayta olamanki, yosh yozuvchilar uchun ertaklar, umuman, xalq og'zaki ijodining barcha bebaho durdonalari bilan tanishish juda foydali. Og'zaki ijodning yozma adabiyotga ta'siri alohida ahamiyatga ega va buni inkor etib bo'lmaydi» [3].

O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov ijtimoiy voqelikni insonning ruhiy holati bilan bog'liq holda badiiy tasvirlash maqsadida poetik tasviriy usul va vositalar, xalq og'zaki ijodining turli janrlaridan unumli foydalangan. Bu holat uning she'riyatida xalq ijodkorligining milliy o'ziga xoslik bilan uyg'unlashuviga sabab bo'ldi. Darhaqiqat, yaratilgan asardagi milliy badiiy mulohaza sifati xalqning beg'ubor poetik tafakkurining yozma adabiyotga, muayyan shoir yoki yozuvchi ijodiga ta'siri natijasida gavdalanadi.

Abdulla Oripovning she'rlarida ham xalq zukkoligiga xos yarim tabassum yashiringan, jiddiylilik ortida hikmat timsoli yotibdi. Shoir ijodi o'ziga xosligining yana bir jihati shundaki, shoir hayot haqiqatini, inson taqdirini, uning psixologik kechinmalarini she'riy tarzda yorqin ifoda eta oladi:

Bulutlarga yondosh, osmon ostida,
Kiprikdagi yoshday turibdi dorboz,
Qilichning damiday arqon ustida
Ko'zlarini yumib yuribdi dorboz.

Odamlar, odamlar, uni olqishlang,
Qarang, u naqadar epchil va o'ktam,
Biz-chi, ehh ba'zi ko'zi ochiqlar
Eplab yurolmaymiz katta yo'lda ham..

Shoir shaxsning psixologiyasini yoritar ekan, ohirgi ikki satrda ilmiy mazmunda ifodalangan kutilmagan chuqur falsafiy xulosaga keladi:

Bu she'rda qo'llangan so'zlar sodda, xalqona, nozik va chuqur falsafiy mazmunga to'la.

Abdulla Oripov ijodida til va ruh birgalikda, falsafiy ma'noda yuksak badiiy shakllarni tashkil etadi. Masalan, biror kishi tilni egallashi va undan foydalanishi mumkin. Biroq faylasuflar xalq tilini

o'rganishni uning ruhini tasvirlashdan boshlash kerak, deb hisoblaydilar. Ruhsiz til, ruhsiz tanaga o'xshaydi. Bu yerda tilning vazifasi torayib, bir tomonlama bo'lib qoladi. Boshqacha aytganda, til o'zagida xalq qalbini aks ettirishi bilan tirikdir. Abdulla Oripov ijodini o'rganish jarayonida uning she'rlaridagi vatanparvarlik, xalq dardini shoirona ifoda etish, vatan madhi kabi tuyg'ularni o'z she'rlarimda ham ifoda etishga harakat qildim.

Mitti jonning mitti qalbida,
Metindayin matonat ko'rdim.
Yo'q hiyonat, yo'q bir zalolat,
Chin mehnatkash, bir xalqni ko'rdim.

Ushbu "Ibrat olib kelsin poyinga" nomli she'rimda mitti jonzot chumolilarning mehnatkashligi, o'zaro birdamligini, bir biriga mushkul vaziyatlarda yordamga shoshishi orqali insonlarni o'zaro mehr oqibatga chorlovchi mazmunni yoritishga harakat qildim. Shuningdek, Abdulla Oripov ijodidagi yana bir o'ziga hos jihat bu ona zaminni ulug'lash bo'lib, uning vatan haqidagi she'rlarida badiiy obrazlar shu qadar nozik misralarda ifodalanganiki, ularda na sun'iy tuyg'ular, na balandparvoz so'zlar bor. Shoir Vatan haqida she'r yozar ekan, faqat uning go'zalligini, qabul qilinishini kuylash bilan cheklanmaydi. Ehtimol, uning mehnatkash xalqi, uning tarixi va taqdirini ro'y rost tasvirlaydi. Shoir she'riyatida tabiat mavzusi katta o'rin tutadi. U she'rlarida tabiatdagi fasllar, kechayu kunduz, yulduzlar, tog'lar, buloqlar, maysalar haqida yozadi. Aytish joizki, Abdulla Oripov she'rlarida an'anaviy ifoda vositalarini emas, ko'pincha faqat shoirga xos bo'lgan tashbehlar, sifatlar, hazillarni uchratish mumkin. Shoir qo'llagan ibora va jumlar sodda xalq tilida ifodalangan va ularda sun'iylik ko'zga tashlanmaydi. Abdulla Oripov she'rlarining xalqimiz orasida mashhur bo'lib, kattayu kichik sevishiga ham ana shu xususiyatlar sababdir.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Abdulla Oripov she'riyati ham mavzu jihatidan rang-barang, ham badiiy idrok va obraz jihatidan betakroridir. Zero, shoir kitobxonlarni badiiy ijodning sirli olamiga olib boradi, ularning barchasida alohida timsol va obrazlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar: 4 jildlik. T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 2001.
2. Abdulla Oripov. Yillar armoni. G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. T.: 1984.
3. Gorkiy A. M. Adabiyot haqida. T., 1962.

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDAGI FRAZEOLOGIK ANTROPONIMLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Shodiya Raximbayeva

Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Urganch filiali
"Lotin tili va tibbiy terminologiya" fani o'qituvchisi
Email:shodiya.91@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis va o'zbek tillaridagi antroponimlar va ularning semantik xususiyatlari bir biriga qiyoslanadi va misollar yordamida yoritib beriladi.

Kalit so'zlar. antroponomastika, antroponim, semantik xususiyatlar, atoqli otlar.

Adabiy til, ayniqsa uning lug'at tarkibi to'xtovsiz taraqqiy etadi, o'sadi va rivojlanib boradi, chunki jamiyatda bo'ladigan o'zgarishlar natijasida yuz beradigan, paydo bo'ladigan narsa hodisalar uchun tilda maxsus atamalar bo'lishini taqozo etadi.

Atoqli nomlar (ismlar) va ular bilan bog'liq muammolar onomastikada sinxronik va diaxronik jihatdan o'rganiladi va tadqiq qilinadi. Bundan tashqari ilmiy terminlar lug'atida onomastikaga shunday ta'rif keltiriladi, ya'ni onomastika bu ismlar va nomlar (insonlar ismlari, geografik nomlar, hayvon va joy nomlari kabilar) ning har bitta turini tadqiq qiluvchi soha hisoblanadi. Ushbu ta'limot

nomlarning ma'nosini, shakllanishi (tovushlar tizimi, morfologiyasi, nomlarning yasalishi) ni, kelib chiqishi (Etimologiyasi, yoshi) ni, nomlarning tarqalishi va shu kabi muammolarni o'rganadi.

Atoqli nomlarning lisoniy xususiyatlariga qarab onomastika adabiy va dialektal, odatdagi (amaliy) va poetik, zamonaviy va tarixiy, nazariy va amaliy turlarga bo'linadi. Kishi ismlari tilning lug'aviy boyligining tarkibiy qismidir. Atoqli otlar yakka predmetlar narsa va hodisalarni alohida maxsus nom bilan atalishidan yuzaga keladi. Inson uchun umuman tog'lardan alohida tog'larni, daryolardan alohida daryolarni farqlash hayotiy ehtiyojdir. Bu ehtiyojni qondirish uchun kishilar bir turkumga kiruvchi predmet va hodisalardan ayrimlarini alohida yakka – yakka ajratib olganlar va uni maxsus nom berish orqali ataganlar.

Antroponim termini kishi atoqli otlarining umumiy nomini bildiruvchi termin bo'lib u tubandagi atoqli otlarni o'z ichiga oladi:

Ismlar	aniq bir shaxsga atab qo'yilgan nom
Laqablar	ismni qisqartirib aytish, yoki kishining ko'rinishi, qilig'i yoki biror xususiyatiga qarab beriladigan ikkinchi nom
Familyalar	oilaviy nom
Patronim	ota ismi (otchestvo)
Matronim	onasining ismi, (ism tarkibiga ona ismining qo'shilishi)
Kriptonim	yashirin nom
Taxallus	o'zi uchun tanlab olgan ikkinchi nom

Antroponimlarni o'rganuvchi fan Antroponomastika deb ataladi.

Har bir xalqqa tegishli bo'lgan ismlarda bosib o'tilgan ziddiyatli tarixiy yo'l, keng ommaning turli tuman orzu umidlari, armonlari, falsafiy, diniy, manaviy axloqiy, tarbiyaviy estetik qarshlari, qadimiy o'tmishdan guvohlik beruvchi e'tiqodlari, o'ziga xos rasm rusmlari, insonga bo'lgan xurmat ehtiromi, farzandiga qaratilgan mehr- muxabbati o'z ifodasini topgan.

Har bir tilda bo'lgani kabi nemis tilida ham ismlarni yasovchi bir qancha so'z va suffikslar mavjud. Nemis tilida ismlar bir bo'g'inli oddiy ismlar va ko'p bo'g'inli murakkab bo'lgan ismlarga ajratiladi. Bir bo'g'inli oddiy ismlarga ‚Ernst‘ ‚Karl‘ ‚Max‘ va boshqa ismlar kiradi, ko'p bo'g'inli murakkab ismlar qo'shma ismlar deb ham ataladi va bunday ismlarga ‚Margot‘ ‚Bernhard‘ ‚Gerhard‘ va boshqa ismlar kiradi. Bunday qo'shma ismlar asimliyatsiyaga uchraydi, ya'ni tarkibida kelgan ikkita so'zlarning bittasida bir yoki ikkita harf tushib qoladi yoki boshqa bir harfga almashinadi, masalan ‚Rudolf‘ ismi [Rudal(w)olf] so'zidan, ‚Albert‘ ismi [Adalber(a)ht] so'zlaridan kelib chiqqan.

Yuqorida ko'rganimizdek nemis tilida ismlar so'z qo'shish (komposita) orqali ham yasaladi. G. Bauerning yozishicha, antroponimlar tarkibida keladigan bir qancha asosiy so'zlar mavjud bular,

I. Bir bo'lakli ismlarda;

- 1) vaqtga daxldor ismlar: Sumar, Wintar
- 2) xarakter va tana a'zolari xususiyatlariga bog'liq ismlar: Swarzo, Kraft, Ernest, Bruno
- 3) hayvonlar nomlaridan kelib chiqqan ismlar: Hraban, Fugal, Horsa
- 4) yosh va mavqeidan kelib chiqqan ismlar: Karl, Wigant, Demuot
- 5) Kelib chiqishiga bog'liq bo'lgan ismlar: Franko, Swabo, Wiking

II. Ko'p bo'lakli ismlar:

1) Faqat erkaklar ismlari tarkibida keladigan asosiy so'zlar va suffikslar:

- Qurol yarog'ni ifodalovchi ‚brant‘, ‚ger‘, ‚rant‘ so'zlari: Hildebrant, Fridebrant, Swabger, Berhtrant;
- Kurash va g'alabani ifodalovchi wig, hadu, badu so'zlari: Baldwig, Willehad, Wolfbad;
- Kurashuvchilar va ularning xususiyatlarini ifodalovchi hari (Heer), hart (stark), bald (tapfer), wald (herschend), mar (berühmt), richi (Herscher), munt (Schutzt) kabi so'zlar: Walther, Berinhart, Drudbald, Arnwald, Adalmar, Ellanrich, Odalrich;
- Hayvon nomlarini anglatuvchi wolf, hraban/ram (Rabe) so'zlari: Rud(w)olf, Ad(w)olf, Wolfram;
- Mavhum otlarni ifodalovchi wini (Freund, Geliebter), gast (Gastfreund) so'zlari: Hartwin, Herigast;

2) Faqat ayollar ismlari tarkibida keladigan so'zlar va suffikslar:

- Sehrgar va magiyani ifodalovchi run(a) ,Geheimnis', wih (heilig): Fridrun, Hadwih;
- Aqliy va jismoniy xususiyatlarni ifodalovchi drud - trud (Kraft), frid- fridu (schön), lindi (weich, zart), flat (Schönheit) so'zlari: Gertrud, Raganfrid, Adallind, Gerflat;
- Kurashni ifodalovchi hilt(i), gunt so'zlari Brünhild, Adalgundö
- Kurshda o'zini tutishi, xulq atvorini ifodalovchi swind (stark), burg (Schutzt) so'zlari: Hildiwind, Walburg;
- Bundan tashqari eng ko'p uchraydigan asosiy so'zlardan biri garta (Gerte) so'zidir shu va shunga o'xshash boshqa unsurlar ismlar tarkibida qo'llaniladi.

Hozirgi davrda o'zbek tilida ham ismlarning ham o'ziga xos xususiyatlari va ma'nolari bor, o'zbek tilidagi ismlarni lisoniy tuzilishiga ko'ra uch guruhga ajratish mumkin:

1. Sodda tuzilmali antroponimlar
2. Yasama tuzilmali antroponimlar
3. Qo'shma tuzilmali antroponimlar

Sodda tuzilmali antroponimlar, ular uchun asos bo'lgan leksemaning tuzilishiga mos keladi va mohiyatan tub nomlardir. Masalan: Anvar, Lola, Go'zal kabi ismlar shular jumlasidandir. Shuni ham ta'kidlash joizki, o'zga tillardan bir qator ismlar uni qabul qilgan til – o'zbek tilida soda ismlar sifatida qabul qilinadi.

Yasama tuzilmali antroponimlar, Ismlar tildagi avvaldan mavjud leksemalarga tayangani uchun onomastika, jumladan, antroponimika doirasida yasaliş haqida gapirish bazilarga g'ayritabiiy tuyilishi mumkin. "Yasama" yoki "yasalma" ism deyilganda aslida ikki tip nomlar ko'zda tutiladi: affiksatsiya (morfologik) usulida yasalgan va leksemalarni qo'shish, qo'shish, birlashtirish (sintaksis usuli) orqali yasalgan nomlar. Masalan o'zbek tilida "tilamoq" fe'lidan "Tilov", "Tilovberdi" ismlarining yasalişhi.

- **Qo'shma tuzilmali antroponimlar**, leksemalarni bir biriga qo'shish orqali ismlar yaratiladi. Masalan, "Gulilola" ismi ikkita leksemadan (gul+lola) iborat.

Barcha tillarda bo'lgani kabi o'zbek ismlari ham qadimiy tarixga ega. Qadimiy ismlar odamlar muqaddas deb sig'ingan jonli va jonsiz narsalar, hayvonlar, qushlar nomidan (Arslon, Bo'riboy, Lochin, Oyxon), Tangri, Tangriqul (tangri – "xudo" ma'nosida) nomidan yoki mustahkamlik, chidamlilik, o'tkirlik ramzi hisoblangan narsalar (Qilichboy, Toshmat, Temirboy) nomlaridan yasalgan. Shu sababli qadimda yashagan ajdodlarimiz farzandiga Temir, Toshboy ismi berilsa, u kasalliklarga chidamli, bardoshli bo'ladi, bavaqt nobud bo'lmaydi, yashab ketadi deb ishonishgan, umid qilishgan. Mana shunday tasavvur jahondagi deyarli barcha xalqlarda uchraydi.

O'zbek tilidagi barcha nomlarni o'zbek tilining o'z ijodi deb bo'lmaydi. O'zbek ismlarining lug'aviy asosini arabcha, fors – tojikcha leksemalar tashkil qiladi. Ammo shu narsani takidlash joizki o'zbek tilida qo'llanishda bo'lgan, o'zbek kishisining nomi bo'lgan har qanday ism o'zbek antroponomiyasining lug'aviy boyligi hisoblanadi. Chunki o'zga tillardan o'zlashgan ismlar asrlar davomida o'zbek aholisining nomiga aylangan.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki nemis va o'zbek tillari antroponomikasi bir biridan kelib chiqishi jihatdan farq qilmaydi, ular faqat diniy rasm – rusumlar jihatdan farq qiladi. Nemis tili vakillari boshqa din vakillari bo'lganligi sababli ularda cho'qintirilgan ism atamasi bor, o'zbek tili vakillari esa boshqa din vakillari hisoblanadi va bizda cho'qintirilgan ism atamasi yo'q. Bundan tashqari nemis tilida ota ism (otchestvo) atamasi yo'q, o'zbek tilida esa to'liq ism; ism, familiya va otasining ismidan iborat bo'ladi.

Yana e'tiborli tomoni shundaki nemis tilidagi ismlar tarkibiga oldin yoki keyin qo'shiluvchi alohida unsurlar yo'q, ya'ni o'zbek tilidagi - bek, - xon, - jon, - bibi, - boy unsurlari kabi. Shu jihatlari bilan nemis va o'zbek antroponomiyasidan bir – biridan farq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lewandowski Th. Linguistisches Wörterbuch 2. ©Quelle R.Meyer, Heidelberg, 1975
2. Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini. 1.Auflage © VEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1985

3. Seibicke W. Die Personennamen im Deutschen. Berlin, New York, de Gruyter, 1982
4. Bauer G. Namenkunde des Deutschen. Verlag Peter Lang AG, Bern 1985
5. Begmatov E. O'zbek ismlari ma'nosi. T., O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti 1988

AYRIM ZONIMIK KOMPONENTLI MAQOLLARNING LINGVOMADANIY TADQIQI

Saminjonova Zahroxon Ibrohimjon qizi

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada antroposentrik tilshunoslik, lingvokulturemaning turli tillardagi birliklar o'rtasidagi muvofiqlik va farqlilik xususiyatlarini tadqiq etilish masalalarining nazariy jihatlariga alohida e'tibor qaratilgan holda maqollarda zoonimlarning o'ziga xos lingvomadaniy xususiyatlar aks ettirishi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: antroposentrik tilshunoslik, lingvokulturologiya, termin, lingvokulturema, madaniy kod, zoonimlar, maqol.

Bugungi kunda yangi yo'nalish hisoblangan antroposentrik tilshunoslik ma'lum tilni mazkaziyl o'rinni egallovchi til egasi bilan bog'liqda o'rganuvchi paradigmadir. Tilda madaniyatning aks etishi masalalari bilan shug'illanuvchi lingvokulturologiya esa turli tillardagi birliklar o'rtasidagi muvofiqlik va farqlilik xususiyatlarini ham tadqiq etmoqda. Tilshunoslikda rus tilshunos olimi V.V. Vorobyov tomonidan kiritilgan lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalaridan biri sifatida lingvokulturema termini uchraydi. Olim lingvokulturemani sathlararo birlik sifatida talqin etib, shakl va ma'noni o'z ichiga olishini ta'kidlaydi. Uning ma'nosida mujassam bo'lgan madaniy axborot asosiy xususiyatlaridan biridir [5,132-137].

V.A.Maslova lingvokulturemalarni 9 xil turga ajratadi:

- 1) tilning ekvivalentsiz lug'at qatlami, ya'ni realiyalar (milliy liboslar, taomlar, marosim va bayramlar, an'analar);
- 2) mifologemalar – arxetiplar, afsonaviy qahramonlar, obrazlar, marosim va udumlar, rituallar;
- 3) tilning paremiologik fondi (maqollar, matallar va hikmatli so'zlarni);
- 4) tilning frazeologik fondi;
- 5) etalonlar, stereotiplar, simvollar;
- 6) metafora va obrazlar);
- 7) tillarning stilistik qatlamlari (adabiy/noadabiy va h k.);
- 8) nutqiy axloq va fe'l-atvor;
- 9) nutq etiketi–rasmiy va norasmiy muloqot [1,208].

Ma'lumki, toponim va antroponimlar madaniy belgilangan lisoniy birlik bo'lib, o'z semantikasida ko'plab milliy an'analar, ramzlar, obrazlar, mifologemalarni aks etadi. Bu esa o'z navbatida ushbu birliklarni brendlarni nomlari har bir tilda o'z milliy-madaniy talqiniga ega ekanligidan dalolat beradi. Bundan tashqari, so'zdan farqli ravishda lingvokulturema o'z tarkibiga nafaqat til (lisoniy ahamiyat kasb etadigan), balki madaniyat (tildan tashqari madaniy ma'nolar) segmentlarini ham oladi. Ko'plab olimlarning ta'kidlashicha, lingvokulturema turli til shakllari orqali ifoda etilishi mumkin. Unga bir so'z (tub, yasama, qo'shma, murakkab), so'z birikmasi, frazeologik birlik, maqol, stilistik vositalar, gap, abzas va hatto butun matn kiradi.

“Aytish joizki, har bir xalq (etnos), har bir lingvokulturologik jamiyat insonning olamga bo'lgan munosabatini shakllantiradigan, tabiatga, boshqa insonlarga, bu jamiyat a'zosi sifatida o'z-o'ziga xulq-atvor tartiblarini, jumladan, insonning jamiyatdagi nutqiy madaniyatini aniqlab beradigan milliy dunyoqarashiga ega bo'ladi. Milliy dunyoqarash mazkur etnosning milliy lisoniy dunyoqarashini aniqlab beradi.

Ma'lumki, til unda gapiradigan xalqning milliy madaniyati xazinasidir. Har qanday mohiyatning milliy tarkibi tilning barcha qatlamlari birliklarida uchraydi, ammo uni asosan leksika, frazeologiya, aforistika, nutq madaniyati qoidalari, matnlarda yaqqolroq kuzatish mumkin. Shu tufayli, har qanday tilni, xususan chet tilini o'rganish jarayonida bir xususiyatni inobatga olish joiz: har qanday til milliylikni aks ettiradi, ya'ni mazkur tilda so'zlashuvchi xalqning milliy madaniyati va milliy ruhiyatini ifodalaydi. Bundan tashqari, milliy til sifatida u milliy psixologiya va xalqning milliy o'zligi bilan chambarchas bog'liq bo'ladi".

Umuman olganda, lingvokulturologiya yoki lingvomadaniyatshunoslik – murakkab ilmiy yo'nalish bo'lib, u til va madaniyatning o'zaro ta'siri va o'zaro bog'liqligini amalda o'rganadi va bu jarayonni birliklar tarkibining lisoniy va nolisoniy mohiyati butunligi sifatida, sistem metodlar va madaniy qonun-qoidalar va ijtimoiy qadriyatlar yordamida aks ettiradi.

Lingvomadaniy tadqiqotning til va madaniyatni o'zaro uzilmas aloqasi chegarasida o'rganish degan ta'rifi umumqabul qilingan hisoblanadi. Bizning tadqiqotimiz doirasida ma'lum bir tilda so'zlovchilar dunyoqarashi xususiyatlarini namoyon qilishda zoonimik komponentli turg'un birikmalarning lingvomadiy va lingvistik xususiyatlarini ochib berishga qaratiladi. Zero, til hamda madaniyatning o'zaro bog'liqligini o'rganish, lingvokulturologiya rivojlanishi yo'lida uni tilshunoslikning turli qatlamlarida brendlar tahliliga murojaat qilish samarali natija ko'rsatishi mumkin.

Yuqorida keltirib o'tilgan V.A.Maslova lingvokulturemalarni 9 xil turga ajratgan misollaridan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, lingvokulturemaning ajralmas qismini tashkil etuvchi tildagi paremiologik birliklar ham har bir til leksikasining anchayin katta fondini tashkil etadi. Maqol, matal va aforizmlar tilshunoslikda paremiologik birliklar (paremalar) deb yuritiladi. Xalq donishmandligi mahsuli hisoblangan barqaror birikmalar biri maqol bo'lib, u grammatik jihatdan gap holda shakllangan va alohida ritmik-melodik xususiyatlarga ega ohangda aytiluvchi tur hisoblanadi. Xalq maqollari ajdodlarimizning badiiy tafakkuri samarasi bo'lib, muayyan voqelikdan chiqqan hukm-xulosalarini ifoda etishda turli badiiy obrazlardan, usul va vositalardan foydalanganlar, ya'ni mana shu xalqning tomiriga singib ketgan urf-odatlar, an'ana va qadriyatlari, marosimlari-yu turmush tarzi, mehnat faoliyati, afsona-yu rivoyatlari qatiga jo bo'lgan moddiy va ma'naviy olamining aks-sadosi desak bo'ladi.

Maqollar poetikasi masalasi muhim va murakkab bo'lib, bu janrning ixcham shaklga ega bo'lishi, biroq ijtimoiy-falsafiy mazmuni chuqur ekani bilan belgilanadi. Bu murakkablik ixcham shaklda chuqur mazmuni ifodalash bilan bog'liqdir. Shuningdek, maqollarning poetik ko'rinishi she'riy o'lchov, hijo, qofiya hamda assonans, ellipsis kabi badiiy vositalarning qo'llanishini bilan ajralib turadi.

Tasviriy ifoda vositalaridan foydalanish maqol matnining badiiy-estetik ta'sirchanligini oshiradi. O'zbek maqollari nutqda faollashganda, nutq jarayonini go'zallashtiradi, obrazli ifoda tinglovchida o'ziga xos badiiy zavq paydo qiladi. Badiiy-estetik ta'sirchanlikni yuzaga chiqarishda o'xshatish, sifatlash, ritmik-sintaktik parallelizmlar, alliteratsiya, anafora, saj, giperbola, antiteza, metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi ko'plab badiiy vositalarning o'rni katta [4].

Turli madaniyatlarda me'yor-stereotiplari turlicha bo'lishi mumkin. Quyida biz o'zbek xalqining tabiat va yil fasllariga oid maqollarida qatnashgan zoonim va ornitonimlarning xususiyatlarini ko'rib o'tamiz. Bilamizki, qushlar orasida yurtimizga mavsumlarda uchib keladigan qushlar bor. Ular orasida qaldirg'och bahor elchisi hisoblansa, qarg'a qish yaqinlashayotganidan darak beradi. Xalqimiz orasida: "G'oz kelgani — yoz kelgani", "Qarg'a qag'illasa, qishni chaqirar, G'oz g'ag'alasa — yozni", "Qarg'a ketmay, qor ketmas, Turna kelmay, muz ketmas", — degan maqollar bor. Bu maqollar bevosita fasllarning kelishi bilan bog'liq mazmuni to'g'ridan-to'g'ri anglatadi. Shuningdek, ba'zan hayvon nomlari qatnashgan maqollar ham borki, ularda ma'lum stereotiplarni uchratishimiz mumkin. Quyida ana shunday misollarni ko'rishimiz mumkin:

Qish qattiq kelsa — it yili.

Sigir yili — to'qlik,

Qo'y yili — yo'qlik.

Misollardan ko'rishimiz mumkinki, hayvonlarga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qiyoslangan va qarshilantirilgan mazmun in'ikosi bor. Barsga xos viqor boylikka tenglansa, kichik va ojiz hayvon quyvon yilida qahatchilik bo'lishi mumkinligi keltiriladi. Yana shuningdek, muchal hisobi bo'yicha it yilidan keyin to'ng'iz yili kelishi hammamizga ma'lum. "It yili eksang, To'ng'iz yili o'rasan" maqolida esa biz 21-mart sanasining qadimdan yurtimizda yangi yil hisoblanishini inobatga olsak, ekilgan hosilning bir yil davomida yetilishini tushunishimiz mumkin.

Xullas, xalq maqollarida hayvon nomlari, ya'ni zoonimlarning qo'llanilishi juda ko'p uchraydi. Zoonimlar qo'llangan maqollarning deyarli barchasida majoziy xarakter ifodalanadi. Har bir xalq uchun o'ziga xoslikni bildiruvchi maqollardan hududiy farqlanish, milliy mentalitet va diniy tasavvurlarni bilib olishimiz mumkin

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2007. – 208 с
2. Сайидрахимова Н., Қобулова У. Лингвокультурология – тилшуносликнинг алоҳида соҳаси // Ўзбек тили ва адабиёти, 2015. – №4. – Б. 87-91.
3. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик – Жиззах: Сангзор, 2006.
4. Темирова М. Ўзбек ва қирғиз халқ мақолларининг типологик хусусиятлари // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2017. – №1

AFORIZMLARNING ILMİY TADQIQI INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA

Sultonova Gulchehra Husanovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, 2-kurs magistranti

ANNOTATSIYA: Maqolada bugungi kunda dolzarb mavzu bo'lgan aforizmlarni ingliz va o'zbek tillaridagi ilmiy tadqiqi tahlil qilinib, bayon etilgan. Mazkur maqola aforizmlarning tillaaro qiyosiy tahlilini ilmiy jihatdan ahamiyatini ochib beradi.

KALIT SO'ZLAR: aforizm, paremiologik lug'at, maqol, xalq og'zaki ijodi, folklor, topishmoq, matal, paremalar, so'z.

Yevropa tilshunosligida XVIII asrning boshlarida German paremiografi W. Wander Yevropa xalqlariga oid 250,000 dan ortiq maqollarni o'z ichiga olgan 5 ta kitobdan iborat paremiologik lug'atni yaratdi. Va bu ishi bilan u zamonaviy Yevropa tilshunoslikda paremiografiya sohasiga tamal toshini qo'ydi. Biroz vaqtdan so'ng R.C. Trench "On the Lessons of Proverbs" nomli kata hajmli Ingliz tili paremiologik lug'atini yaratdi. Va bu asar Ingliz va American nashrlari paremiologiya sohasi bilan shug'ullanuvchilar uchun mukammal qo'llanma sifatida xizmat qilib kelmoqda. Bu asarda maqollarning anglatadigan ma'no necha tadqiqotchilar paremiologiya sohasiga qiziqib, maqollarni to'plashgan, nashr qilishgansi, kelib chiqishi, paydo bo'lishi, nazariyasi atroflicha yoritilgan. Shundan so'ng bir Bularning ichida eng mashhur tadqiqotdchilardan biri A. Taylor o'zining 223 sahifadan iborat "The Proverb" asarida maqollarni atroflicha tahlil qilgan va paremiologiya sohasining qay darajada boy soha ekanligini ko'rsatib bergan. Jumladan, asarning birinchi qismida u maqollarning kelib chiqishi, muammolari, tarifi, metaforik maqollar, proverbial(maqolga oid) turlar, variantlari, xalq og'zaki ijodiga oid maqollar, maqollar va adabiyot, boshqa tillardan kirib kelgan maqollar, biblical maqollar va tub maqollar va ularning muqobil variantlari haqida bo'lsa, ikkinchi qismida esa maqollarni tarixiy, tub, o'zlashgan, huquqiy, mahalliy, diniy, ob- havo va tibbiyotga oid, urf odatlarni o'zida mujassamlashtirgan iboralarni turkumlarga ajratgan.

O'zbek folklorida maqol, tabu, va topishmoq singari janrlar hikmatga yo'g'rilganligi, g'oyat ixcham, siqiq, lo'nda va obrazli ifodalanishi bilan xalq paremik ijodini tashkil qiladi. Biroq u hanuzgacha alohida adabiy tur sifatida etirof etilmay, goh xalq nasri, goh xalq poeziyasi va frazeologiyaning bir qismi sifatida ko'rib kelinmoqda. Holbuki, maqollar xalqning necha ming yillar

davomida turmush tarzida sinalib, anglangan haqiqatlar ixcham ahloqiy baho sifatida umumlashtirilsa, tabularda xuddi shu ahloqiy baho taqiq yo'sinini olgan. Topishmoqlarda esa xalqning narsa va hodisalarga oid qarashlaridan iborat haqiqat o'sha narsa va hodisalar asliyatga xos yetakchi belgilarini epitetli ixcham iboralar shaklida aks ettiradi. Dastlabki ikkala holat ahloqiy baho hikmat darajasida xalq donoligini umumlashtirsa, keyingisida fikrni harakatga solish asnosida xalqning topqirligi, sinchkovligi va kuzatuvchanligi va xozirjavobligini anglatadi. Binobarin, xalq paremiologik ijodi folklorning alohida va mustaqil turidir. Unda xalq e'tiqodining tarixiy izlari aks etgan. Xalq paremiologik ijodi o'ziga xos qonuniyliklar va tamoyillarga ega. Uning aynan shu xususiyatlarini folklorshunoslikning paremiologiya sohasi o'rganadi, xalq paremiologik birliklarini to'plash bilan paremiografiya o'rganadi. Paremiologiyada yaxlit fikrni ifodalovchi eng mayda birlik parema deb ataladi. H. Berdiyovning "O'zbek tilining paremiologik lug'ati"da keltirilishicha, Paremiologiya tildagi maqol, matal, aforizm kabi iboralarni ikki planda o'rganadi:

1. Paremlar avloddan avlodga faqat og'zaki holdagina o'tib kelganligi, xalq og'zaki ijodining mahsulo bo'lganligi uchun adabiyotshunoslik fanining obyektidir, chunki, bu hikmatli iboralarning ko'pchiligi she'riy formaga o'xshaydi va ular o'xshatish (istiora, tashbeh, metafora), taqqoslash(anateza) parallezm, anaphora, qofiyalash, Eevfonik vositalar (alliteratsiya, assonans) kinoya, piching, kesatiq kabi badiiy tasvir vositalari qo'langan bo'ladi.

2. Paremlar so'zlardan tuzilib, ma'lum bir fikrni ifodalovchi gaplardan iborat bo'lgani uchun tilshunoslikning ham o'rganish obyektidir, chunki ular so'zlaridan hosil bo'lishiga ko'ra oddiy gaplarga o'xshasa ham, mazmuni, strukturasi, intonatsiyasi va boshqa Grammatik hususiyatlari jihatidan o'ziga xosliklarga ega. Paremlarning qachon paydo bo'lganligini aniqlash qiyin, lekin shunisi ma'lumki, ularning ko'pchiligi juda qadim zamonlarda yaratilgan va ular o'zini ijod qilgan xalq bilan yashab kelmoqda. Hat qanday hikmatli ibora ham ommalashib ketmaydi, faqat jamiyatdagi ko'pchilik insonlarning orzu-umidlari, istagini, hayoti va fikrini aks ettirgan hikmatli iboralargina ommalashadi, avloddan avlodga o'tadi, asrlar osha yashaydi – paremalarga aylanadi.

Ma'lum bir tilni tushunish uchun o'sha tilning so'z boyligi va Grammatik qoidalarini bilishning o'zi kifoya qilmaydi. Permiakovning fikricha, boshqa bir tilni o'rganish va tushunish uchun, o'sha xalq madaniyatini o'rganish bilan bir qatorda, tildagi eng ko'p ishlatiladigan paremiologik minimumni (so'zlashuvdagi eng ko'p ishlatiladigan maqol, hikmatli so'zlarni) bilish kerak. Ya'ni har bir til o'zining so'z boyligiga qarab paremiologik birliklar miqdori bir necha minglab, o'n minglab bo'lishi mumkin. Bu miqdorning ayrim qismigina doimo faol bo'ladi. Ingliz tilidagi buday doimo faol maqollarning ro'yxatini Mieder va Litovkina tuzib chiqishgan. Ulardan ayrimlarini keltiramiz:

The apple doesn't fall from the tree;
Beauty is in only skin deep;
Beggars can't be choosers;
Don't judge a book its cover;
New brooms sweep clean;
Business before pleasure;
You can't teach an old dog new tricks;
Big fish eat little fish;
Haste makes wastle;
Better late than never;
Look before you leap;
When it rains, its pours;
When in Rome, do as Romas;
Time is money;
Never put off till tomorrow what you can do today;
Two wrongs don't make a right kabilar

Bu kabi faol ishlatiladigan bunday birliklar bu tilni tushunishda til o'rganuvchilar uchun ko'pgina qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shu sababdan so'zlarni o'rganish bilan bir qatorda paremiologik minimumni ham o'rganish muhim hisoblanadi. Qolgan miqdori esa faqat badiiy

uslubga xos bo'lgan adabiyotlarda va muomala uchun o'z ahamiyatini yo'qotgan, eskirgan bo'ladi. Shunga qaramasdan, Hirsch, Kett va Trefilning fikricha paremiologik minimum bo'yicha o'rnatilgan eng faol paremlar bilan cheklanib qolmaslik kerak.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Kortmann B., Traugott E. C. *Phraseology and Culture in English*. Berlin, 2007. 524 p.
2. Cowie A. *Phraseology, Theory, Analysis, and Applications*. Oxford: Clarendon Press, 1998. - 130p
3. Grzybek Peter. *Introduction to Paremiology*. – De Gruyter; Germany - 2015
4. Karamatova K.M., Karamatov H.S. *Proverbs–Maqollar– Пословицы*. – Т.: Mehnat, 2000. –398 b
5. Кунин А.В. *Английская фразеология (теоретический курс)*. – М.: Издательство «Высшая школа», 1970. – 238 с.
6. Кунин А.В. *Внутренняя форма фразеологических единиц // Слово в грамматике и словаре*. -М., 1984. – 12 с.
7. Кунин А.В. *Курс фразеологии современного английского языка*. – Дубна: Феникс, 2005. - 466с.
8. Rasulov. R. Verdiyeva H. *O'zbek tilining paremiologik lug'ati*. – O'qituvchi, 1984, 286b. – B.12
9. Shomaqsudov Sh. Shorahmedov Sh. *Hikmatnoma*. Toshkent, - 1990.

АДАБИЁТ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

ADABIYOT DARSLARIDA “SADDI ISKANDARIY” DOSTONINI O’QITISH
BO’YICHA METODIKA

Vafoqulova Go’zal Ochilovna

(Samarqand davlat chet tillar instituti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o’qituvchisi)

Annotatsiya: Maqolada Hazrat Alisher Navoiyningning «Saddi Iskandariy» dostoning boshqa dostonlardan farqli tomonlari tahliliga e’tibor qaratilgan hamda maqoladan adabiyot darslarida metodika sifatida foydalanish mumkin bo’lgan.

Kalit so’zlar: Mamolik – mamlakat, yurt, Navid – Xushxabar, sevinchli xabar, Firoriy – qochqin, qochqinchi, qochoq, Farxundaxo’- qutlug’ tabiatli, xushfel, Otashfishon – O’t sochuvchi, Olamafro’z- dunyoni yorituvchi, Qazo – taqdir, Beishtiboh – shubhasiz, Raiyat – xalq, G’inoi muabbad – ababiy boylik, Adam – yo’qlik, Sur – shodlik, bazm, Nigun – egilgan, Taqrib - yaqinlashtirish, yaqinlik; taxmin.

«Saddi Iskandariy» dostonida dunyodagi eng mashhur siymolardan biri jahongir Iskandarga bag’ishlangan bo’lib, «Xamsa»ning yakunlovchi dostonidir. Chiqishda uni Iskandar Zulqarnayn deb ataydilar. «Zulqarnayn» so’zining ikki ma’nosi bor: birinchi ma’nosi -shoxli degani, ikkinchi ma’nosi -kun chiqish va kun botish hukmdori degani. Birinchi bo’lib, bu mavzuni Firdavsiy qalamga olgan. So’ng Nizomiy Ganjaviy u haqda maxsus «Iskandarnoma» degan doston yozadi. Xusrav Dehlaviy unga bag’ishlangan dostonini «Oyinayi Iskandariy» deb atadi, mavzuning axloqiy-didaktik jihatlariga katta e’tibor berdi. Abdurahmon Jomiy o’z dostoniga «**Xiradnomayi Iskandariy**» deb nom qo’ydi. Navoiy o’z asarini «**Saddi Iskandariy**» deb atadi. U diqqatini Iskandarning jahongirlikiga emas, insonparvarligiga qaratadi. «**Saddi Iskandariy**» «Xamsa»dagi eng yirik dostonidir. U 89 bob va 7215 baytdan tashkil topgan. Asar voqealari Iskandarning tug’ilishidan boshlanadi.

Bo’lajak Iskandarning otasi **Faylaqus** Tangridan farzand so’raydi. Bir kuni ovdan qaytarkan, shaharga kiraverishdagi vayronada yangi ko’zi yorigan ayolga duch keladi. Chaqaloq o’g’il bola bo’lib, tirik, ona esa o’lib qolgan edi. Shoh o’likni dafn ettiradi, bolani o’g’il qilib oladi. Unga Iskandar deb nom qo’yib, tarbiyasi bilan shug’ullanadi. O’limi oldidan esa uni valiahd qilib tayinlaydi. Dostonning keyingi bobida himmat haqida gap ketadi.

Shoir Iskandar tarixini yozmoqchi emas. Iskandar bilan bog’liq voqealarning ma’nosini ochmoqchi. Shuning uchun voqealar izoh va talqinlar, hikoyatlar, savol-javob va lirik chekinishlar bilan almashinib keladi. Iskandar taxtga chiqar ekan, o’z atrofiga olimlarni to’playdi, ularning maslahati bilan ish ko’radi. U taxtni egallashga qiziqmaydi. Otasi unga taxtni topshirganida qattiq tashvishda qoladi. Oxiri xalqni yig’ib, maslahat soladi. Xalq uning shoh bo’lishini qattiq talab qilib turib olgandan keyingina **Arastu** unga toj kiygizadi. Iskandar el oldiga shart qo’yadi. Kimning arz-dodi bo’lsa, shohni o’zi bilan teng ko’rib, ahvolini aytishini so’raydi. Shundan so’nggina davlat ishlariga kirishadi. Avvalo, mazlumning haqini haqlab, zolimning qo’lini kalta qiladi, adolatni yo’lga qo’yadi. Fuqaro ehtiyojini hisobga olib, uni ikki yillik soliqlardan ozod etadi. Dostonda oldin adolatning ta’rifi beriladi. Bu ta’rif hadislar vositasida tushuntiriladi. Masalan, bir soatlik adolat farishtalarning, dunyodagi barcha insonlarning toatidan afzal degan hadis keltiriladi. So’ng Hindistonni olganda elga qilgan birgina adolati bilan jannatga tushgan **Mahmud G’aznaviy** haqidagi hikoyat ilova qilinadi. «Hikmat» bobidan esa Iskandarning Arastu bilan adolat haqidagi savol-javobi o’rin olgan. Arastu fikricha, shoh odil bo’lsa, olam unga tobe bo’ladi. Chunki adolat qaror topgan mamlakat obod, obod mamlakatning xalqi badavlat bo’ladi. Boylik askarga kuch beradi. Unday qo’shin hamisha g’olibdir.

Iskandarning Doro bilan to’qnashuviga bag’ishlangan tasvirlar ham dostonning qiziqarli va mazmundor sahifalaridandir. Doro nega mag’lub bo’ldi? Rum mulki Eronga har yili tuxum shaklidagi ming oltin xiroj to’lar edi. Iskandar buni to’xtatadi. Elchiga: «Tuxum beradigan qush allaqachon uchib ketgan», -degan javobni aytadi. Doro g’azabga kelib, bir chavgon va to’p, bir xalta kunjut bilan

boshqa bir elchini yuboradi. Buning ma'nosi shu ediki, sen hali dimog'idan sut hidi ketmagan bir go'daksan, chavgonni olib, to'p o'yna. Agar xayolingga ixtilof-u nizo kelgudek bo'lsa, askarlarimiz sanog'ini mana shu kunjut qadar bilgin! Iskandar bundan boshqa ma'no ko'radi. Dumaloq koptok, uningcha yer yuzidir. Koptokning Iskandarga taqdim etilishi uning dunyoni olajagiga ishoradir. Chavgon esa Doroning o'z mamlakatini topshirmog'i belgisidir. Asarning shu o'rnida kelishmovchiliklarning sababi nimada, ular qanday kelib chiqadi, buning oldini olish mumkinmi singari savollar o'rtaga qo'yiladi.

Jahon ichra mavjud erur necha xayl

Ki, borig'adur kina qilmoqqa mayl, – deb yozadi shoir.

Ikki shoh urush va adovatga bel bog'lasa, jahon ahli ikki qo'shinga bo'linib, bir-biriga qarshi o'tkir tig' ko'tarib, bir-birini halok qilishga kirishadilar. Shoir urushning dahshatli manzaralarini chizadi. Bu manzaralar beixtiyor temuriylar, xususan, Husayn Boyqaroning o'z o'g'illari bilan kurashlarini esga soladi.

Qondosh, qarindoshlar o'rtasidagi bu ahvol shoirmi iztirobga soladi. Uni yotlar o'rtasida sodir bo'ladigan adolatsizliklar, bedodliklar o'ylantiradi.

Xuddi shu o'rinda shoir ikki jahondor: Chingiz va Xorazmshoh urushidagi qirg'inni ikki sodiq do'stning ittifoqligi daf etgani haqidagi rivoyatni keltiradi.

Urushda ikki do'st kofirlar qo'liga asir tushadilar. Qatl payti ular: «Oldin meni o'ldir!» -deb navbat talashadilar. Bu voqea Chingizning tushiga kiradi va ularni ozod qilib, qirg'inni to'xtatadi.

Navoiy «Saddi Iskandariy»da ham «Xamsa»ning oldingi dostonlaridagi kabi voqealarni, iloji boricha, Xuroson va Turkiston bilan bog'lashga harakat qiladi. Chunonchi, Samarqand va Hirotning bino qilinishiga alohida to'xtaydi. Doro va Iskandar to'qnashuvi munosabati bilan askarlarni ta'rif etarkan, «ikki o'rim sochdek bir-biroviga chirmashib ketgan yuz ming sonlik o'zbek va mang'it qahramonlari»ni iftixor bilan tilga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. В То'xliyev va boshqalar Adabiyot (majmua). 11-sinf uchun "O'zbekiston milliy ensklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti", T., 2018.

ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

МОЛИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ СУҒУРТА СОҲАСИГА ТАЪСИРИ

Ўзбекистон республикаси Банк-молия академияси
Магистранти, К.М.Икрамова

Аннотация: Ҳозирги кунда ахборот технологиялари ҳаётимизнинг барча соҳаларига кириб келди ва унинг ажралмас қисмига айланиб бўлди. Рақамли технологияларнинг ривожланиши давлат ва жамиятнинг барча соҳаларини ўзгартириб юборди. Замонавий молия технологиялари суғурта соҳасига ҳам кириб келди ва унинг бир қисмига айланди.

Калит сўзлар: замонавий молия технологиялари, суғурта, рақамли суғурта, finTech, Insurtech, сунъий интелект, internet of things, blockchain, big data.

Миллий молия бозорига янги технологияларнинг кириб келиши, соҳани рақамлаштирилиши унинг барча сегментларини қамраб олди, жумладан суғурта соҳасини ҳам. Ривожланаётган интернет ва рақамлаштириш муҳити нафақат суғурта хизматларининг ташқи кийфасини ўзгартиради, шунингдек уни ривожлантирди, интернет-сотиш ёки онлайн савдо сегментини кенгайтди, бу эса суғурта маҳсулотларининг нархи пасайишига ва электрон тижорат савдонинг ўсишига олиб келди.

Ҳозирги кунда замонавий иқтисодиётнинг ўзига хос хусусиятларидан бири информацион технологияларидан кенг фойдаланишдир. Бундай технологиялар суғурта бозорида ҳам у ёки бу даражада қўлланила бошлади. Улардан фойдаланиш суғурта фаолиятидаги кўплаб бизнес-жараёнларнинг самарадорлигини сезиларли даражада оширишга олиб келмоқда [1].

Суғурта соҳасига янги рақамли технологияларни қўллаш нафақат савдо каналарини кенгайтиш ва савдо ҳажмини ошириш, балки компанияларнинг суғурта соҳасининг кенгайишига ва суғурта маҳсулотларининг кенгайишига олиб келади [2].

Суғурта компаниялари сотиш каналини такомиллаштириш мақсадида мобил рақамли технологияларни фаол ўзлаштирмоқда, компаниянинг стандарт дастурлар доирасида, ҳамда ҳар бир суғурталовчига мўлжалланган мослашувчан дастурлари орқали суғурталанувчилар учун жиддий кураш олиб боришмоқда, ўз навбатида янги технологиялар уларга бундай фаолиятларида яқиндан ёрдам бермоқда [3].

Рақамлаштириш суғурта соҳасига ҳам кириб келди ва бу соҳада ўзгаришларни бошлаб юборди. Бундай ўзгаришлардан “рақамли суғурта”, “ақлли суғурта”ларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Энг асосийси бундай ўзгаришлар мижозлар учун кўплаб қўлайликларни яратиб берди [4].

Суғурта соҳасида замонавий технологиялардан фойдаланиш суғурта шартномаларини тузиш жараёнларини тезлаштириш, суғурта агентлари ва савдо бўлимлари билан алоқаларни соддалаштириш имконини бермоқда [5].

Замонавий технологиялардан суғурта фаолиятида фойдаланиш суғурта операцияларининг ҳажми ва кўламини ошириши, суғурта хизматлари сифатини яхшилаши, иш юритиш харажатларни камайтириши ва пироварда рискларни самарали бошқариш усули сифатида фаолият самарадорлигини ошириш имконини беради [6].

Замонавий дунёда барча субъектлар эртами ёки кеч ўз таклифларини рақамлаштириш тизимига ўтказадилар. Шу сабабли, FinTech ва Insurtech каби атамалар пайдо бўлди, бу атамалар молия-кредит ва суғурта соҳаларида молиявий технологиялардан фойдаланишни тавсифлайди.

Айни пайтда суғурта фаолиятида қўлланиладиган кўйидаги замонавий технологияларни келтириб ўтишимиз мумкин:

1. “Сунъий интеллект” – бу одатда инсонга ўхшаб ўйлайдиган ва ўрганадиган функцияларни намоен этадиган дастурий таъминотни англатади. Мижозлар билан матндан фойдаланган ҳолда мулоқат қиладиган чат-ботларни “Insurtech”нинг сунъий интеллектдан фойдаланишига мисол келтиришимиз мумкин бўлади.

2. Сунъий интеллект суғурта соҳасида тариф ставкани шакллантиришда кенг Суғурта қўлланиладиган технологиялардан яна бири бу интернет нарса (internet of things, IoT, телематика, ақлли суғурта) ҳисобланади. Бу атама интернетга уланган умумий жиҳозларга (телевизор, мухлаткич ва бошқалар) тегишли. Интернет нарсаларига мисол сифатида телематикани келтириш мумкин, бу тармоқ орқали маълумотларни йиғиш, қабул қилиш, сақлаш ва узатиш учун транспорт воситаларидаги электрон қурилмаларидан фойдаланишни англатади.

3. “Insurtech” яна бири тури бу blockchain технологиялари. Суғурта соҳаси учун турли ечимларни яратишда блокчейн технологияларидан фойдаланиш уни мижозлар учун янада ишончли ва шаффоф қилади. Блокчейн суғурта соҳасида мутлақо янги имкониятлар очиши ва ушбу соҳани сезиларли даражада модернизация қилиш имконини беради.

4. Киберсуғурта, бу ҳам “Insurtech” бири тури ҳисобланади. Бу бизнес ва жисмоний шахсларнинг интернетдан фойдаланиш, маълумотларни электрон шаклда сайлаш ва қайта ишлаш, информацион тизимлар инфратузилмаларининг ишлаши билан боғлиқ бўлган рисклардан ҳимоя қилиш учун фойдаланиладиган суғурта маҳсулотидир.

5. “Big Data” технологиялари. Аънавий суғурта бизнесини рақамли суғуртага айлантирувчи муҳим воситаларидан бири бу “Big Data” технологияларидир. Ушбу технология суғурта компанияларига ўз хизматларини сифат ва сон жиҳатидан янги босқичга кўтармоқда. “Big Data” технологияси суғурта компанияларига рақобатдош устунликларни яратишга имкон беради. Катта маълумотларни таҳлил қилиш келажақдаги потенциал мижозларнинг эҳтиёжларини аниқлашга, мижозларнинг мақсадли гуруҳларини шакллантиришга, шунингдек уларнинг хатти-ҳаракатларини моделлаштиришга имкон беради, кўшимча равишда фирибгарлик схемаларини олдиндан билиб олиш, шунингдек, авто суғуртада хизмат кўрсатиш сифати жиҳатдан ошириш ва индивидуал тиббий суғурта дастурларини яратиш имконини беради.

Хулоса ўрнида кўйидагиларни таъкидлаш ўринли, суғурта бозори ва унда қўлланилаётган молиявий технологияларнинг соҳа жараёнларига таъсири ўрганиш, уларни жорий этишни тезлаштириш ва уларнинг самарадорлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади, ушбу жарарёнларни тўғри ташкил этишда кўйида йўналишларда фаолиятларни олиб бориш керак:

1) Суғурта компанияларида қўлланиладиган замонавий технологиялар бу нафақат суғурта компанияси бизнес жараёнларини соддалаштириш, балки мижозларга йўналтирилган суғурта бизнесни ривожлантириш, суғурта соҳасини рақамлаштириш, инновацион маҳсулотларни жорий этиш, суғурта маҳсулотларини сотишда интернет технологиялардан, янги сотиш каналларидан ва суғурта даъволарини кўриб чиқиш ва қоплаш бўйича янги усуллардан фойдаланишини назарда тутади.

Суғуртанни инновацион технологиялар орқали ривожлантиришга тўсқинлик қилувчи асосий омиллар аниқланганлигини ҳисобга олган ҳолда бу йўналишларда ишларни жадаллаштириш керак бўлади, яъни объектив ташкилий ва техник (интернеттезлиги, унга кириш ва сифати, мобил алоқа, мижозларнинг смартфонлардан фойдаланиш имконияти, рақамли технологиялардан фойдаланиш учун планшет ва мобил мосламаларнинг мавжудлиги), субъектив (суғурта компанияларининг чекланган инновацион таклифлари, суғурта компаниясига бўлган ишончнинг паст даражаси, аҳолининг молиявий саводхонлиги ва молиявий қарорларни қабул қилишдаги малакалари, шаклланмаган суғурта маданияти, суғурталанувчиларнинг аънавий маҳсулотлар ва сотиш каналларига содиқлиги).

2) Суғурта бозоирининг янада ривожланиши кўпроқ даражада суғурта маҳсулотларини сотиб олиш ва суғурта даъволарини ҳал қилиш бўйича шахсий таклифларни тақдим этишга қаратилган рақамли хизматларни фаоллаштириш. Шу жумладан блокчейн технологиялари, Big Data, теле технологиялардан фойдаланишга боғлиқдир.

Фойдаланган адабиётлар руйхати

1. Котлобовский И. Б., Сириченко Н. В. (2017) Инновационные информационные технологии для страховой отрасли // Финансы. 2017. № 9. С. 38–44.
2. Брызгалов Д.В. (2018) Цифровизация конкуренции на страховом рынке // Экономика. Налоги. Право. №2. С. 121-128.
3. Тепкаева З.З. (2020) Внедрение цифровых технологий в деятельность страховых организаций России. Финансовые исследования № 2 (67). С. 162-170.
4. Бикоева Д.П. (2019) Влияние цифровых технологий на развитие страховой деятельности. «Инновации и инновации» №5. С. 96-98.
5. Турдумамбетов Б.К. (2017) Современные технологии – драйверы страхового рынка // Страховое дело. № 7. С. 10–13.
6. Сплетухов Ю.А. (2020) Информационные технологии на российском страховом рынке: возможности развития // Финансовый журнал. 2020. Т. 12. № 1. С. 105–116. DOI: 10.31107/2075-1990-2020-1-105-116.

ИЛМИЙ ФАОЛИЯТДА ДАВЛАТ-ХУСУСИЙ ШЕРИКЧИЛИГИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ

Хасанхонова Н.И., ТМИ,
“Иқтисодиёт” кафедраси доц.в.б., PhD

Ўзбекистон ўзи кўзлаётган инновацион иқтисодиёт томон бир қадам ташлаган экан инновация ва илмий тадқиқот фаолиятини тартибга солувчи давлат-хусусий шерикчилигини қонун ҳужжатларида акс эттириш лозимлиги аниқланди. Мамлакатимизнинг жадал инновацион ривожланиш, инвестицияларни жалб этиш, иқтисодиётнинг ўсиши ҳамда давлат ва жамият ҳаётининг турли соҳаларини самарали фаолиятига тўсқинлик қилмоқда. Шу сабабли бу ўринда давлат-хусусий шерикчилиқни ташкил этишни энг мақбул йўл деб билдик.

Иқтисодиёт инновация фаолияти ютуқларидан кенг фойдаланиш, сифатли маҳсулотлар яратиш ва умуман, жамиятнинг барча соҳалари изчил ҳамда барқарор ривожланиши учун шароитлар ташкил этиши лозим. Билимлар иқтисодиёти ривожланишида инсон омили асосий эканлигини инобатга олган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожлантириш стратегиясида айнан таълим, илм-фан ва техника тараққиётини таъминлаш ҳамда илмий тажриба тадқиқот конструкторлик ишларининг амалий натижаларини ишлаб чиқаришда кўллаш масаласи алоҳида ўрин эгаллайди.

Шунинг учун қуйидаги таклифлардан ўринли деб ҳисоблаймиз:

– илмий тадқиқотлар ва ишланмаларнинг илмий салоҳиятини мустаҳкамлаш ва самарадорлигини ошириш, илмий тадқиқот, тажриба-конструкторлик ва технологик ишлар натижаларини кенг жорий этиш учун таълим, илм-фан ва тадбиркорликни интеграция қилишнинг таъсирчан механизмларини яратиш (фармоннинг 2-банди);

– инновациялар, илмий тадқиқот, тажриба-конструкторлик ва технологик ишларга давлат ва хусусий маблағлар киритилишини кучайтириш, бу соҳалардаги тадбирларни молиялаштиришнинг замонавий ва самарали шакллари жорий этиш (фармоннинг 2-банди);

– илмий фаолиятда давлат-хусусий шерикчилиқни ташкил қилиш (2-боб 2-бўлим).

Фикримизча, мамлакатда таълим, илм-фан ва техника тараққиётини таъминлаш ҳамда илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмаларининг амалий натижаларини ишлаб чиқаришда кўллашнинг давлат-хусусий шерикчилик муносабатлари

тизимини жорий этиш таклифи илмий асосланган. Давлат-хусусий шерикчилиги асосида амалга оширилувчи бундай таклифлар жамиятнинг инновацион ривожланиши нуктаи назаридан илмий тадқиқот тизимида қуйидаги муаммоларни ҳал этади:

- мамлакатда давлат-хусусий шерикчилиги таълим, илм-фан ва техника узвийлигини таъминлашда ёрдам беради;
- илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларининг амалий натижаларини ишлаб чиқаришда қўллашга ёрдам беради;
- ишлаб чиқариш ва умуман, турли соҳаларда илмий ишлар жозибadorлигини оширади, уларда янги техникани яратиш ва ўзлаштириш билан боғлиқ муаммони ҳал этади;
- кадрлар билан боғлиқ муаммоларнинг ҳал қилиниши яқин келажакда Ўзбекистон Республикасида Университет 4.0 нинг жорий этилишига сабабчи бўлади;
- кадрлар ўз стартап лойиҳасини йўлга қўйиш ва илмий ишларни олиб бориш билан даромади ошишини ўз иқтисодий тафаккурида англайди;
- рақамли тижоратни бу ўринда қўллаш хўжалик юритиш амалиётида инновацияларнинг кириб келиш даражаси ошишига сабабчи бўлади.

Бу ўринда давлат ва хусусий сектор томонидан юкланган мажбуриятларни ҳам қўриб ўтиш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Илмий фаолиятда давлат-хусусий шерикчилигини жорий этиш

Давлат вазифалари	Хусусий сектор вазифалари
Аҳолининг турли табақаларига билим олиш учун имконият яратиш берадиол	Рақобатлашув даражасини оширишга ёрдамлашади
Хўжалик шаклининг барча кўринишдаги ҳаракатларни таъминлайди. (молия, солиқ, суғурта)	Хусусий сектор шарт-шароитига мослаштиради
Юқори сифатли интеллектуал товарни экспорт қилишга шароитлар яратади	Интеллектуал товарлар бозорида таклифни юзага келтиради
Қонунчилик билан юзага келган айрим муаммоларни ҳал қилади	Илмий ишларнинг хусусий секторга жорий этилишида кафолатловчи вазифасини бажаради

3.9-жадвалда келтирилган давлат ва хусусий сектор вазифаларининг тўлиқ бажарилиши илмий тадқиқот ишларида давлат-хусусий шерикчилигини жорий этиш натижасида мамлакатда таълим, илм-фан ва техника узвийлигини таъминлаш, илмий тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмалари натижаларини амалиётда қўллашга ёрдам беради, мамлакатнинг инновацион ривожланишини жадаллаштириш ва инновациялашиш даражаси кучайишига сабаб бўлади.

Бизнинг илмий-амалий тадқиқот натижаларимизга кўра, Ўзбекистонда билимлар иқтисодиёти концепциясини ривожлантиришда мамлакатда илм-фан, олий таълим ва ишлаб чиқариш узвийлиги таъминлаш зарурдир. Бу ўринда айниқса давлат билан хусусий тармоқнинг биргаликдаги ҳаракати келгусида илмий тадқиқот ишларни самарадорлигини ошишига хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сон «2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги фармони мамлакатимизнинг бундан буён инновацион ривожланиш йўли ва инновацион иқтисодиётга ўтишини кўзда тутди ва бу борадаги устувор вазифаларни белгилаб берди. Мамлакатнинг халқаро майдондаги рақобатбардошлилик даражасини ошириш, инновацион жиҳатдан тараққий этишини таъминлайдиган инсон капиталини ривожлантириш стратегияси олдинга қуйилди. Мамлакатимизнинг узоқ муддатларда ҳам барқарор ривожланишида муҳим омил бўладиган ушбу стратегия инсон капиталига сармоя

киритиш орқали фаровон ҳаёт, фаровон жамият қуриш сари қўйилган жиддий ва ишончли кадамдир.

Юқорида келтирилган Ўзбекистон иқтисодиётининг стратегик ривожланиши каби тақлифлар жамият иқтисодий тафаккурини инновацион усул ва йўналишларда амалга оширишда аниқ йўналишга эга бўлиши лозим. Иқтисодий таълим орқали инсонлар замонавий иқтисодиёт қонунларини, жумладан, Ўзбекистонни рақамли иқтисодиётга ўтишнинг ўзига хос хусусиятидан келиб чиқиб, амалга оширилаётган иқтисодий муносабатларни билиш ҳар бир шахснинг вазифасидир.

Мамлакат доим ривожланиш, янгилиниш сари кадам ташлайди, бу ўринда у фандан фойдаланади, иқтисодий тармоқларда изчиллик ва узлуксизлик ҳамда жамият учун зарур шароитлар яратилади. Шарт-шароитлар креативлик ва конструктивликни талаб қилади. Мазкур ўринда иқтисодчилар билан бир қаторда изланувчилар, техник ходимлар, муҳандис, химик ва бошқа фан тармоқ соҳаларини иқтисодий тармоқларга жорий этиш, ундан унумли фойдаланишга сабабчи бўлади. Ушбу жараёнда иқтисодий таълим биринчи ўринга чиқади, чунки у орқали фандан унумли фойдаланиш йўллари, самарадорлик кўрсаткичлари таҳлил қилинади, мақсадга мувофиқ ҳаракат, муносабат амалга оширилади. Иқтисодий таълим жараёнида таълим олувчининг онги, тафаккурида жамият учун зарур бўлган инновацион маҳсулотлар, хизматлар яратишга қаратилган таъсир воситалари кучли бўлади. Жамият улар туфайли иқтисодиётга киритилган инновацион маҳсулотлар, хизматлар олади, ўзида иқтисодий маданиятни шакллантиради. Улар ҳар бири бир-бирига акс таъсир кўрсатади.

Ҳозирги фан ва тараққиёт иқтисодий бунёдкорлик фаолиятининг барча соҳалари интеграцияси ва такомиллашуви учун янгича шароитларни юзага келтирмоқда. Фан, техника ва ишлаб чиқаришдаги, истеъмол ва эҳтиёжлардаги кескин ўзгаришлардан ташқари инсон меҳнатининг тобора ижтимоий соҳага ўтиб бориши, шунга мувофиқ равишда ақлий фаолият билан банд бўлган кишиларнинг ортиб бориши рўй бермоқда. Бу жараён инсоннинг барча имкониятларини, биринчи навбатда, ижодкорлик қобилиятини намоён қилишига шароит яратади, шу билан бирга, фан ва техника ривожининг ўзи ҳам инсон омилига боғлиқ бўлиб қолаверади.

ФИНАНСОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СТРАХОВАНИЕ

Ташкентский финансовый институт
Хайдарова Нигинахон Шухрат кизи

Аннотация: В статье приведены ключевые финансовые технологии, основные финансовые продукты и услуги с использованием Fintech и InsurTech технологии, оказывающие влияние на развитие и функционирование финансовых секторов таких как страховая деятельность. Значительное место уделено перспективам их применения, а также анализу проблем, которые необходимо решить, чтобы устранить препятствия для их более широкого распространения Fintech и InsurTech технологии.

Ключевые слова: страхование, финансовые технологии (Fintech), страховые технологии (InsurTech).

Активное развитие технологий распространяется по всем сферам жизни. Финансовый рынок не стал исключением – появилось новое перспективное направление «Fintech», или финансовые технологии. На сегодняшний день именно рынок финансовых технологий считается одним из самых динамично развивающихся рынков, а также он выполняет роль локомотива для других финансовых рынков.

По определению исследователей David Lee и Kuo Chuen (2015) само понятие FinTech (Financial Tehnology) – финтех – возникло относительно недавно. Профессор Патрик Шуффель считает, что финтех – это абсолютно новая финансовая отрасль, деятельностью которой

является улучшение финансовой деятельности, в частности, банковской путем применения новых технологий и разработок.

Использование FinTech и InsurTech позволяет ускорить процессы заключения договоров страхования и упростить коммуникации со страховыми агентами и продающими подразделениями (Турдумамбетов 2017).

Иншуртех (от англ. InsurTech – Insure technology) – это совокупность новых технологий, связанных со страхованием. Иншуртех-компании внедряют: «большие данные», машинное обучение, интернет вещей (Шалбузова 2019).

Иншуртех (с англ. Insurance Technology – страховые технологии) – это внедрение ИТ-инноваций в страховую отрасль. К ИТ-инновациям обычно относят технологии искусственного интеллекта, разработки в сфере кибербезопасности, анализ больших объемов данных, приложения для смартфонов и т. (Закирходжаева 2023)

Сам термин «FinTech» был введен Силиконовой долиной. Именно там было создано множество ИТ-проектов, которые позже стали чем-то вроде «акселератора» современным финтехам

FinTech как «технологические инновации финансовых услуг», включая в это определение сочетание продуктов/услуг (например, цифровые розничные платежи, цифровые кошельки, FinTech кредит, робо-эдвайзер3 и цифровые валюты) и их основные технологии (табл. 1).

Таблица-1

Ключевые финансовые технологии

№	Ключевые финансовые технологии	Key financial technologies
1	Облачные технологии	Cloud technologies
2	Искусственный интеллект	Artificial intelligence
3	Блокчейн	Blockchain
4	Машинное обучение	Machine learning
5	Интернет вещей	Internet of Things
6	Аналитика больших данных	Big Data Analytics
7	Технологии распределенных баз данных	Distributed Database Technologies
8	Умные контракты	Smart contracts
9	Прикладной программный интерфейс	Application Programming Interface
10	Криптография	Cryptography
11	Биометрия	Biometrics
12	Экстернализация процессов и услуг	Externalization of processes and services
13	Автоматизация роботизированных процессов	Automation of robotic processes
14	Углубленная аналитика	Advanced Analytics
15	Цифровая трансформация	Digital transformation

На сегодняшний день страховые компании активно исследуют возможности внедрения новых технологий в деятельность компании. И многие уже внедрили много финансовых технологий, которые помогают, упрощают и ускоряют работу сферам страховой деятельности. На страховом рынке существует большое число технологий, но больше всего среди них используются и являются самыми перспективными следующие:

Облачные технологии – возможность доступа к информации и приложениям через интернет. То есть с помощью этой технологии страховым компаниям не нужно хранить информацию на жестком диске своего компьютера; работники могут получить к ней доступ с любого устройства с подключением к интернету. А также, облачные технологии помогают страховым компаниям экономить деньги, улучшать андеррайтинг, обработку претензий, предотвращение мошенничества, обслуживание клиентов и бизнес-операции.

Чат-боты – это виртуальный помощник на базе искусственного интеллекта, он предназначен для удовлетворения потребностей страховых клиентов. Страховой чат-бот доступен круглосуточно и без выходных, чтобы обслуживать страховых клиентов на каждом этапе пути. Подобно страховому агенту, чат-бот задает клиентам вопросы об их требованиях, а также другие детали. Затем он может предложить им индивидуальные рекомендации по политике, помочь им сравнить два или более планов и помочь им получить более четкое представление о вариантах политики, отвечая на любые дополнительные вопросы

Модели машинного обучения — это выражение алгоритма, который анализирует большое количество данных, чтобы найти закономерности или сделать прогнозы. Модели машинного обучения (ML), основанные на данных, являются математическими двигателями искусственного интеллекта.

Сбор и обработка данных с телематических устройств и интернет вещей (IoT). Чаще всего телематику используют в страховании автомобилей, поэтому эту технологию можно описать как страхование с оплатой по мере вождения или страхованием с оплатой за милю. Основная идея заключается в том, что вы можете получить скидку на страхование автомобиля, если вы в большей безопасности, чем обычный водитель (или если вы проезжаете меньше миль, чем в среднем в год).

Роботизация (RPA) – это программная технология, упрощающая создание, развертывание и управление программными роботами, которые имитируют действия человека, взаимодействующие с цифровыми системами и программным обеспечением. Как и люди, программные роботы могут понимать, что происходит на экране, правильно нажимать клавиши, перемещаться по системам, идентифицировать и извлекать данные, а также выполнять широкий спектр определенных действий. Но программные роботы могут делать это быстрее и более последовательно, чем люди, без необходимости вставать, разминаться или делать перерыв на кофе.

Блокчейн – это распределенная база данных, которая используется совместно узлами компьютерной сети. В качестве базы данных блокчейн хранит информацию в электронном виде в цифровом формате. Одно из ключевых различий между типичной базой данных и блокчейном заключается в том, как структурированы данные. Блокчейн собирает информацию в группы, известные как блоки, которые содержат наборы информации. Блоки имеют определенную емкость для хранения и при заполнении закрываются и связываются с ранее заполненным блоком, образуя цепочку данных, известную как блокчейн. Вся новая информация, которая следует за этим только что добавленным блоком, компилируется во вновь сформированный блок, который затем также будет добавлен в цепочку после заполнения.

Развитие, внедрение и использование технологий не только открывает бесконечное количество возможностей для страховых компаний, но и может скрывать ряд проблем, которые за последние годы испытали на себе многие отрасли экономики. К основным проблемам внедрения InsurTech технологий можно отнести следующее:

- низкий уровень страховой культуры;
- недостаточно оперативное совершенствование правового регулирования и, как следствие, отставание в области внедрения технологий;
- отсутствие единых стандартов для повышения эффективности онлайн-каналов страховых компаний;
- низкий уровень развития финансовых и технологических знаний у населения;
- рост количества киберугроз и киберпреступлений;
- затраты на внедрение технологий превышают ожидаемый доход.

Исходя из всего вышесказанного, можно сделать вывод о том, что с каждым годом все больше страховщиков внедряют InsurTech технологии в свои бизнес-процессы. Технологические тенденции, описанные ранее, кардинально меняют страховую деятельность, создавая значительные возможности. Эти сдвиги уже происходят, а это означает, что страховщики должны действовать сейчас, чтобы разработать более амбициозное видение того,

как технологии могут усовершенствовать деятельность компании. Чтобы использовать потенциал InsurTech тенденций, страховщики будут развивать свой технический талант, ставить технологические тенденции и их бизнес-последствия на повестку дня руководства.

В настоящее время отечественные финансовый и страховой рынок нуждается в развитии инновационных инструментов, поскольку значительно отстает от уровня развитых стран. Данный фактор должен послужить дополнительным стимулом для отечественных специалистов и привлечь их внимание к себе в целях создания финансовых инноваций в форме FinTech и InsurTech. Это позволит улучшить состояние не только финансового рынка, но и всей экономики страны.

Однако, нужно отметить, что страхование, не только в Узбекистане, но и во всем остальном мире, по-прежнему остается одной из самых консервативных и инерционных отраслей экономике. И хотя сейчас внедряются сервисы, связанные с аналитикой больших данных, искусственным интеллектом и биометрией, здесь все же очень медленно происходят изменения, хуже приживаются инновации, и эта индустрия до сих пор является одним из самых зарегулированных рынков с устоявшимися, но устаревшими правилами работы.

Таким образом, можно подвести итог, что современные инструменты FinTech и InsurTech оказывают значительное влияние на экономики разных стран, в особенности на банковскую и страховую отрасль. Они повышают качество предоставляемых услуг и дают толчок для их продуктивного развития в сторону информатизации.

Список использованное литературы

1. Handbook of Digital Currency. Bitcoin, Innovation, Financial Instruments and Big Data. Ed. by David Lee Kuo Chuen. L.: Elsevier, Academic Press, 2015.
2. Турдумамбетов Б.К. (2017) Современные технологии – драйверы страхового рынка // Страховое дело. № 7. С. 10–13.
3. Шалбузова З. Н. (2019) Влияние иншуртеха на развитие страховой отрасли. Электронный научный журнал «Вектор экономики». №12. СМЭ Эл № ФС 77-66790, ISSN 2500-3666.
4. Закирходжаева Ш.А. (2023) Развития страхового рынка путем внедрения в отрасль технологии иншуртех. Central asian journal of innovations on tourism management and finance. Volume: 04 Issue: 05. С. 122-129

МИНТАҚАЛАРДА ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИ РИВОЖЛАНИШИГА ИНВЕСТИЦИЯ ЖАЛБ ҚИЛИШНИНГ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ

Nizamov Akmal Aslitdinovich
TURON ZARMED Universiteti, PhD
Saidova Sarvinoz San'atovna
OSIYO XALQARO Universiteti magistri

Аннотация: Мақолада минтақаларда инвестиция салоҳияти, инвестицияларни жалб қилишнинг ўзига хос жиҳатлари олимлар изланишлари асосида умумлаштирилган. Макроиктисодий номуносабатли шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳамияти кўрсатилди. Ўзбекистонда кичик бизнес субъектларини инновацион ривожлантириш учун тўсқинлик қилаётган омиллар аниқланади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлашнинг қатор минтақавий дастурлари тадқиқ этилган. Олинган натижаларга мувофиқ инвестиция жалб этишни такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Таянч иборалар: инвестиция, минтақавий инвестиция салоҳияти, инвестиция сиёсати, минтақавий инвестиция рисклари, инвестиция муҳити.

Иқтисодий ва модернизация қилиш, ислохотларни чуқурлаштириш, янги ишлаб чиқариш қувватлари ва асосий фондларни яратиш, амалда фаолият юритаётган техника ва технологияларни янгилаш ҳамда уларни қўллаб-қувватлаш инвестицион жараёнларни нечоғли тўғри ва самарали амалга оширишга боғлиқдир. Шу боисдан ҳам, Ўзбекистон Республикаси давлат раҳбари ва ҳукумати томонидан иқтисодий модернизациялашни изчиллик билан амалга оширишда инвестицион сиёсатни тўғри ва аниқ мақсадларни кўзлаган ҳолда олиб боришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунинг учун марказлашган, марказлашмаган жамғармалар маблағлари, хорижий инвестициялар ва кредитларни ўзлаштиришга ҳамда улардан самарали фойдаланиш масалаларига урғу берилмоқда.

Хусусан, иқтисодийнинг турли соҳа ва тармоқларини мутаносиб ривожланишини таъминлаш, минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини инобатга олиш, шунингдек, жойларда аҳоли бандлигини ошириш мақсадида ҳар йили мамлакатимизда инвестиция дастури ва минтақавий инвестицион дастурлари ишлаб чиқилиб, амалиётга татбиқ этилмоқда. Биргина 2022 йилда иқтисодийга киритилган инвестициялар ҳажми 24 миллиард АҚШ долларни ташкил этди. Кейинги йилларда республикада инвестицион муҳитни яхшилаш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш мақсадида 12 дан ортиқ қонун, 60 дан ортиқ фармон ва қарор қабул қилинди. Мазкур рақамларнинг ўзидан ҳам иқтисодийнинг тез суръатларда барқарор ривожланаётганини, иқтисодий ўсишни таъминлашда капитал қўйилмалар ижобий (тўғридан-тўғри) таъсир кўрсатаётганини кўришимиз мумкин. Зотан, ялпи ички маҳсулотнинг ўсишида инвестициялар юқори таъсир кўрсатадиган омил ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасини 2030 йилга қадар ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш Концепциясида институционал ислохотларнинг йўналишларидан бири сифатида “Давлатнинг иқтисодий фаолиятини мақбуллаштириш ва давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш орқали давлат хизмати тизимини ислоҳ қилиш, иқтисодий давлатнинг ролини қисқартириш ушбу устуворликни амалга ошириш даврида Ўзбекистон иқтисодиёти учун муҳим аҳамиятга эга бўлади. Давлат томонидан тартибга солишни қисқартиришга, инфратузилмавий секторларга хусусий секторни жалб этишга, шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ролини камайтиришга алоҳида эътибор қаратилади. Самарасиз давлат корхоналарини таркибий ўзгартириш ёки қайта ихтисослаштириш назарда тутилади. Бу, энг аввало, рақобат афзалликларига эга бўлган тармоқларда иқтисодийнинг экспорт-хомашёвий йўналтирилганликдан ривожланишнинг инновацион моделига ўтишини таъминлайди”, деб таъкидланган.

Инвестициялар минтақаларни ривожлантиришда бир қатор муҳим вазифаларни ўз ичига олади. Жумладан: ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва ривожлантириш; илмий-техника тараққиётини тезлаштириш; маҳсулот сифати ва рақобатбардошликни ошириш; барча тармоқларнинг мувозанатли ривожланишига эришиш; саноатнинг хомашё базасини кенгайтириш; иш билан бандликни ошириш ва ишсизликни камайтириш; минтақада инфратузилмани ривожлантириш. Демак, инвестициялар мамлакат ва минтақалар иқтисодиётини ривожлантиришда бирдек муҳим бўлиб, улар кўламини ошириш ҳамда жалб этиш даражасини ривожлантириш минтақанинг муҳим масаласи ҳисобланар экан. Инвестициялар – бу фойда ва ижтимоий самара олиш мақсадида иқтисодий фаолиятга капитал қўйишдир. Инвестициялар саноат, инновацион ва ижтимоий лойиҳаларни амалга оширишга ёрдам беради, ишлаб чиқариш ҳажминини ва самарадорлигини янада оширишда иштирок этади. Инқироз шароитида инвестициялар ижтимоий ва ишлаб чиқариш салоҳиятини таркибий ўзгартириш ҳамда уни бозорга мослаштиришнинг энг муҳим воситаси ҳисобланади. Шу ўринда, инвестициялар кўлами, салоҳияти ҳамда самарадорлигини оширишда жалб этиш ва тақсимлашни мақбул амалга ошириш муҳим ҳисобланади.

Тадбиркорлик иқтисодийнинг барқарорлаштирувчи омили ҳисобланган эгилувчанлик ва бозор конъюнктурасига мослашувчанлик, ишлаб чиқариш таркибини тезкор ўзгартириш, янги технологиялар ва илмий ишланмаларни тезкор яратиш ва қўллаш қобилиятларига эга.

Инвестиция, бир томондан, жамғариш мақсадида тўпланган даромад миқдорини акс эттирса, иккинчи томондан, инвестиция таклифини амалга ошириш натижасида капиталнинг ўсишини белгилайди. Шундай қилиб, инвестициянинг икки йўналишдаги таърифи мавжуд: биринчидан, иқтисодий ёки моддий, унга кўра инвестициялар келажакдаги эҳтиёжларни ортиб бораётган ҳажмда қондириши тушунилади. Иккинчиси, техник тавсиф бўлиб, инвестициялар харажатлар йиғиндиси ҳисобланади. Бу икки жиҳат бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва бир-бирини тўлдиради.

Ўзбекистонда тадбиркорликнинг микро-, кичик, яқка ва ўз-ўзини банд қилиш шакллари аҳамияти ошди. Шу сабабли иқтисодиётни модернизациялаш шароитида айнан ушбу шакллар янги иш ўринларини яратиш ва нафақат кафолатланган тадбиркорлик, балки фуқароларнинг меҳнат даромади олишлари учун имконият ҳам ҳисобланади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланиши нафақат ижтимоий муаммоларнинг ҳал қилинишига ёрдам беради, балки миллий иқтисодиёт ва исталган минтақа иқтисодий ривожланишига асос бўлиб хизмат қилади, мезодаража нуқтаи назаридан инфратузилмавий, хўжалик, шериклик, институционал алоқалар орқали бирлашган хўжалик субъектлари мажмуини мужассамлаштиради.

Беқарорлик шароитида кичик тадбиркорлик тузилмаларининг алоҳида ролини белгилайдиган олимларнинг ёндашувларини келтириш мумкин бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

- миллий ва минтақавий товарлар ва хизматлар бозорларида рақобат муҳитини яратиш;
- йирик бизнес учун манфаатли бўлмаган жойларда бозор таклифини яратиш;
- ёлланма меҳнат ва ўз-ўзича бандлик соҳасида янги иш ўринларининг реал асосини шакллантириш;

- ижтимоий руҳий муҳит барқарорлигини таъминлаш ва ижтимоий барқарорлик асоси сифатида ўрта синфни шакллантириш;

- давлат, минтақа ва маҳаллий бюджетларга солиқ тушумларини ўстириш имкониятларини кенгайтириш.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш учун асосий ва кўп учрайдиган тўсиқларга қуйидагилар киради:

- юқори ижара тўловлари, мослашувчан иншоотлар ва транспорт қулайлигининг чекланганлиги, бизнес турига тегишли кўчмас мулкни тижорат асосида ёллаш реал имкониятининг чекланганлиги;

- молиявий чекловлар, айланма маблағларнинг етишмаслиги;

- минтақавий ва хорижий бозорларга чиқиш ҳақида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг хабардормаслиги;

- ёлланма ходимни танлаш ва ривожлантириш, бизнес бошқаруви ва тузилиши соҳасида тадбиркорлар касбий лаёқатларининг чекланганлиги;

- улар ривожланишининг турли босқичларида тадбиркорликни манзилли қўллаб-қувватлаш механизмларининг мавжудмаслиги.

Айнан шу сабабли ҳам аниқ ҳудудларни ривожлантиришнинг мақсадли устувор йўналишларига мувофиқ, қўллаб-қувватлаш тегишли йўналишларини белгилайдиган минтақавий тузилмалар кичик бизнес субъектларининг ривожланишида катта роль ўйнай бошлади. Сўнгги йилларда инқирозли ҳодисалар пайдо бўлиши билан боғлиқ равишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг фаоллашишига қарамасдан, ундан фойдаланишда бизнес тузилмалар ўз фаолиятида дуч келаётган асосий муаммолар эҳтимоли ошмоқда.

Ўзбекистон Республикасини 2030 йилгача ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш Стратегияси доирасида узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган кичик бизнесни ривожлантириш узоқ муддатли дастурлари ўзаро мувофиқлаштирилган. Ушбу стратегия асосига қўйилган асосий тамойиллардан бири барча даражаларда ва соҳаларда қўллаб-қувватлаш тизимидан тенг фойдаланишни таъминлашдан иборатдир. Бироқ тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизимининг амал қилишига ва тадбиркорларнинг ушбу қўллаб-

қувватлашни олиш имконияти ҳақида хабардорлиги даражасига жавоб берадиган ҳукумат тузилмалари мутахассислари ва раҳбарлари компетентлигининг турли даражадалиги туфайли ушбу тамойил фақат қисман бажарилмоқда.

Бунинг учун республика ҳудудлари даражасида устувор комплекс чоралар алоҳидалашмаган таркибий бўлимлар томонидан амалга оширилмади, балки кичик бизнес устувор йўналишларига мувофиқ, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегияси доирасида бирлаштирилган. Барча дастурлар кичик бизнес субъектларининг барча қўллаб-қувватлаш воситаларидан тенг фойдаланиш тамойилига асосланган. Бу эса рағбатлантиришлар ривожланиши шароитида долзарб бўлиб қолади.

Минтақавий инвестиция жараёнларини ўрганишнинг комплекс методологияси доирасида хусусий инвесторларнинг бозор шароитидаги хатти-ҳаракатлари моделлаштирилиши лозим. Шу билан бирга, мамлакатнинг ҳар бир минтақаси ички ресурсларни жалб қилиш ва ташқи, жумладан, хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун бошқа минтақалар билан рақобатлашадиган хусусиятларига қаралади. Муайян минтақанинг рақобатбардош позицияларидаги энг муҳим рақобат устунликлари ёки аксинча, заиф томонлари (унга инвестиция қилиш истиқболларини баҳолаш нуқтаи назаридан) ушбу минтақани инвестициялашдаги муҳим омил ҳисобланади.

Минтақа инвестиция фаолияти унинг асосий капиталига инвестицияларни жалб қилиш интенсивлиги ҳисобига ривожланади. Минтақанинг инвестицион жозибadorлиги эса, минтақадаги инвестиция фаоллигини белгиловчи турли объектив ижтимоий-иқтисодий, табиий- географик ва бошқа минтақавий хусусиятлар, воситалар, имкониятлар ва чекловларнинг комбинациясидир.

Айнан шунинг учун ҳам барқарор ривожланишни таъминлашга қаратилган воситалар микродаражадаги устуворликларга мувофиқ, гуруҳланиши ва тадбиркорлик тузилмаларини ривожлантириш манфаатлари ва жамият манфаатларининг мувозанатини таъминлаши зарур бўлиб, у макро- ва мезодаражадаги давлат шахсида давлат-мақсадли усулидан фойдаланиб, уларни қўллаб-қувватлашни таъминлайди:

- барқарор даромад ва турли даражадаги бюджетга тушумларни таъминлайдиган кичик бизнес субъектлари сонини кўпайтириш бўйича чоралар;
- тадбиркорлик фаолиятини касбий ва ижтимоий аҳамиятли фаолиятга айлантириш учун шарт-шароит яратиш;
- тадбиркорлик фаолияти учун реал имкониятларга эга иқтисодиёт соҳаларини белгилаш;
- кичик корхоналар мулкӣ ҳуқуқларини муҳофазалаш, уларнинг фаолиятини мулкӣ ресурслар билан таъминлаш учун шароит яратиш (ижара ва инвестиция майдончалари асосида);
- кичик бизнесни бошқариш сифатини оширишга қаратилган ахборот ва таълим дастурларини яратиш, бунинг оқибатида мазкур ташкилотлар даромадлиги ва самарадорлигини ошириш;
- кичик бизнес субъектларининг тендерлар ва танловларда қатнашиш, кредит ставкаларини қоплаш жозибadorлиги ҳисобига молиявий ресурслар барча турларидан тенг фойдаланишларини таъминлаш;
- товарлар ва хизматларни республика ва жаҳон бозорларига силжитишга қаратилган самарали кўргазма фаолиятини ривожлантириш.

Фикримизча, турли минтақаларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, инвестиция жараёнларини фарқлаш хусусиятлари ҳақида объектив тасаввурга эга бўлиш, уни белгиловчи сабабларни аниқлаш, шунингдек, жалб этиш механизмларини такомиллаштириш бир қатор талабларга жавоб бериши керак. Жумладан: мақсадли хусусиятга эга бўлиш, яъни, биринчи навбатда, минтақавий ривожланишни давлат томонидан бошқаришни такомиллаштириш; минтақавий инвестиция жараёнларини ўрганишнинг мураккаблигини таъминлаш. Бу қўллаб турли жиҳатларни, шу жумладан, уларнинг ҳозирги хусусиятларини белгилайдиган ва келажакда ривожланишини аниқлаши мумкин бўлган жиҳатларни ҳисобга

олиши лозим. Яъни, бу ҳолат таҳлил қилиш ва прогнозлаш имкониятини беради. Шу боис, ҳудудларда инвестиция жараёнларини давлат томонидан тартибга солишнинг мақбул усулларини танлаш; минтақавий инвестиция жараёнлари бўйича тадқиқотларнинг тизимли хусусиятини таъминлаш. Яъни, ўрганилаётган ҳодисаларнинг турли томонларини ва турли даражаларини акс эттирувчи ўзаро боғлиқ кўрсаткичларнинг аниқ, иерархик тузилган тизимига таяниш. Шу билан бирга минтақалараро ўрганиш, инвестицияларни нафақат сифат, балки оқилона миқдорий мезонлардан фойдаланган ҳолда таққослаш зарур.

Адабиёт рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // www.president.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини 2030 йилга қадар ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш концепцияси тўғрисида”ги ID-9413-сонли қарори лойиҳаси. // www.president.uz 13.11.2019
3. Воронов А.С. Функциональное обеспечение региональных программ инновационного развития // Статистика и экономика. — 2016. — № 2. — С. 22-26.
4. Воронов А.С., Леонтьева Л.С. Инновационная устойчивость как характеристика регионального развития. — М: РЭУ им. Г.В. Плеханова, 2016. — 116 с.
5. Леонтьева Л.С., Башкатова Ю.И., Воронов А.С. Конкурентоспособность предпринимательских структур в условиях информационного общества. — М.: МЭСИ, 2015. — 155 с.
6. A.A.Nizamov Priorities of regional structural changes in the innovative economy. Theoretical & Applied Science. 2020, pp 375-380.
7. Низамов А.А. Минтақа иқтисодиётини таркибий жиҳатдан такомиллаштириш йўллари (Бухоро вилояти мисолида): Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Т., 2021. – 60 б.
8. A.A.Nizamov. Security Analysis of the External Economic Activity of the Enterprise in the Conditions of the Digital Economy. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. 2023, pp. 1-4.

ЎЗБЕКИСТОНДА «ЯШИЛ ТАРАҚҚИЁТ» ВА «ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ»ГА ЎТИШ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Жўраев Акрам Толибович,

Ўзбекистон Республикаси Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш
ва иқлим ўзгариши вазирлиги ҳузуридаги бўлим бош мутахассиси.

Аннотация: Ушбу мақолада 2019-2030 йилларда мамлакатимизни «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегияси, 2030 йилгача Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтишига қаратилган ислохотлар самарадорлигини ошириш ва бу борадаги мавжуд муаммо ва тўсиқлар ҳамда уларнинг ечимлари тўғрисидаги масалалар ўз аксини топган.

Калит сўзлар: «яшил иқтисодиёт», «яшил тараққиёт», «яшил молиялаштириш», «яшил сертификат», «яшил инвестиция», «яшил технология», «яшил ўсиш», «яшил энергия», «яшил энергетика», бизнес, давлат ва хусусий сектор

Аннотация: В данной статье отражена стратегия перехода нашей страны к «зеленой» экономике на 2019-2030 годы, повышение эффективности реформ, направленных на переход Республики Узбекистан к «зеленой» экономике к 2030 году, а также существующие проблемы и препятствия в этом отношении, а также их решения.

Ключевые слова: «зеленая экономика», «зеленое развитие», «зеленое финансирование», «зеленый сертификат», «зеленые инвестиции», «зеленые технологии», «зеленый рост», «зеленая энергия», «зеленая энергия», бизнес, государственный и частный

сектор

Abstract: This article reflects the strategy for the transition of our country to a «green» economy for 2019-2030, increasing the effectiveness of reforms aimed at transitioning the Republic of Uzbekistan to a «green» economy by 2030, as well as existing problems and obstacles in this regard, as well as their solutions.

Keywords: «green economy», «green development», «green finance», «green certificate», «green investment», «green technologies», «green growth», «green energy», «green energy», business, public and private sector

2023 йил декабрь ойи якунига келиб дунё аҳолисининг сони 8,009 миллиардни ташкил этади. БМТ тадқиқотларига кўра 2020 йилда Ер шарининг 56,2 фоиз аҳолиси шаҳарларда истикомат қилган бўлса, 2050 йилга келиб бу кўрсаткич 68,6 фоизни ташкил қилиши тахмин қилинмоқда. Дунё аҳолиси кўпайиб, инсониятнинг табиий ресурсларга бўлган эҳтиёжи ортмоқда, ер ости ва ер усти табиий захиралари тобора қисқармоқда.

Таҳлиллар иқлим ўзгариши шароитида самарали, ресурс тежамкор ва экологик хавфсиз иқтисодиётни таъминлашда ўзаро боғлиқ муаммолар ва эҳтиёжлар мавжудлигини кўрсатмоқда. Жадаллашаётган саноатлаштириш ва аҳоли сонининг ортиши иқтисодиётнинг ресурсларга бўлган эҳтиёжини сезиларли даражада оширмоқда, шунингдек, атроф муҳитга салбий антропоген таъсирни кучайтирмоқда ва иссиқхона газлари ажратмаларининг ортишига олиб келмоқда. Иқтисодиёт энергия самарадорлигининг паст даражаси, технологиялар янгиланишининг сустлиги, табиий ресурслардан оқилона фойдаланмаслик, «яшил иқтисодиёт»ни ривожлантириш учун инновацион ечимларни жорий этишда кичик бизнес иштирокининг етарли эмаслиги мамлакатни барқарор ривожлантириш соҳасидаги устувор миллий мақсадлар ва вазифаларга эришишга тўсқинлик қилмоқда. Узоқ муддатли стратегиянинг мавжуд эмаслиги «яшил» технологияларни жорий этиш ва «яшил» иқтисодиётга ўтиш бўйича тизимли чоралар кўришни таъминлашга имкон бермаяпти.

Мамлакатимизда бу борадаги илк қадамлар 2019 йил июль ойида Тошкент шаҳрида «яшил» иқтисодиёт бўйича норматив-ҳуқуқий базани ва сиёсатни такомиллаштириш, давлат ва хусусий сектор ўртасидаги шериклик муносабатлари орқали инновацион «яшил» инвестицияларни қўллаб-қувватлашга қаратилган Европа ва МДХ давлатларининг «яшил» иқтисодиёт бўйича минтақавий вазирликлар конференцияси ўтказилиши билан бошланди. Худди шу йил 4 октябрь куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2019-2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори қабул қилинди.

2022 йилнинг декабрь ойида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2030 йилгача Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтишига қаратилган ислохотлар самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ – 436-сон қарори қабул қилиниб, унда 2030 йилгача Ўзбекистон Республикасида «яшил» иқтисодиётга ўтиш ва «яшил» ўсишни таъминлаш дастури тасдиқланди. Унда иссиқхона газларининг ажратмаларини 2010 йилдаги даражадан 35 фоизга қисқартириш, қайта тикланувчи энергия (ҚТЭ) манбаларининг ишлаб чиқариш қувватини 15 ГВт га ошириш ва уларнинг улушини электр энергиясини ишлаб чиқариш умумий ҳажмининг 30 фоизидан кўпроғига етказиш, саноат соҳасида энергия самарадорлигини камида 20 фоизга ошириш, ЯИМ бирлигига тўғри келадиган энергия сарфи ҳажмини, шу жумладан, ҚТЭ манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш ҳисобига 30 фоизга камайтириш, иқтисодиётнинг барча тармоқларида сувдан фойдаланиш самарадорлигини сезиларли даражада ошириш, 1 млн. гектаргача майдонда сув тежовчи суғориш технологиясини жорий этиш, йилига 200 млн. кўчат экиш ва кўчатларнинг умумий сонини 1 млрд.дан ошириш орқали шаҳарлардаги яшил майдонларни 30 фоиздан ортиқроққа кенгайтириш, қаттиқ маиший чиқиндиларни қайта ишлаш даражасини 65 фоиздан ошириш ва шу каби бошқа стратегик мақсадлар ўрин олган. Мазкур ҳужжат билан 2023 йил 1 июндан бошлаб маҳсулотларни ишлаб чиқаришда экология ва атроф-муҳитга таъсирни чеклаш бўйича қўйилаётган талаблар асосида «яшил сертификатлар» тизими жорий этилиши

назарда тутилган бўлиб, бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 12 майдаги «Яшил энергия» сертификатлари тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ – 156-сонли ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 29 сентябрдаги «Яшил энергия» сертификатлари жорий этилишини кенгайтириш ва «яшил молиялаштириш» механизмларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 515-сон қарорлари қабул қилинди, шунингдек «Яшил энергия» сертификатларини бериш ва муомалага киритиш тартиби тўғрисидаги низом тасдиқланди. «Яшил иқтисодиёт»нинг муҳим компоненти бу – ҚТЭ манбаларини яратиш ва ундан фойдаланиш ҳисобланади. Бу жиҳатдан мамлакатимизнинг салоҳияти жуда юқори бўлиб, халқаро молиявий институтларнинг ҳисоб-китобларига кўра, республикамызда муқобил энергия, айниқса, куёш энергиясининг йиллик захираси 270 миллион тонна шартли ёқилғи эквивалентига тенг. Бу реал эҳтиёжимиздан уч қарра кўплигини ва «яшил энергетика» соҳасидаги лойиҳаларни амалга ошириш натижасида Ўзбекистонда яқин ўн йилда қайта тикланадиган энергия манбалари улушини уч баробардан зиёдга кўпайтириш имконини беради. Бу эса, миллий иқтисодиётимиз учун мисли кўрилмаган фойда ҳисобланади.

Тадқиқотлардан маълум бўлишича, Ўзбекистон углеводород энергияси – нефть, газ, кўмирдан фойдаланиш ҳисобига ҳар йили ЯИМнинг камида 4,5 фоизини йўқотмоқда. Қолаверса, мамлакатдаги энергия ишлаб чиқарувчи қувватларнинг салкам ярми эскирган ва уларни тиклаш ёки модернизация қилиш учун катта маблағ талаб қилади. Бунинг ўрнига ҳам иқтисодий, ҳам экологик жиҳатдан самарали ҳисобланган «яшил энергетика»га ўтиш афзалроқдир.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодиётнинг турли тармоқларида «яшил тараққиёт» тамойиллари – «яшил иқтисодиёт», «яшил технологиялар»нинг жорий этилиши аҳолининг яшаш сифатига жуда катта ижобий таъсир қилган. Бунинг натижасида шаҳарлардаги ҳаёт ҳар томонлама қулайлашади, болалар ўлими қисқаради, ўртача умр кўриш давомийлиги узаяди ва ҳоказо. Лотин Америкаси ва Африканинг айрим минтақаларида эса ҳатто ташқи миграция оқимлари қисқариб, инсон капиталининг ривожланиши кузатилган.

«Яшил тараққиёт» жараёнида мамлакатимиз қандай муаммо ва тўсиқларга дуч келиши мумкин, одамларимиз бунга тайёрми, деган ҳақли савол туғилиши мумкин. Бунда, турли интенсивликдаги ички ва ташқи муаммолар юзага келиши мумкин ҳамда уларга тайёр туриш ва ўз вақтида бартараф этиш учун ҳам юқоридаги миллий стратегиямиз қабул қилинди.

Бу борада аввало, миллий қонунчилигимизни аудитдан ўтказиб, жаҳон талабларига мослаштириш ҳамда ягона тизимга келтириш зарур. Баъзи давлатлар ишни амалиётдан бошлаб, кейин қонунчилик базаси билан шуғуллангани боис, қўшимча муаммоларга дуч келган. Бундай ҳатолик эса, ўтиш жараёнини секинлаштиради. «Яшил тараққиёт»нинг драйвери бўла оладиган энергетика, илм-фан ва инновациялар, туризм каби соҳаларга доир қонунларимизда номувофиқликлар, бир-бирини инкор этувчи жиҳатлар кўп. Масалан, электр энергиясини истеъмолчига етказиб бериш, нарх-навони белгилаш ва тўловни амалга ошириш механизмлари амалдаги анъанавий тизимга мослаб қабул қилинган. Муқобил энергия манбалари билан ишлаш имконини берадиган ҳуқуқий нормалар эса мавжуд эмас. Хусусан, куёш ёки бошқа турдаги қайта тикланувчи энергияни ким ва қанча миқдорда ишлаб чиқариши, у аҳолига қай тартибда, қандай тариф бўйича етказиб берилиши тўғрисидаги саволларга ойдинлик киритиш, қонун ҳужжатларида акс эттириш ва шу аснода янги бозор субъектлари ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштириб бориш зарур.

Яна бир муҳим жиҳат, «яшил иқтисодиёт»га ўтишда давлат қайси молиявий инструментлардан фойдаланиши тўғрисидаги масалага ҳам ойдинлик киритиш лозим. Чунки дастлабки босқичда иқтисодиёт тармоқларига катта миқдорда инвестиция киритишга тўғри келади ва бундай юк давлат бюджетига оғирлик қилади. Агар халқаро донор ташкилотларга мурожаат қилинса, у ҳолда ташқи кўмак қандай шартлар асосида амалга оширилади, маҳаллий бенефициарлар – аҳоли, тадбиркорлик ва хўжалик субъектлари уни қай шаклда олиши мумкин каби масалалар ҳам мавжуд. Маълумки, корхона ва ташкилотлар, аҳолининг турли қатламларига муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш, ишлаб чиқариш жараёнида

углерод сарфини камайтириш, «яшил технологиялар»ни қўллаш ва тегишли асбоб-ускуналар харид қилиш учун имтиёзли ёки фоизсиз кредитлар, субсидия ҳамда грантлар, солиқ имтиёзлари тақдим этилади. Албатта бу масалага банк-молия тизими ҳам хайрихоҳлик қилади, бунда банклар БМТ Барқарор ривожланиш мақсадлари билан боғлиқ бизнес-лойиҳаларга алоҳида эътибор қаратиши жуда муҳим ҳисобланади.

Юқорида келтирилган молиявий кўмак инструментлари, биринчи навбатда, кичик бизнес субъектларига татбиқ этилса мақсадга мувофиқдир, чунки улар бозор конъюктурасидаги ҳар қандай ўзгаришга ниҳоятда сезгир бўлиб, янги рақобат муҳитига мослаша олмаслиги мумкин. Йирик корхоналарда эса, «ҳимоя ёстикчаси» мавжуд. Шу боис ҳам баъзи компаниялар «яшил иқтисодиёт»га ўтишда қийналмайди. Сабаби бундай йирик компаниялар нари борса, маҳсулот ёки хизматлар турини диверсификациялаш ҳисобига эҳтимолли рискларни минималлаштириши мумкин.

Долзарб масалалардан яна бири, бу шубҳасиз «яшил иқтисодиёт»га ўтишда асосий роль ўйнайдиган иқтисодиёт тармоқларини белгилаб олиш ҳисобланади. Бу борадаги ишларнинг дастлабки босқичи – туризм ва хизмат кўрсатиш соҳаларига, шунингдек, машинасозлик, автомобилсозлик саноатига инвестиция киритилиши мақсадга мувофиқдир. «Яшил иқтисодиёт»га тезроқ ва нисбатан оғриқсиз ўтиш учун илм-фан ва инновацияларни жадал ривожлантириш зарур, чунки бу турдаги иқтисодиёт авваламбор, илм-фан ютуқлари ҳамда самарали инновацион ечимларга таянади. Биргина мисол, охириги ўн йилда дунё миқёсида куёш энергиясидан фойдаланиш харажатлари 80 фоизга қисқарди. Ҳозирги кунда бу тенденция давом этмоқда, олимлар, муҳандис ва технологлар мавжуд ускуналарни такомиллаштириш, янгиларини яратиш, таннархини тушириш бўйича тинмай изланыпти.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Марказий Осиё давлатлари орасида биринчи бўлиб мазкур ҳаракатга қўшилди. Моҳиятан олиб қараганда, икки йил аввал қабул қилинган «Яшил иқтисодиёт»га ўтиш стратегияси» юртимизнинг «яшил тараққиёт» сари юз бурганини англатади. Ўзбекистон БМТнинг Барқарор тараққиёт мақсадлари ҳамда Иқлим бўйича Париж битимига ҳам қўшилганлиги эса, ҳар иккала ҳужжат миллий ҳукуматлар зиммасига «яшил тараққиёт» талабларини бажариш мажбуриятини юклайди ва бу шубҳасиз «яшил иқтисодиёт»га бари-бир ўтишимиз кераклигини кўрсатади. Бизнесда «яшил иқтисодиёт» тамойиллари асосида ишлаш учун қилинган ҳар қандай рағбат ва мотивация давлатнинг бу борадаги барча саъй-ҳаракатларида албатта ўз самарасини беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги «2019-2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги ПҚ – 4477-сон қарори.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 2 декабрдаги «2030 йилгача Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтишига қаратилган ислохотлар самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ – 436-сон қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 12 майдаги «Яшил энергия» сертификатлари тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ – 156-сонли қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 29 сентябрдаги «Яшил энергия» сертификатлари жорий этилишини кенгайтириш ва «яшил молиялаштириш» механизмларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 515-сон қарори.

ИҚТИСОДИЁТНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШДА БЮДЖЕТ-СОЛИҚ СИЁСАТИ

Қурбонов Салимжон Нўмонжонович,
Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси хузуридаги
Мажбурий ижро бюросининг Фарғона вилояти
Риштон тумани бўлими бошлиғи.

Аннотация: Ушбу мақолада иқтисодий давлат томонидан тартибга солишда бюджет-солиқ сиёсати, Давлат бюджети, таркиби ва унинг сарфланиши, шунингдек, солиқ маъмурияти соҳасидаги ислохотлар ва бу борада кутилаётган натижалар, солиқ имтиёзлари, солиқ тизимини такомиллаштириш каби масалалар ўрин олган.

Калит сўзлар: Бюджет, бюджет тизими, давлат бюджети, маҳаллий бюджет, солиқлар, солиқларнинг вазифалари, солиқ юки, солиқ имтиёзи, солиқ органлари, иқтисодий ўсиш.

Аннотация: В данной статье рассматриваются такие вопросы, как бюджетно-налоговая политика, государственный бюджет, состав и расходы, а также реформы в сфере налогового администрирования и ожидаемые результаты в этом отношении, налоговые льготы, совершенствование налоговой системы в сфере государственного регулирования экономики.

Ключевые слова: Бюджет, бюджетная система, государственный бюджет, местный бюджет, налоги, функции налогов, налоговое бремя, налоговые льготы, налоговые органы, экономический рост.

Abstract: This article discusses issues such as fiscal policy, state budget, composition and expenses, as well as reforms in the field of tax administration and expected results in this regard, tax benefits, improving the tax system in the field of state regulation of the economy.

Key words: Budget, budget system, state budget, local budget, taxes, functions of taxes, tax burden, tax benefits, tax authorities, economic growth.

Миллий иқтисодий давлат томонидан тартибга солишда бюджет-солиқ сиёсати муҳим ўринни эгаллайди. Давлат бюджети – давлат пул маблағларининг марказлаштирилган жамғармаси бўлиб, даромадлар манбаи ва улардан тушумлар миқдори, молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади. Солиқлар, заёмлар ва бошқалар асосида давлат бюджети даромадларини шакллантириш орқали йирик молиявий ресурслар жамланиб, уларнинг умумий ҳажми ЯИМга нисбатан давлат бюджети харажатларида, шунингдек, Давлат бюджетининг бошқарувчанлик роли қайта тақсимланган миллий даромаднинг бир қисмини давлат мулки шаклига айлантириш кўринишида намоён бўлади. Бюджет орқали, унинг ресурсларидан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқариш, моддий ва номоддий соҳалар, тармоқлар, ҳудудий бирликлар ва аҳолининг ижтимоий гуруҳлари ўртасида миллий даромадни қайта тақсимлаш амалга оширилади.

Давлатнинг бюджет-солиқ сиёсати деганда, ноинфляцион ЯИМ ишлаб чиқариш шароитида иқтисодий тўлиқ бандликни, тўлов балансининг мувозанатини ва иқтисодий ўсишни таъминлашга қаратилган давлат харажатлари ва солиқларини ўзгартиришни ўз ичига олган чора-тадбирлар тушунилади. Бюджет-солиқ сиёсатининг ўзига хос бўлган энг асосий хусусияти, бу сиёсат мамлакат ишлаб чиқарувчи кучларининг ривожланишига ва иқтисодий муваффақиятларга узлуксиз равишда таъсир кўрсатиб туришига йўналтирилган бўлиши лозим.

Ўзбекистон ўзининг иқтисодий ривожланишида, шу жумладан, бюджет-солиқ сиёсатида ҳам жиддий ислохотларни амалга ошириб келмоқда. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони мамлакат келажагига дахлдор бўлган муҳим стратегияни белгилаб берди.

2020 йил 30 декабрда қабул қилинган «2021 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида»ги Қонун ҳамда янги таҳрирдаги Солиқ кодекси билан бюджет-солиқ сиёсати тизимига қатор янгиликлар киритилди. Эндиликда, барча солиқ турлари бўйича солиқ ставкалари Солиқ кодекси билан тартибга солинади.

Таъкидлаш лозимки, Давлат бюджет-солиқ сиёсати концепциясининг асосий мақсади – иқтисодий тартибни барқарор ривожлантириш, ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини тўлиқ ошириш асосида жамият аъзоларининг турмуш фаровонлиги даражасини таъминлашдан иборат. Бюджет-солиқ сиёсатининг ижтимоий йўналтирилганлиги халқ фаровонлигини оширишга юбориладиган молия ресурсларини кўпайтириш имкониятларини беради.

Давлат бюджети даромадларининг асосий манбалари сифатида солиқлар, йиғимлар, божлар ва бошқа мажбурий тўловлар, давлатнинг молиявий ва бошқа активларининг жойлаштирилиши, фойдаланишга берилиши ва сотилишидан олинган даромадлар, мерос олиш, ҳада этиш ҳукуқи бўйича давлат мулкига ўтган пул маблағлари, юридик ва жисмоний шахслардан, шунингдек, чет эл давлатларидан келган қайтарилмайдиган пул тушумлари, резидент-юридик шахсларга ва чет эл давлатларига берилган бюджет ссудаларини қайтариш ҳисобига тушадиган тўловлар ва бошқаларни кўриш мумкин.

Давлат бюджети харажатлари эса, бюджет маблағлари олувчиларнинг жорий харажатлари, жорий бюджет трансфертлари, капитал харажатлар ва уларни қоплаш учун юридик шахсларга бериладиган бюджет трансфертлари, резидент-юридик шахсларга ва чет эл давлатларига бериладиган бюджет ссудалари, давлат мақсадли жамғармаларига бериладиган бюджет дотациялари ва бюджет ссудалари, давлат қарзини қайтариш ва унга хизмат кўрсатиш бўйича тўловлар ва бошқаларда сарфланиши назарда тутилган.

Солиқлар ва уларнинг ҳажми давлат бюджети харажатлари миқдорига боғлиқ бўлиб, бюджет даромад қисмининг 90 ва ундан ортиқ қисмини ташкил этади. Яъни, солиқлар миллий даромаднинг бир қисми сифатида давлат мулкига айланиш хусусиятига эга. Шу боис ҳам, солиқларнинг ундирилиши миллий даромаднинг бир қисмини давлат ихтиёрига ўтказиш жараёни ҳисобланади. Ривожланган мамлакатларда солиқлар ЯИМга нисбатан 30 фоиздан 50 фоизгача бўлган миқдорни ташкил этади.

Солиқлар молиявий категория сифатида ЯИМнинг қандай қисми давлат тасарруфига келиб тушишини ифодалайди, қайта тақсимлаш муносабатларининг фаол қатнашчиси сифатида эса, капитал йиғишни кучайтириш ёки камайтириш, аҳолининг тўловга қодирлигини кенгайтириш ёки камайтириш орқали такрор ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатларини рағбатлантиради ёки камайтиради ва шу каби дастаклар орқали бутун такрор ишлаб чиқариш жараёнига жиддий таъсир кўрсатади.

Иқтисодий давлат томонидан тартибга солишда солиқ сиёсати фискал, яъни давлат бюджети даромадларини шакллантириш, даромадларни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш, ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантириш ва рақобатни кучайтириш, назорат қилиш, давлат иқтисодий сиёсатини тартибга солиш каби муҳим вазифаларни бажаради.

Республикада солиқ тизими бевосита ва билвосита солиқларни ўз ичига олади. Бевосита солиқлар аслида олинган даромад суммасига нисбатан фоизларда белгиланади. Шунинг учун ҳам корхоналарнинг молиявий хўжалик фаолиятига бевосита таъсир қилади. Бу корхоналарнинг даромадлари ва мол-мулкига солинадиган солиқлар ҳамда фуқаролардан олиннадиган даромад солиғидир. Бевосита солиқлар товар (хизмат) баҳосининг элементи ҳисобланади ва унга автоматик тарзда қўйилади. Бундай солиқлар қаторига қўшилган қиймат солиғи, акциз солиғи, республика ҳудудидан четга чиқариладиган маҳсулотларга солинадиган солиқлар киради. Бу бевосита ва билвосита солиқлар йиғиндиси давлат бюджетига тушадиган тушумларнинг асосий қисмини ташкил қилади.

Давлат ўз тасарруфига ишлаб чиқарилган ЯИМнинг анчагина қисмини солиққа тортиш йўли билан олади ва қайта тақсимлайди. Бунда солиқларнинг фискал функцияси ва тақсимлаш функциялари уйғунлашади. Корхоналарнинг қўшимча қиймати ёки даромадлари аввал

тақсимланади, сўнгра бюджетга берилади, яъни аввал ишлаб чиқарувчиларнинг манфаатлари таъминланади, сўнгра даромадларнинг бир қисми бюджетга ўтказилади.

Солиқлар ёрдамида тадбиркорлар фаоллигини рағбатлантириш ёки аксинча, чеклаб қўйиш ва демак, тадбиркорлик фаолиятининг у ёки бу тармоғи ривожланишига таъсир кўрсатиш мумкин. Ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш ва жаҳон бозорида миллий корхоналарнинг рақобатбардошлигини ошириш учун шарт-шароит яратишда ҳам солиқларнинг рағбатлантириш функцияси муҳим роль ўйнайди.

Солиқ имтиёзларининг бир қатор шакллари мавжуд. Хусусан, солиқ кредити шаклидаги имтиёзлар таълим олиш (асосан олий маълумот) учун яқка тартибдаги ҳақ тўловчиларга ҳам қўлланилади. Солиқдан бутунлай озод этиш ёки пасайтирилган солиқ ставкаларини ўрнатиш имтиёзлари асосан кичик тадбиркорликни рағбатлантириш мақсадида қўлланилади. Бунга республика-мизда кенг қўлланиладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қўшилган қиймат солиғидан озод этилишини ҳам киритиш мумкин.

Солиқ имтиёзларининг тезлаштирилган амортизация усулини қўллаш, яъни олинadиган фойданинг ҳажмини тезлаштирилган амортизация миқдorigа қисқартириш усули орқали эса, ҳукумат томонидан белгиланган оширилган амортизация харажатларини ишлаб чиқариш харажатларига қўшишга рухсат беради. Бунинг натижасида ишлаб чиқариш харажатлари ошади, бироқ солиқ миқдорини қисқариши ҳисобига олинadиган фойда миқдори ўзгармайди.

Солиқ тизимининг самарадорлигини оширишга қулайлик туғдирувчи омиллардан бири, бу солиқ юқининг тўғри тақсимланганлиги ва имкони бориचा уни камайтириш ҳисобланиб, бу иқтисодий ривожланишга олиб келади.

Умуман олганда, мавжуд солиқ тизимини янада такомиллаштириш учун солиқларни жорий этиш ва уларни тўлаш тартибига илмий томондан ёндашишни кучайтириш, мамлакат иқтисодий-ижтимоий шарт-шароитларидан келиб чиққан ҳолда хориж тажрибасидан унумли фойдаланиш, ихчамлаштирилган солиқлар амал қилиш доирасини кенгайтириш, солиқ соҳасидаги қонунбузарликларнинг келиб чиқишига йўл қўймаслик, унга қарши қатъий курашиш, солиқ соҳасидаги ҳар қандай ўзгаришларни солиқ тўловчиларга оммавий тарзда тушунтириб боришни кенг йўлга қўйиш, солиқ имтиёзларини, асосан, солиқ ставкаларини камайтириш эвазига эмас, балки бошқа хилдаги имтиёзлардан унумли фойдаланиш, хусусан тезкор амортизацияни қўллаш, солиқ кредитларининг миқдорини кўпайтириш каби воситаларни қўллаш орқали рўёбга чиқариш, қатъий ставкали солиқларни камайтириш орқали тадбиркорларни ҳақиқий даромадидан келиб чиққан ҳолда солиқ ундириб олишни кучайтириш каби бир қатор масалаларга эътибор беришни кучайтириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солишда бюджет-солиқ сиёсатида амалга ошириладиган ислохотлар натижасида иқтисоднинг тез суръатларда ривожланиши, тадбиркорлик субъектларига бир хил солиқ босими қўйилиши, соғлом рақобатбардош тадбиркорлик муҳитини яратиш, шахсий имтиёзлар бериш амалиётига чек қўйиш, иқтисодни янада эркинлаштириш, тадбиркорлар ва инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш таъминланади.

Юқоридаги фикрлар асосида айтиш мумкинки, мамлакатимизда бюджет-солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш фақатгина унинг самарадорлигини ошириш учун хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг «2021 йил учун Ўзбекистон Республика-сининг Давлат бюджети тўғрисида»ги Қонуни. 25.12.2020 й. ЎРҚ – 657.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ – 4947-сонли Фармони. 07.02.2017 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29.12.2020 й.

4. Маликов Т.С., Жалилов П.Т. «Бюджет-солиқ сиёсати». Ўқув қўлланма. – Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2011. – 450 бет.
5. Абулқосимов Ҳ.П., Абулқосимов М.Ҳ., Топилдиев С.Р. «Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш усуллари». Дарслик. – Т.: 2019. – 425 бет.
6. Ўзбекистон Республикасининг йиллик статистик тўпламлари. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида.
7. <https://kun.uz/news/>.
8. <http://asr.uz/all/iqtisod/>.

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISHDA TARBIYACHINING PEDAGOGIK VAZIFASI

Ergasheva Mohira

CHust tuman 60- DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni atrof olamga bo'lgan mehr muxabbatini oshirish misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha, tabiat, bolalar, faoliyat, ekologik munosabat.

Ma'lumki, tabiat insoniyat uchun bebaho qadriyatdir. Tabiat, tug'ilish, yashash, o'sish, faoliyat maydoni hisoblanadi. Inson tabiat bilan birga yashaydi, usadi, rivojlanadi. Insoniyat tabiatga ta'sir etibgina qolmasdan, unga bevosita bog'liq hamdir. Tabiatga bog'liq omillar texnika, iqtisodiy ekologik munosabatlarini ham belgilaydi. Ana shu holat kishilarning tabiat, atrof-muhitga bo'lgan munosabatlarni muvofiqlashtirish zarurligini taqozo etadi. Maktabgacha yoshdagi bolarni tabiat bilan tanishtirish orqali estetik, aqliy, axloqiy jihatdan tarbiyalash, jismoniy rivojlantirish barcha zamonlarda ham o'ta dolzarb muammolardan hisoblangan. Tabiat bilan tanishish insonni ma'naviy kamolotga yetkazuvchi jarayon bo'lib, uni barcha salbiy xatolardan saqlaydi. Natijada uning xulqiy go'zalligi ortadi. SHu sababdan ham tabiat bilan tanishtirish orqali ta'lim - tarbiya jarayoni uzoq tarixga ega. Bizga ma'lumki, bola dunyoga kelar ekan ilk yoshligidan boshlab tabiat bilan muloqotda bo'ladi. Bu haqda buyuk pedagog olimlarimiz o'zlari yashab o'tgan davrda, bolaning har tomonlama o'sishida ma'naviy ozuqa beradigan tabiatning noz-ne'matidir deb, ta'kidlab o'tganlar. Tabiatdagi narsalar ikki qismdan: jonsiz va jonli tabiatdan iboratdir. Jonsiz tabiatga yer, quyosh, yulduzlar, suv, havo, toshlar, tuproq, jonli tabiatga esa o'simliklar, hayvonlar, mikroorganizmlar, odamlar kiradi. Jonsiz tabiat deyilishiga sabab ular oziqlanmaydi, o'smaydi, ko'paymaydi, rivojlanmaydi. Masalan, toshni olsak, unga suv ham, havo ham kerak yemas.

Jonli tabiatga kiruvchilar esa oziqlanadilar, nafas oladilar, o'sadilar va ko'payadilar. Jonli tabiat vakillari o'simlik, havo, suv, yorug'lik, issiqlik va ozuqa bo'lmasa yashay olmaydi. Jonli tabiatdagi barcha mavjudotlardan eng qudratlisi insondir. Inson fikrlaydi, mehnat qiladi, turli kashfiyotlar ixtiro qiladi. Tabiat insonni ma'naviy boyitishning bitmas-tuganmas manbaidir.

Kuzatishlarning tasdiqlashicha, bolalarning atrof-muhitdagi faoliyati asosan o'z-o'zidan, kutilmagan tarzda kechadi va buni ulardagi tabiatga bo'lgan bunday munosabatning asosiy sababi deb hisoblash to'g'ri bo'ladi. Oila, mahalla, bir so'z bilan aytganda, tevarakdagilarning, ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilarining pedagogik ta'siri bilan bunday nojoiz faoliyat tuzatib boriladi. Mana shuning uchun ham maktabgacha yoshdayoq bolalarning tabiat haqida ishonarli ma'lumotlarni egallashlari juda muhim. Bolalar tabiat hodisalarini to'g'ri idrok etishlari uchun ularning tabiatni idrok etish jarayonini yo'naltirish zarur. Bolalarni tabiatga oshno etmasdan va maktabgacha ta'lim muassasasidagi ta'lim-tarbiya ishlarida undan keng foydalanmasdan, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni har tomonlama - aqliy, estetik, axloqiy, jismoniy jihatdan tarbiyalash vazifasini muvafaqqiyatli hal etib bo'lmaydi.

Aqliy tarbiyadagi asosiy vazifasi - bolalarda jonsiz tabiat, jonli ya'ni, o'simliklar, hayvonlar haqida ma'lumot berish, ularning tabiat vokea-hodisalarini yetarlicha idrok eta olishlariga imkon berish. Aqliy tarbiyaning ajralmas qismi - sensor madaniyatdir. U analizator-larni takomillashtirish, bolalarda keyingi umumlashmalar uchun asos bo'ladigan hissiy tajribani mustahkamlash, tabiatshunoslikka oid dastlabki tushunchalarni shakllantirishga yo'naltirilgan. Bolalarning tabiat haqidagi bilimlarni egallashlari ularning bilish qobiliyatlari - sensor apparati, mantiqiy fikrlashi,

diqqat, nutq, kuzatuv-chanlik, bilishga qiziqishi kabilar bilan mustahkam bog'langan bo'lishi kerak. Fikrlashni rivojlantirish va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish uchun bolalarning tabiat narsa-hodisalari bilan tanishtirish, ularni kuzatilayotgan narsa-hodisalarni tushunishga o'rgatish va ular orasidagi aloqa va munosabatlarni anglashlariga olib kelish kerak. Anglash jarayonidagi tabiat hodisalari orasidagi sababiy aloqalar va munosabatlar fikrlashni rivojlantiradi. Bola o'zini o'rab turgan atrof-muhit va tabiatning muayyan xossalarini:

havoning issiq-sovuqligini terisi bilan, suyuqliklarning ta'mini tili bilan, havodagi hidni burni bilan, tabiatdagi xilma-xil ob'ektlarning rangini ko'zi bilan, tovushlarni qulog'i bilan sezib, ya'ni mazkur xossalar bolaning besh turli sezgisiga ta'sir etib, shu a'zolarida joylashgan asab hujayralari orqali bosh miyasiga borib yetib, natijada miyada tabiatning ayrim xossalari to'g'risida bilim paydo bo'ladi, ularning ko'rinishlari, qiyofalari, tasvirlari, manzaralari vujudga keladi. Bolalarda bilishga qiziqishni tarbiyalash ham muhimdir. Bolalarga hayvonlar va o'simliklarni qanday kuzatishni ko'rsatish, ularning diqqatini ularning tashqi ko'rinishi, harakatiga qaratish orqali tarbiyachi ularda nafaqat tabiat haqida bilimlarni, balki ularga mas'uliyatli munosabatni shakllantiradi. Faqatgina har doim bolaning yoshini hisobga olish va uning diqqatini mazkur narsa va hodisadagi nimaga qaratishni bilish zarur. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida axloqiy, jismoniy, mehnat va estetik tarbiyani amalga oshirish zarur.

Bolaning axloqiy rivojlanishida unda Ona tabiatga muhabbat va tiriklikka ehtiyotkorona munosabatda bo'lish asosiy o'rin tutadi. Bolalarga bu borada eng yaqin yo'l ular o'sib o'lg'ayotgan joydir. Maktabgacha ta'lim muassasasida hayvonlar va o'simliklarning mavjud bo'lsa, bolalar ularni kuzatadi va bokadi, tarbiyachiga yordamlashadi. Natijada ularda tabiatga ehtiyotkorona munosabat, mehnatni sevish va mehnat qilishga odatlanish, topshirilgan ishga mas'uliyat o'z-o'zidan shakllanadi. Bolalarda mehnatsevarlik, tabiatga ehtiyotkorona munosabatni tarbiyalash uchun ularni o'simliklarni sugorish va hayvonlarni ovqatlantirishning oddiy usullarini o'rgatish zarur. Eng muhimi, bolalarning o'zlari bajarayotgan ish jarayoni va natijalaridan zavq olishlariga erishish lozim. Mehnatsevarlik sifatini shakllantirish uchun bolalarni kattalarning tabiatdagi mehnati bilan tanishtirish, ularning faoliyatiga hurmatni tarbiyalash zarur. Bolalarning tabiatda bo'lishi va mehnatidan ularning jismoniy rivojlanishi va salomatliklarini mustahkamlash uchun foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.R.Aleyovani "Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi".-T.: O'qituvchi, 2003 yil -234 b
- 2."Ekologik ta'lim tarbiya" A. Ismoilov, R. Ahadov Toshkent "O'qituvchi" 1997 yil.

BOLALAR O'YINLARI VA ULARNING MAZMUNI VA MOHIYATI

Karimova Maryamxon

Yangiqo'rg'on tuman 51- DMTT tarbiyachisi.

Annotatsiya: maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarga o'yin mazmunining o'ziga xosligi uning eng muhim xususiyatlari boyicha fikrlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha, o'yin, bolalar, faoliyat, sujet va rollar o'yin.

Ijodiy o'yinlar boshqa tur o'yinlardan quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

1. O'yin mazmunining o'ziga xosligi.
2. Rollarning mavjudligi.
3. Xayoliy vaziyatning mavjudligi.

O'yin mazmunining o'ziga xosligi uning eng muhim xususiyatlaridan biridir. Pedagog va psixologlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, kattalarning ijtimoiy hayoti o'zining rang-barang ko'rinishlari bilan sujetli-rolli o'yinlarning mazmuni bo'lib xizmat qilar ekan. Ular bolalar kattalar ijtimoiy hayotining namunasini oladigan faoliyat turi o'yin ekanligini asoslab berdilar.

Ijodiy o'yinlar sujetlari va mazmunining rang-barangligi, ularni tavsiflash zaruratini keltirib chiqaradi. Sujet o'yin faoliyati tizimida asosiy komponent sifatida o'z ichiga personajru, hayotiy vaziyatni, harakat va personajlar munosabatini oladi. Ijodiy o'yinlarda xayoliy vaziyatning mavjud bo'lishi bolaning tafakkurini o'stirib, sujet va rollar o'yin mazmunini takomillashtiradi. Ijodiy sujetli-rolli o'yinlarning o'ziga xos sabablari mavjuddir. Buning eng asosiy sababi -bolalarning kattalar bilan birgalikda ijtimoiy hayot kechirishga intilishidir. Bu sabablar bolaning yoshiga qarab, o'yin mazmuniga qarab o'zgarib boradi. Kichik yoshdagi bolalarda asosiy sabab buyumlar bilan bajariladigan qiziqarli barakatlar bo'lsa, bola katta bo'lgan sari o'yindagi kattalar harakatlarini va munosabatlarini qayta aks ettirish asosiy sabab bo'lib xizmat qiladi. Shunga ko'ra, o'yinlarni sujeti, mazmuniga ko'ra 3 guruhga bo'lish mumkin:

1. Maishiy o'yinlar (oila, bolalar bog'chasi va boshqa voqelikni aks ettiradigan).

2. Mehnat mavzuyidagi o'yinlar (oila va kattalar mehnatida ishtirok etish, o'z-o'ziga xizmat va boshq.).

3. Ijtimoiy mavzudagi o'yinlar.

Bolalar rollarni tanlab o'ynaydilar. Sujetli-rolli o'yinlarda xatti-harakatlarni, qoidalarni egallash asosida, rolda mujassamlashtirilgan axloqiy qoidalar ham o'zlashtiriladi. o'yinda kishilar turmushiga, ishlariga, jamiyatdagi xulq-atvor me'yor va qoidalariga ijobiy munosabat shakllantiriladi. Xuddi shu jarayonda o'yin muo-mala madaniyatini shakllantirish vositasi sifatida ham yuzaga keladi. Aqliy tarbiyaning asosiy vositalaridan biri sujetli o'yin hisoblanib, unda bola atrof-muhitdagi voqea va hodisalarni aks ettirib, xayolan ularni qayta tiklaydi. o'yinning xayoliy vaziyati bolaning aqliy faoliyatining rivojlanishiga doimo ta'sir ko'rsatadi.

D.B. Elkonin sujetli-rolli o'yinni birgalikda o'ynaladigan o'yinda tasvirlanayotgan voqealarga, harakatlarga, buyumlarga nisbatan o'z nuqtayi nazarini boshqalar nuqtayi nazari bilan jamlash masalasi shakllanishi natijasida yalpi tafakkur bosqichiga o'tishga imkon beruvchi bilishga oid jarayon yuz berishini ta'kidlab o'tgan.

O'yinning san'atga yaqinligi sujetli-rolli o'yinlardan estetik tarbiyada foydalanish imkonini yaratadi. Bola o'yindagi ijodkorlik bilan bog'liq bo'lgan tuyg'ular estetik tuyg'ularga yaqin turadi. o'yinda bolaning katta harakat tajribasi shakllanadi. Turli harakatlarni rivojlantirish va takomillashtirish uchun qulay sharoit yara-tiladi, bola rolga kiradi, o'z roliga oid xatti-harakatlarni amalga oshirish uchun tasvirlayotgan rollarning o'ziga xos xususiyatlarini ongli ravishda ifodalaydi.

Ikki yoshdagi bolalar hayotida sujetli o'yinchoqlar bilan juda oddiy o'yinlar o'tkaziladi. Bolalar bu o'yinchoqlarni qo'lda ushlab yuradilar, siqib ko'radilar, yerga tashlab ko'radilar, o'yinchoqlarni g'ildiratadilar, o'yinchoqda nima tasvirlanganligiga e'tibor bermaydilar. Bu yoshda kundalik hayotda tevarak-atrofdagi katta kishilar va bolalar harakatini kuzatib borishni, bu harakatlarni o'z o'yinlarida aks ettirishni o'rgatish lozim (masalan, qo'g'irchoqni ovqatlantirish, uyquga yotqizish va boshq.).

Bu yoshda buyumli o'yin bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqichda bolalar o'yinchoqlar bilan kattalar harakatlariga taqlid qiladilar.

2-bosqichda o'zlashtirgan harakatlarni mustaqil bajara boshlaydilar, so'ngra bu harakatlarni boshqa buyumlarga ko'chiradilar.

3-bosqichda tasviriy o'yin vujudga keladi, uning mazmunini shartli qurollar bilan bajariladigan harakatlar tashkil qiladi.

Bola kundalik hayotda kuzatgan buyumlar bilan bajariladigan harakatlarga taqlid qiladi (gazeta o'qiydi, yer chopadi, kir yuvadi), bularning hammasi sujetli-rolli o'yin uchun sharoit yaratadi.

Uch yoshga qadam qo'ygan bolalar bilan suhbatlar, kuzatishlar o'tkazish, ularga hikoya va ertaklar o'qib berish, maslahat berish orqali o'yinlarga qiziqtirish kerak. o'yinda bolalarni katta ish-harakatning faqat tashqi tomonigagina taqlid qildirmay, balki ularni odamlarning, mehnatga bo'lgan munosabatlariga ham taqlid qildirish, bolalarda ahillik bilan o'ynay olish, rollarni taqsimlay bilish, ko'zlangan maqsadga erisha olish, ko'nikmalarini tarbiyalash, tortinchoq va uyatchan bolalarga loyiq rollarni taklif qilib, ularning o'yinga qo'shilishiga yordam berish kerak. Bolalarda xayol tasavvurlarini o'stirish ularda mustaqil biron yangi o'yinni ijod etish, bu o'yinga kerakli narsalarni tanlash, binolar qurish, ba'zi o'yin-choqlarni o'z qo'li bilan yasash, badiiy mashg'ulotlarda orttirgan

malakalarini o'yinda qo'llash, qo'shiqlar aytish, she'r o'qish, chizgan rasmlaridan va yasagan narsalaridan foydalanish istagini uyg'otadi.

Jamoa o'yinining paydo bo'lishi uning mavzuyi va mazmunini ham, tuzilishini ham tez rivojlantirish va o'zlashtirish imkonini yaratadi. Bolalar o'yinlari mavzuyining o'zgarishida maishiy o'yinlardan mehnat, ishlab chiqarish sujetiga ega bo'lgan o'yinlarga, so'ng turli ijtimoiy voqea va hodisalar aks ettiriladigan o'yinlarga o'tiladi. O'yinning mazmuni ham rivojlanadi.

Katta yoshli bolalar hayotida harakatlar qatorida xilma-xil ijtimoiy munosabatlar, xatti-harakatlar ham aks eta boshlaydi. o'yinlar mavzuyi doirasining kengayishi, ular mazmunining teranla-shuvi, o'yin shakli va tuzilishining o'zgarishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.«Ilk qadam» davlat o'quv dasturi. Tosh. 2022 yil
2. G'aybullaeva M., D.Gaybullaeva, Bir yoshdan uch yoshgacha bulgan bolalar tarbiyasi, T., Ilm-ziyo nashriyoti, 2006 yil.

TARBIYACHI NUTQINING BOLALAR NUTQINI TO'G'RI RIVOJLANTIRISH UCHUN NAMUNA SIFATIDAGI AHAMIYATI

Qodirova Xursanoy

Norin tuman 11- DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiyachi nutqi bolalar nutqini to'g'ri rivojlantirish uchun namuna bo'lishi misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha, bolalar nutqini, bolalar, badiiy nutq, xulq-atvor.

1. Tarbiyachi nutqi bolalar nutqini to'g'ri rivojlantirish uchun namuna ekanligi. Pedagog-tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, birgalikdagi mehnat faoliyatida va ular bilan bo'ladigan muomalada ta'sir ko'rsatadi. U har bir bolani diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini, ish natijalarini haqqoniy baholashi kerak, ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olishi, oiladagi ahvoli bilan qiziqishi zarur. Hozirgi zamon tarbiyachisining asosiy fazilatlaridan biri o'z kasbiga sadoqatligi, goyaviy e'tiqodligi, o'z kasbini sevishi va bu kasbga bo'lgan cheksiz sadoqati bilan o'qituvchi – tarbiyachi boshqa kasb egalaridan ajralib turadi. Pedagog – tarbiyachi shaxsiga qo'yiladigan muhim talablardan biri shuki, u o'z predmetini, uning metodikkasini chukur o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Predmeti va uning nazariyasini chuqur bilishi, bolalarni bilishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Bu pedagog – tarbiyachining obro'sini oshiradi. Bolalarni sevish, ularning hayoti bilan qiziqish, har bir shaxsni xurmat qilish tarbiyachi kasbiga xos bo'lgan muhim fazilatlaridan, talablaridan hisoblanadi. Bolani sevgan butun kuch va bilimni bolalarni kelajagi buyuk vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar qila oladigan odamgina haqiqiy tarbiyachi pedagog bo'la oladi. Bolaga befarq, uning kelajagi bilan qiziqmaydigan, tarbiyachilik kasbiga loqayd odam haqiqiy pedagog – tarbichi bo'la olmaydi.

Bolalarni sevish – pedagogning murakkab mehnatini jozibali va engil qiladi. Tarbiyachining bolalarga munosabati pedagogikada tarbiyalanuvchi shaxsga xurmat, unga talabchanlik bilan bir qatorda turadi. Bu munosabat bolada pedagogga nisbatan ishonchni uyg'otadi, uqituvchiga bolalarga chinakam ma'naviy murabbiy bo'lishga imkon beradi.

Pedagog faoliyatining muvaffaqiyati pedagogik qobiliyatlarining mavjudligiga ham bog'liqdir. Pedagogik qobiliyatlar - pedagogik mahoratga erishishning zaminidir. Pedagogik qobiliyatlar tarkibiga: pedagogik kuzatuvchanlik, pedagogik tasavvur, diqqatni taqsimlash, tashkilotchilik qobiliyati va pedagogik muomala kiradi. Pedagogik qobiliyatlar pedagogik faoliyat jarayonida, shuningdek, uni bu faoliyatga tayyorlash jarayonida shakllanadi. Pedagogik mahorat –yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishni yuksak darajada va doimiy ravishda takomillashtirib borish san'atidir.

2. Tarbiyachi nutqiga qo'yilgan pedagogik talablar. Tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolalarga tabiat, jamiyat hodisalari, kattalarning mehnati haqida boshlang'ich bilim va tushunchalar beradi, ularga madaniy ahloq, o'z tengdoshlari va kattalar bilan madaniyatli munosabatda bo'lish, yaxshilik, haqiqatgo'ylik, adolat, jasurlik, kamtarinlik, kattalarga hurmat bilan qarash, tabiatga qiziqish, kuzatuvchanlik, o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik bilan qarash, mehnatsevarlik, kattalarning mehnati natijalarini asrab-avaylash kabi ahloqiy sifatlarni tarbiyalaydi.

Xalq san'ati, musiqa, ashula, adabiyot, tasviriy san'atni bilish, san'atga muhabbat tarbiyachini madaniyatli qiladi, bolalar bilan olib boradigan ishida yordam beradi. Pedagog kerakli bilim, malaka va ko'nikmalarni ma'lum bir izchillik bilan egallab borsagina bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish ishida yaxshi natijalarga erishadi. Tarbiyachi o'z kasbining mohir ustasi bo'lish uchun maxsus tayyorgarlik ko'rishi, quyidagi shartlarga amal qilishi kerak:

Pedagog yosh avlodni tarbiyalash uchun yuqori ma'lumotli, kerakli bilimlarni egallab, kerakli adabiyotlarni tanlay oladigan, ilmiy adabiyotlar bilan ishlay oladigan, ilg'or tajribali pedagoglarning tajribasini o'rganib, o'z ishiga tatbiq eta oladigan kishi bo'lishi kerak.

Pedagog bolalarni kuzata oladigan, ularning xulqi, xatti-harakati sabablarini to'g'ri tahlil qilib, unga ijobiy ta'sir etuvchi vositalarni topa olishi kerak.

Yosh avlodni kerakli bilim, malaka, ko'nikmalardan xabardor qilish uchun pedagogning nutqi ravon, aniq, mantiqiy, ixcham bo'lishi lozim. Ta'lim berishda texnikaviy vositalardan samarali foydalana olishi kerak. Bolalar bilim, malaka, ko'nikmalarni yaxshi o'zlashtirib olishlari uchun faollashtiruvchi savollardan foydalanishi kerak.

Tarbiyachi o'ziga yuklangan vazifani bajarish uchun bolalarda faoliyatiga nisbatan qiziqish uyg'ota olish, ularning diqqatini jalb qilib, faolligini o'stirish, bolalarning xulqini, xatti-harakatini haqqoniy baholay olishi kerak.

Har bir faoliyat uchun kerakli materiallarni oldindan tayyorlab qo'yishi kerak.

Kun tartibini to'g'ri tashkil eta bilishi, bolalar jamoasiga undagi har bir a'zoni e'tiborga olgan holda rahbarlik qila bilish.

Bolalarning ruhiy va jismoniy holatini aniqlay bilishi va buni bolalar bilan amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarida e'tiborga olishi lozim.

Tarbiyachi ota-onalar bilan muntazam ravishda suhbatlar, uchrashuvlar o'tkazib, axborot almashib turishi kerak. Pedagog bolalarga nisbatan xayrixohlik munosabatda bo'lishi, har bir bola uchun qulay sharoit yaratishi, hafa bo'lsa, ovunta olishi kerak.

Kun tartibida olib borgan ta'lim-tarbiya ishini tahlil qila bilishi va uni yanada yaxshilash yo'llarini topa olishi kerak.

Eng muhimi, tarbiyachi bolalarga ishonch bilan qarashi, ularning mehnatsevarligi, mustaqilligi, tashabbuskorligini to'g'ri taqdirlashi va mustaqil faoliyat yuritishlari uchun imkoniyat yaratishi kerak. Buni bolalar yuqori baholaydilar.

3. Tarbiyachi o'z nutqini takomillashtirish ustida ishlashning zarurligi. O'qituvchi – tarbiyachi bolalarimizga zamonaviy bilim berish uchun, avvalo, murrabbiyning o'zi chuqur bilimga ega bo'lishi kerak. Bolalarning nutq madaniyati pedagogning (va boshqa kattalarning) nutq madaniyatiga bevosita bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. F.R.Qodirova «Nutq o'stirish metodikasi» O'UM T.;2012y.

2. Q.SHodieva "Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish" T., - "O'qituvchi" 1995y.

RAQAMLI O'QUV MUHITIDA KLASSIK SHARQ TILLARINING RIVOJLANISH TARIXI

Dotsent. PhD., Bekchonova Shoira Bazarbayevna

Yangi asr universiteti

“Umumta’lim fanlari” kafedrasini mudiri

Xodjayeva Shaxnozaxon Xabibullayevna

Yangi asr universiteti

"Mumtoz sharq tillari" kafedrasining 2-bosqich talabasi

Telefon:+998909341147

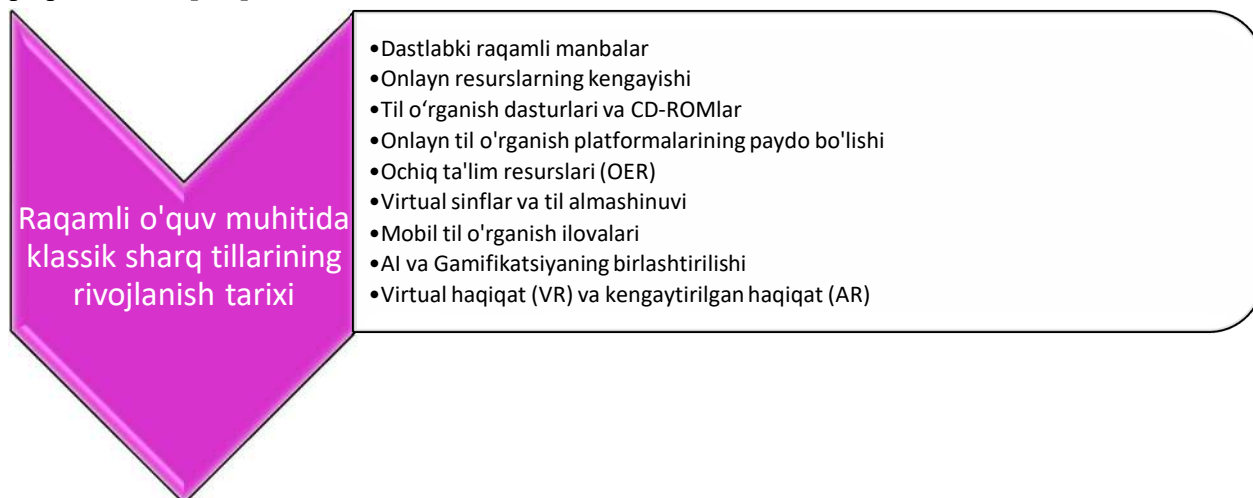
e-mail: bshb79@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli o'quv muhitida klassik sharq tillarining rivojlanish tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak hozirgi kunda tillarga va tillarni raqamli texnologiyalar orqali rojlantirishga katta e'tibor berilyapti. Raqamli o'quv muhitida klassik sharq tillarining rivojlanishi texnologiya va ta'lim yondashuvlaridagi yutuqlar bilan bir qatorda vaqt o'tishi bilan rivojlanishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: sharq tillari, dasturlar, onlayn til o'rganish, ochiq ta'lim resurslari, raqamli manbalar.

Raqamli o'quv muhitida klassik sharq tillarining rivojlanish tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak hozirgi kunda tillarga va tillarni raqamli texnologiyalar orqali rojlantirishga katta e'tibor berilyapti.

Raqamli o'quv muhitida klassik sharq tillarining rivojlanishi texnologiya va ta'lim yondashuvlaridagi yutuqlar bilan bir qatorda vaqt o'tishi bilan rivojlandi. Mana bu rivojlanishning qisqacha tarixi[1,2]:

1-rasm. Raqamli o'quv muhitida klassik sharq tillarining rivojlanish tarixi

1. Dastlabki raqamli manbalar: Dastlabki bosqichlarda klassik sharq tillari uchun raqamli resurslar cheklangan edi. Entsiklopediyalar, til o'rganish dasturlari va raqamlashtirilgan lug'atlar mavjud bo'ldi, lekin ularning foydalanish imkoniyati va funktsionalligi ko'pincha cheklangan edi.

2. Onlayn resurslarning kengayishi: Internet yanada qulayroq bo'lishi va texnologiyaning rivojlanishi bilan klassik sharq tillari uchun onlayn resurslar kengayib bordi. Til o'rganish uchun materiallar, ma'lumot vositalari va muhokama forumlari mavjud veb-saytlar paydo bo'ldi, ular o'rganish resurslariga kengroq kirish va hamkorlik qilish imkoniyatlarini ta'minlaydi.

3. Til o'rganish dasturlari va CD-ROMlar: 1990-yillar va 2000-yillarning boshlarida til o'rganish dasturlari va CD-ROMlar mashhur bo'ldi. Ushbu interfaol dasturlar o'quvchilarning faolligi va amaliyotini kuchaytirish uchun multimedia resurslari, mashqlar va baholashlarni taklif qildi.

4. Onlayn til o'rganish platformalarining paydo bo'lishi: 2000-yillarning oxirida onlayn til o'rganish platformalari qiziqish uyg'ota boshladi. Duolingo, Memrise va Rosetta Stone kabi veb-

saytlar va ilovalar til o'rganish bo'yicha tuzilgan kurslar va interaktiv mashqlarni, jumladan, mashhur zamonaviy tillar bilan bir qatorda ba'zi klassik sharq tillarini ham taklif qildi.

5. Ochiq ta'lim resurslari (OER): Ochiq ta'lim resurslarining paydo bo'lishi raqamli o'quv materiallarini ishlab chiqish va almashishni osonlashtirdi. O'qituvchilar va olimlar klassik sharq tillarini o'qitish uchun maxsus mo'ljallangan ochiq manbali darsliklar, multimedia resurslari va dasturiy ta'minotlarni yaratishi va tarqatishi mumkin edi.

6. Virtual sinflar va til almashinuvi: raqamli o'quv muhiti virtual sinflar va til almashish platformalarining paydo bo'lishiga imkon berdi. Talabalar butun dunyo bo'ylab o'qituvchilar va hamkasblar bilan bog'lanib, klassik sharq tillarida real vaqt rejimida muloqot qilish, amaliyot va madaniy almashinuvni osonlashtirishlari mumkin edi.

7. Mobil til o'rganish ilovalari: Smartfonlar va planshetlarning ko'payishi bilan til o'rganish uchun mobil ilovalar sahnaga kirdi. Ushbu ilovalar kichik hajmdagi darslar, lug'at mashqlari va viktorinalarni taqdim etib, til o'rganishni yanada qulayroq qilish va o'quvchilarga yo'lda mashq qilish imkonini berdi.

8. AI va Gamifikatsiyaning birlashtirilishi: Sun'iy intellekt (AI) va Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) sohasidagi so'nggi ishlanmalar til o'rganish platformalarini takomillashtirishga yordam berdi. Sun'iy intellektga asoslangan chatbotlar va tilni tahlil qilish vositalari moslashtirilgan fikr-mulohazalarni ta'minlaydi, nishonlar va peshqadamlar jadvali kabi o'yin elementlari esa o'quvchilarni yuqori malakaga erishishga undaydi.

9. Virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR): VR va AR texnologiyalari klassik sharq tillarini o'rganish tajribasini yaxshilash uchun o'rganilmoqda. Ular o'quvchilarga nutqni mashq qilish, madaniy simulyatsiyalar va virtual kashfiyotlar uchun interaktiv va immersiv muhitlarni taqdim etadi.

Ta'kidlash joizki, klassik sharq tillarining raqamli o'quv muhitida rivojlanishi doimiy va dinamik jarayondir. Texnologiyalardagi yutuqlar, ta'lim sohasidagi tadqiqotlar va o'quvchilar ehtiyojlari ushbu tillarni raqamli ravishda o'qitish va o'rganish kelajagini shakllantirishda davom etmoqda[3].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Д.Н.Маматов. Ш.Б.Бекчонова. “Elektron platforma tizimi va undan foydalanishni o'rganish” методик қўлланма. ТДПУ, Т-2020 й. 35 б
2. Sh.B.Bekchonova. Methodology of Individualization of Distance Educational Processes on the Basis Of Digital Technologies. European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE) Volume 2 | Issue 1 | ISSN: 2795-8612. 17 January 2022. Meksika www. Innovates.es. 75-75 p
3. Z.R.Saidova. Oliy ta'lim muassasalarida muammoli o'qitishning ahamiyati. O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti. “XXI asr madaniyatlararo munosabatlar tizimida til va adabiyotning o'rni (II)” respublika ilmiy-uslubiy maqolalar to'plami. Toshkent. 2017- yil. 61-64 betlar

BOLALAR RIVOJLANISHIDAGI NUQSONLAR HAQIDA ZAMONAVIY TASAVVURLAR

Ahmedova Ra'no

Yangiqo'rg'on tuman 20- KTIDMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: maqolada maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar rivojlanishida nuqsonlarni bartaraf etish yo'llariga yoritilgan.

Kalit so'zlar: Maxsus psixologiya, rivojlanish, bolalar, tajriba.

Zamonaviy maxsus psixologiya psixikani kelib chiqishining ijtimoiy tarixiy tomoniga asoslanadi. Uning rivojlanishiga bola psixikasini madaniy-tarixiy tajribaga tayanib hayot davomida shakllanishi haqidagi rus psixologi L.S.Vigotskiy fikrlari katta ta'sir ko'rsatgan.

L.S.Vigotskiyning ko'rsatishicha oliy psixik funktsiyalar tarixiy rivojlanish mahsuli bo'lib murakkab tuzilishga ega. Ushbu xususiyat ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, u insondagi faqatgina oliy psixiy funktsiyalarnigina emas, balki elementar psixik jarayonlarni, ya'ni fonematik eshituv, ovozlarni eshituvlarni va xokazolarni o'z ichiga oladi. Psixik faoliyatning murakkab shakllarini yuzaga kelishiga olib keladigan ijtimoiy tajribani tayyor mazmunni o'zlashtirib olish jarayoni sifatida qarash mumkin emas. Bola tomonidan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish bilim, ko'nikma, madaniy madaniy malakalarni egallab olishdangina iborat bo'lmay, shuningdek o'ziga bolaning shaxsi, ehtiyojlari, motivlarini shakllantirishni kiritadigan chuqur, murakkab jarayondir. Ijtimoiy tajribani egallash bolaning faol faoliyatida, ya'ni– predmetli, o'quv, muloqot va o'yin jarayonlarida amalga oshiriladi. Ilk rivojlanish davrilaridayoq bolalarni kattalar bilan o'zaro muloqotga kirishishida oliy psixik funktsiyalarining shakllanishi muhim o'rin egallaydi. Psixik funktsiyalarning rivojlanishi bir nechta bosqichlardan o'tadi, va shundan keyingina ular murakkab psixik jarayonga aylanadi. Psixik faoliyatning barcha murakkab shakllari (ixtiyoriy diqqat, mantiqiy xotira, mavxum tafakkur va h.q.) bilvosita tuzilishga ega bo'lib, unda nutq bosh rolda keladi. Predmet va xodisalar mavjud emas vaqtda ham ularni o'rnini so'z egallaydi va har qanday psixologik jaryonni kechishini ifodalab, uning tuzilishini bir qismi bo'lib qoladi. Nutq oliy psixik funktsiyalarning tuzilishi va amalga oshirishini yangi, yana ham yuqori darajaga ko'taradi. Oliy psixik funktsiyalarni shakllanishining muhim tomoni - simvolik

(ramziy) ramziy faoliyatning tashkil topishi, so'z belgilarni egallashdir.

Dastavval belgi tashqi, yordamchi omil sifatida qatnashadi. L.S.Vigotskiy ta'qidlashicha, har bir psixik funktsiya o'z rivojlanishida ikki bosqichni bosib o'tadi: birinchi "interpsixologik" bosqichda, funktsiya insonlar o'rtasida munosabat o'rnatuvchi, ikkinchi bosqichda-ichki, intrapsixologik, jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Oliy psixik funktsiyalar yillar davomida shakllanadi. U nutqiy muloqot bilan tug'ilib, faoliyatning to'liq ramzi (simvolik faoliyat) bilan tugallanadi. Bolaning psixik rivojlanishi va shaxsini shakllanishi ta'lim va tarbiya jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir. SHunday qilib, oliy psixik funktsiyalar psixologiyada murakkab jarayon sifatida ko'riladi. Oliy psixik funktsiyalarni shakllanishida nutq hal qiluvchi rolni o'ynaydi. Psixofiziologik mexanizmlarni tushuntirish uchun P.K.Anoxinning funktsional tizimlar haqidagi kontseptsiyasi qo'llaniladi. A.R. Luriyaning ko'rsatishicha, funktsional tizim bolani tug'ilish davrida tayyor holda bo'lmasdan, balki uning psixik funktsiyalari predmetlar hamda materiallar bilan o'zaro munosabatga kirishganida shakllanib boradi.

Funktsional tizim - bu bir vazifani bajarish uchun bir qancha anatomik hamda fiziologik tuzilmalarni birlashtiradigan dinamik tuzilma bo'lib, turli nerv sistemalarida joylashgan. Psixologlar (A.R.Luriya, A.N.Leont'ev) doimiy ravishda oliy psixik funktsiyalarning fiziologik negizi markaziy nerv sistemasi yoki uning alohida qismlari bo'lib qolmasdan, balki miya qobig'idagi funktsional sistemaning birgalikda ishlashi deb ta'kidlaganlar. Bola hayot faoliyati jarayonida ushbu funktsional sistemaning shakllanishi, sekin-astalik bilan murakkab xarakterga ega bo'lib, funktsional bog'liqlik mustaxkamlanadi. Ushbu ilmiy nizom inson psixikasini rivojlanishi haqidagi tasavvurlarni o'zgartirdi. Fiziolog va psixologlarning tadqiqotlaridan ko'rishimiz mumkinki, alohida funktsiyalar sistemasining yetilganligi ma'lum bir rivojlanish davrida bir xil emas: ba'zi sistemalar shakllanib bo'lgan, ba'zilar esa endi shakllanadi. SHunga ko'ra, funktsiyalarning rivojlanish tizimi bir xil emas ekan, deb xulosalash mumkin. Har bir funktsional sistema, xatto alohida zonalar o'zining rivojlanish dasturiga ega, lekin ular bir butunlikda ish olib borishadi. Har bir yosh davrda ma'lum bir funktsional sistema yetuklik darajasida bo'lishi kerak, aks holda ushbu sistemalar faoliyati o'zaro aloqadorlikda amalga oshirila olmaydi (L.O.Badalyan). SHunday qilib, psixik jarayonlar va shaxs xususiyatlari bosh miyaning alohida qism yoki zonalarida yetuklik natijasi hisoblanmaydi. Ular ontogeneza da to'planadi hamda bolaning ijtimoiy rivojlanish vaziyatiga bog'liq bo'ladi.

L.S.Vigotskiy o'zidan oldingilarni (G.Ya.Troshin, A.S.Griboedov, E.Segen, M.Montessori va boshqalar) ishlarini umumlashtirdi hamda anomal rivojlanish kontseptsiyasini ishlab chiqdi. Ushbu

kontseptsyaning asosiga psixologik rivojlanishning madaniy-tarixiy nazariyasi kiradi, buni L.S.Vigotskiy rivojlanishning normal hususiyatlarini o'rganib ishlab chiqqan.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar (rivojlanishida psixik- jismoniy kamchilikka ega, rivojlanishdan orqada qolish, rivojlanishida muammoga ega, alohida yordamga muhtoj) - sensor organlarning orttirilgan yoki tug'ma organik jarohatlanishi natijasida markaziy nerv sistemasi yoki harakat-tayanch apparati va psixik funktsiyalarning me'yorda rivojlanishida kamchiliklarga ega bo'lgan bolalar kiradi. Ba'zi hollarda rivojlanishdagi kamchiliklar markaziy nerv sistemasi yoki analizatorlardagi nuqsonlar bilan bog'liq bo'lmasdan, mikroijtimoiy muhit sabablari natijasida kelib chiqadi. Bularga oiladagi tarbiya salbiy shakllari, ijtimoiy va hissiy deprivatsiyani kiritishimiz mumkin.

G.Ya.Troshin me'yorida va anomal rivojlanishning umumiy qonuniyatlari haqidagi fikrni ilgari surgan, buni esa ko'pgina tadqiqotchilarning (T.A.Vlasova, J.I.SHif, V.I.Lubovskiy) keyingi ishlarida ham ko'rishimiz mumkin. L.S.Vigotskiy meyorida va anomal rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini izohlab, ular uchun psixik rivojlanishning ijtimoiy xarakterdaligi umumiydir: pedagogik ta'sir me'yorda ham shuningdek rivojlanishning buzilishida ham oliy psixik funktsiyalarning shakllanish manbai hisoblanadi, deb ta'kidlagan. Ammo, meyorida rivojlanayotgan bolalarda kuzatilmaydigan, lekin rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda uchraydigan bir qator qonuniyatlar ham ajratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.Raxmanova V.S. «Maxsus pedagogika» T.:“G'.G'ulom” nashriyoti, 2005.
- 2.Psixologo-pedagogicheskaya diagnostika. Pod redaktsiey I.Yu.Levchenkoi

AQLI ZAIF BOLALAR XOTIRASI

Dehqanova Manzura

Yangiqo'rg'on tuman 20- KTIDMTT
tarbiyachisi

Annotatsiya: maqolada maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotida aqli zaif bolalar xotirasi ustida ishlash yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Aqli zaif, bolalar xotirasi, analizator.

Xotira – bu individ tajribasining eslab qolinishini saqlanishi va kelgusida qayta tiklanishi. Xotiraga, shuningdek, unutish ham kiradi. Bu jarayonlar faoliyatda shakllanadi.

Materialni eslab qolish, hayot faoliyati jarayonida individual tajribaning to'planishi bilan bog'liq. Eslab qolinganni kelgusida qo'llash uchun qayta tiklashi zarurdir. Faoliyatdan ma'lum bir materialni tushib qolishi uni unutishga olib keladi.

Aqli zaif bolalar xotirasi sog'lom bolalar xotirasidan bir muncha farq qilinadi. Savol tug'iladi Aqli zaif bolalar xotirasi rivojlanadimi? Xa, aqli zaif bolalar xotirasi ham rivojlanadi, qachonki korreksion ishlari erta boshlansa va to'g'ri yo'lga qo'yilsa. Ma'lumki xotiraning rivojlanishiga bir qancha analizatorlar o'z ta'sirini o'tkazadi (ko'rish, eshitish, ta'm bilish, sezish). Ushbu analizatorlarga tayangan xolda ish tashkil etilishi Aqli zaif bolalarning xotirasini rivojlantiradi.

Aqli zaif bolalar xotira xususiyatlarini bir qancha olimlar G.Y.Troshin, L.V.Zankov, B.I.Pinskiy, G.M.Dulnev va boshqalar ilmiytadqiqot sifatida o'rganganlar. Tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, aqli zaif bolalarning darajalariga qarab, xotira xususiyatlarini rivojlantirish mumkin.

Psixologiyadan ma'lumki, inson xotirasini rivojlantirish uchun avvalmbor uning barcha bilish jarayonlari ustida ish olib borish lozim.

Maktabgachagacha yoshdagi aqli zaif bolalar xotirasini bir muncha rivojlantirish uchun mayda qo'l motorikalardan foydalanish samarali natija beradi. Mayda qo'l motorikalarning

rivojlanishi bu ularning nutqiy nuqsonlarini va bilish jarayonlarini rivojlantiradi. Frontal va individual mashg'ulotlarda bilish jarayonlari rivojlantiriladi. Bu mashg'ulotlarda bolalarni har tomondan rivojlantirishga e'tibor beriladi. Bolalarda ixtiyoriy xotiradan to ixtiyorsiz xotiraga o'tish uchun bir qancha vazifalar amalga oshiriladi. Bular: plastilindan biror predmetni yasash, yasash vaqtida plastilindan to'g'ri foydalanish, yani gigiyenaga rioya etish, plastilin rangini to'g'ri tanlash, ranglar uyg'unligiga e'tibor qilish malakalarini shakllantirish ham xotiraning rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi.

Individual mashg'ulotlarda bolalarning nafaqat nutq nuqsoni ustida balki xotira turlari ustida ham ish tashkil etiladi. Chunki bolaning nutqiy nuqsonini bartaraf etish vaqtida bola berilayotgan vazifani yodda saqlashi lozim, bunda asosan uzoq muddatli xotiraga e'tibor beriladi. Logoped ishni tashkil etish vaqtida bolaning individual xususiyatlariga alohida e'tibor berib, mashg'ulotni tashkil qiladi. Demak, mashg'ulot bolaning bilish xususiyatlariga va nutqini rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Aqli zaif bolalarda barcha ishlar samarasi asosan takrorlashga bog'liq. Vazifalarni bir necha marta takrorlash vaqtida o'tilgan topshiriqlar bolaning xotirasida olib qolinishiga ko'mak beradi.

Aqli zaif bolalar bilan ishlash natijasi shuni ko'rsatdiki, ularning xotirasi hajm jihatdan rivojlanishi orqada qolgan bo'ladi. Xotiraning asosiy xususiyatlaridan biri bu uning hajmidir. Aqli zaif bolalar xotira hajmi qisqa bo'ladi. Bolalarga bilim berish vaqtida ular ma'lumotni juda oz miqdorda esda olib qoladilar. Shuning uchun ular egallashi lozim bo'lgan materialni kam o'zlashtiradilar. Xotira hajmi qancha rivojlansa, bu ularning bilim olish malakalarini rivojlantiradi.

Xotira hajmini rivojlantirish uchun bolaning individual xususiyatlari inobatga olinadi. Agar aqli zaif bolada bilish jarayonlarining pasayishi bilan birgalikda unda nutqiy nuqsonning bir qancha qo'pol buzilishlari, shu bilan birgalikda tutqanoqlik yoki bo'lmasa eshitish idrokining pasayishi birgalikda kelsa, bu bola bilan ishlash jarayonida barcha nuqsonlari inobatga olinadi. Yani bunday bolaning xotirasini rivojlantirish uchun uning bilish jarayoniga va eshitish xususiyatiga tayangan holda ishlar tashkil etiladi. Bugungi kunda inklyuziv ta'limning joriy etilishi ma'lum bir nuqsonga ega bo'lgan bolalarning ta'lim olishiga katta yordam beradi. Asosan ko'rishida nuqsoni bo'lgan, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar sog'lom bolalar bilan ta'lim olish huquqiga ega bo'ladilar. Aqli zaif bolalar ham bundan mustasno emas.

Uzoq vaqt davomida aqli zaif bolalar xotirasi mexanik ravishda rivojlangan deb yuritilardi. Hozirgi kunda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Aqli zaif bolalar xotirasi mexanik ravishda rivojlanmagan, chunki mexanik xotira rivojlanishi uchun ham analiz – sintez malakalari yaxshi shakllangan bo'lishi kerak. Aqli zaif bolalarda esa analiz – sintez malakalari rivojlanishi bir qancha orqada qolgan bo'ladi.

Defektologning asosiy maqsadi esa aqli zaif bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olib, korreksion ishlarni tashkil etishdan iborat.

Aqli zaif bolalarning diqqati

Diqqat – ongning ma'lum manbani to'laroq aks ettirishi uchun o'sha manbaga qaratilishidir. O'sha manbalarga diqqatni qarata bilish esa, shaxsning faolligini bildiradi. Diqqat xayotda ruhiy faoliyatning bir tomoni bo'lib ko'zga tashlanadi. SHu bilan birga muvaffaqiyatli bilim, ko'nikma, malaka egallashning asosi hisoblanadi. Ixtiyoriy diqqat ruhiy hayotning xususiyati sifatida, mehnat faoliyatida yuzaga kelgan. Diqqatning fiziologik mexanizmlari juda ham murakkabdir. Mutaxassislarining ta'kidlashlaricha, diqqatning mexanizmi reflektor faoliyat bilan bog'liq. Diqqatning namoyon bo'lishini, yuz berishini kishining xolatidan, yuz mimikasidan ham bilsa bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Po'latova P.M. va boshqalar. Maxsus pedagogika. T.: «Fan va texnologiyalar», 2014.
2. Raxmanova V.S. «Maxsus pedagogika» T.: «G'.G'ulom» nashriyoti, 2005.

HIKOYA QILIB BERISH TURLARI VA METODLARI

Ashurova Yoqutxon

To'raqo'rg'on tuman 5- DMTT tarbiyachisi.

Annotatsiya: maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni Bolalarni tasviriyning muxim usullariga, turli tasviriy materiallardan foydalanish yo'llariga o'rgatish yoritilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha, hikoya, bolalar, badiiy nutq, asar.

Bolalarni hikoya qilishga o'rgatishda maxsus usullardan foydalaniladi. Ulardan asosiylarini aytib o'tamiz:

1. Hikoya namunasini berish usuli. Bunda, qandaydir buyumni (predmetni) yoki voqeani jorili va qisqa tasvirlanadi. Bu usul birmuncha yengil usul bo'lib, tarbiyachi bolalarga narsa-buyum, rasm, voqea haqida tayyor hikoya aytib beradi, bolalar hikoyani tinglab, o'z hikoyalari uchun mazmun tanlaydilar, uning hajmini, izchilligini belgilab oladilar. Shuning uchun bu usul bolalami hikoya qilib berishga o'rgatishga yordam beruvchi ta'limiy usul bo'lib hisoblanadi.

Namuna bolalarning taqlid qilishiga mos bo'lishi, ya'ni hajmi kichik, fikrlar izchil bayon qilinishi, jumlar qisqa va grammatik jihatdan to'g'ri tuzilishi lozim. Masalan, tarbiyachi o'yinchoqni tasvirlashga o'rgatishda o'zi bitta o'yinchoqni olib, u haqda shunday tasviriy hikoya tuzadi:

Mana bu ayiqcha. U jigarrang," yumshoq baxmaldan yasalgan. Uning bosh qismida ikkita kichkina quloqlari, ikkita qop-qora, dum-dumaloq ko'zlari, tumshug'i bor. Tumshug'ida esa bumi bor. Tanasida 4 ta oyog'i bor. Ayiqcha o'yinchoq'i bizga o'ynash uchun kerak.

Bolalar namuna hikoyadan yaxshi foydalanishlari uchun uning matni qisqa gaplardan iborat bo'lishi va izchil bayon qilinishi kerak.

Hikoya namunasi boshqa usullarga nisbatan hikoya qilishga o'rgatish jarayonini yengillashtiradi, bolalar erishishi kerak bo'lgan natija ko'rsatib beriladi. Bundan tashqari, namuna bolalarning hikoya qilishlari lozim bo'lgan mavzulaming taxminiy mazmunini, ularning hajmini, ketma-ketligini belgilaydi.

Tarbiyachining namuna hikoyasidan bolalarni hikoya qilib berishga o'rgatishning dastlabki bosqichlaridan, shuningdek, yangi vazifa qo'yilganda yoki hikoya qilib bera olmaydigan bolalarga yordam berishda foydalaniladi. Tarbiyachining namuna hikoyasini yomon hikoya qiladigan 1 — 2 bola takrorlashi mumkin.

Namuna hikoya usulidan mashg'ulotning boshida foydalanish kerak. Undan mashg'ulot oxirida foydalanish esa hech qanday ijobiy natija bermaydi, chunki bolalar namuna hikoyaga taqlid qila olmaydilar, o'z nutqlarida undan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lmaydilar.

Hikoya rejasini berish usuli. Hikoya rejasi 2 — 3 asosiy savoldan iborat bo'lib, fikrning ketma-ketligini va mazmunini belgilaydi. Namuna usulidan foydalanib hikoya qilib berish bilan bog'liq 2 — 3 mashg'ulotdan keyin hikoyani reja asosida so'zlab berishga o'rgatish mustaqil, yetakchi usullardan biri bo'lib qoladi. Bolalar hikoyasi xilma-xil bo'lishi uchun tarbiyachi oldindan asosiy va qo'shimcha reja tayyorlab qo'yishi kerak. Bir mashg'ulot jarayonida savollarni almashtirish (yangilash) bolalar diqqatini faollashtiradi.

Masalan, maktabga tayyorlov guruhi bolalariga o'z guruh xonalarini tasvirlash uchun taxminan quyidagi rejani taklif etish mumkin:

1. Xonani kim toza saqlaydi?

2. Sen xonani yig'ishtirishda (tozalashda) qanday yordam berasan?

4 yoshli bolalar guruhi bilan dastlabki mashg'ulotlarda, agar bola rejadan chetlashsa, uning nutqini bo'lmasdan, oxirigacha tinglab turish lozim. Ammo asta-sekin hikoyaning to'liq yoki izchil emasligini aytib, boshqa bolalarni javobni to'ldirishga jalb qilishi kerak.

5 yoshli bolalarning hikoyasiga dastur talablarini (ularning maqsadga qaratilganligi va izchilligiga) qo'yadi. Shuning uchun bolalarni hikoya rejasiga amal qilishga o'rgatish kerak. Ayniqsa, bu rasm asosida hikoya qilish va o'z tajribalaridan hikoya tuzishga taalluqlidir.

Tarbiyachi hikoya qiluvchining mavzudan yoki rejadan chetga chiqib ketganini o'zi ko'rsatibgina qolmay, balki bolalarni o'rtog'ining hikoyasini nazorat qilib borishga jalb qilishi kerak. (Hozir nima haqida hikoya qilib berish kerak? Hammaga tushu- narli bolishi uchun awal nimani hikoya qilib berish yaxshiroq?)

Hikoya namunasini berish hikoya qilishga o'rgatishning eng yengil usuli, hikoya rejasi berish usuli esa ancha qiyin. Bu usul murakkab bo'lishiga qaramay, bolalarni hikoya qilishga o'rgatishda keng tarqalgan muhim usul hisoblanadi.

3. Rejani jamoa bo'lib muhokama qilish usuli. Reja asosida hikoya tuzish va uning mazmunini boyitishni yengillashtirish maqsadida, rejani jamoa bo'lib muhokama qilish tavsiya etiladi. Bu usuldan katta va maktabga tayyorlov guruhlarida reja asosida hikoya qilishga o'rgatishning dastlabki bosqichida foydalaniladi. Masalan, tarbiyachi bolalarga shunday yo'llanma beradi: „Biz qanday qilib jo'ja boqqanimizni gapirib bering. Jo'jalar qayerdan paydo bo'ladi? Ularni qanday parvarish qildingiz? Bu usulning mohiyati nimadan iborat?

Hikoyani tuzishga qadar tarbiyachi bolalar bilan birgalikda rejadagi ayrim savollarni muhokama qiladi, ya'ni hikoya mazmunining xilma-xil bo'lishi imkoniyatlarini ko'rsatadi. Rejadagi bir savolga (masalan, „Bola qanday kuchukcha topib oldi?“) bir necha bola joyida o'tirgan holda javob berishini taklif etadi. Bolaning joyida o'tirgan holda javob berishi bu hali hikoya emas, balki bir yoki bir necha gap. Hikoya rejasini jamoa bo'lib muhokama qilish usuli esa bolalarning tashabbuskorligini jonlantiradi, faollashtiradi, bolalarni murakkab jarayon hisoblangan mustaqil hikoya tuzishga o'rgatadi.

4. Jamoa bo'lib hikoya tuzish usuli.

Bu usul o'ziga xos bo'lib, undan bolalarni ijodiy hikoya tuzishga o'rgatishda foydalaniladi. Oldindan belgilab qo'yilgan hikoya rejasini ketma-ket muhokama qilish jarayonida tarbiyachi va bolalar ayrim javoblarni tinglaydilar, ulardan qaysi biri yaxshiroq ekanligini muhokama qiladilar. Tarbiyachi ularni o'ylab topilgan hikoyaning boshlanishi sifatida takrorlaydi. So'ngra navbatdagi eng yaxshi savol tanlanadi, tarbiyachi esa aytilgan eng yaxshi jumalarning va o'zining gapini birlashtirib, kichik hikoya tuzadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. F.R.Qodirova «Nutq o'stirish metodikasi» O'UM T.; 2012y.
2. M. Asqarova «Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish» T.; -“ O'zbekiston” 2001y.

АКАДЕМИК ЛИЦЕЙ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛИДА НУТҚИЙ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ҚЎЙИЛГАН ТАЛАБЛАР

Қобилжон Валиев,

Наманган давлат университети таянч докторанти

Аннотация: Инглиз тили таълимида академик лицей ўқувчиларининг “ўз фикрини баён қила олишга қаратилган нутқий компетенцияни ривожлантириш, адабий тил меъёрларига риоя қилиш, услубий ранг-барангликдан фойдаланиш каби таянч компетенцияларини шакллантириш” вазифаларининг белгиланиши оғзаки нутқнинг тўғри тузилишини ўзлаштириш билан боғлиқ методик ёндашувларни талаб этади. Мазкур мақолада академик лицей ўқувчиларининг инглиз тилида нутқий компетенциясини ривожлантириш бўйича ўқув дастурий талабларга тўхталамиз.

Калит сўзлар: нутқий компетенция, академик лицей ўқувчилари, инглиз тили, ўқув дастурий талаблар

Abstract: In the English language education, the definition of the tasks of academic lyceum students “to develop speech competence aimed at being able to express one’s opinion, to adhere to

literary language standards, to form basic competences such as the use of stylistic diversity” requires methodical approaches related to mastering the correct structure of oral speech. In this article, we will focus on curriculum requirements for the development of speaking competence of academic lyceum students in English.

Key words: speech competence, academic high school students, English language, curriculum requirements

Академик лицей ўқувчиларининг инглиз тилида нутқий компетенциясини ривожлантириш бўйича қуйидаги ўқув дастурий талаблар қўйилган. Улар академик лицей ўқув дастурларида асосий нутқ фаолияти турлари бўлган – тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш ва ёзув нутқ фаолиятларини ривожлантиришдир. Улар қуйидагилар:

Тинглаб тушуниш бўйича: 1. Тингланган аудио-видео матнларни, ҳикояларни тушуна олиши; 2. Ўқувчи томонидан ўқитувчи ва ўқувчиларнинг нутқини тинглаб тушуна олиши; 3. Кўрилган ёки тингланган лавҳа ёки матндаги асосий ахборот, воқеа-ҳодисаларни тушуна олиши; 4. Берилган матндан ўзига қаратилган нутқни ёки ўзгаларнинг ўзаро мулоқот жараёни тушуниши; 5. Суҳбат мазмун-моҳиятини тасаввур қила олиши, эслаши ва тушуниша олиши.

Гапириш бўйича: 1. Ўрганилган содда матнни кетма-кетликка амал қилган ҳолда оғзаки баён қила олиши; 2. Мантиқий, креатив, ижодий, танқидий фикрлаши; 3. Фикрни оғзаки баён қила олиши; 4. Берилган топшириқ ва маълумотларни кетма-кетликда оғзаки нутқда ифодалай олиши; 5. Дарсликда берилган грамматик қоида ва кўрсатмаларни оғзаки баён қила олиши.

Юқорида таъкидланганидек, академик лицейларда гапириш, ўқиш ва ёзув фаолиятлари билан бир қаторда тинглаб тушуниш ҳам самарали мулоқотнинг муҳим воситаларидан биридир. Нутқ фаолияти ҳар икки томоннинг фаол ҳаракатидан келиб чиқар экан, мулоқотнинг мукамал бўлиши учун ҳамма масъулиятни адресантнинг, яъни сўзловчининг зиммасида дейиш нотўғри. Тинглашни билиш ҳам мулоқот жараёнларининг энг қийин соҳаларидан биридир. Ҳар икки томон имкон қадар ҳаракат қилмас экан, улар ўртасидаги шахслараро мулоқот амалда беҳуда уриниш бўлиб қолаверади. Айниқса, академик лицейларда чет тил фанига лаёқатсиз ўқувчиларнинг эътиборсиз тинглаши натижасида ана шу фаннинг меъёрида ўзлаштирилмаслигига, топшириқларнинг вақтида бажарилмаслигига ва бунинг оқибатида пассив ўқувчи сифатида бўлишига олиб келади.

Демак, нутқнинг юзага чиқиши, аввало, эшитиш ёки тинглашдан бошланади. Ўқувчилар тинглаб тушуниш жараёнида кўпроқ сўзнинг мазмунига эътибор қаратишлари керак. Одатда тинглаш тушунчаси диққат сўзи билан доимий боғлиқ бўлади, дейиш мумкин. Диққат билан тингланг! Дейилганда кўпинча эшитиб тушунишга қаратилган эътибор янада кучаяди.

Диққат – психик фаолиятнинг йўналтирилиши ва шахс учун маълум аҳамиятга эга бўлган объект устида тўпланишидан (барқарор ёки ситуацияли тўпланишдан) иборатдир. Йўналтирилиши деганда психик фаолиятнинг танловчилик характери, объектни ихтиёрий ёки ихтиёрсиз танлаш тушунилади. Ўқувчилар академик лицейда ўқитувчи гапираётган гапларни эшитиб ўтирганида у мана шу эшитиб ўтириш фаолиятини онгли равишда танлаб олган, унинг диққати онгли равишда кўзланган шу мақсадга бўйсундирилган бўлади. Ўқувчининг бирон бошқа нарсага чалғимасдан, ўқув материалининг мазмунига зеҳн қўйиб ўтиришида унинг психик фаолиятининг йўналиши ифодаланади. [1].

Крашеннинг тинглаб тушуниш малакасига оид ғоялари ҳақида А.Муродованинг “Инглиз тили таълимида тинглаб тушуниш малакасининг ўрни” номли мақоласида: тинглаб тушуниш малакасига диққатнинг қаратилиши тил таълими назариясида Крашеннинг “тинглаш инпути” (comprehensible input) ғояси билан боғлиқ ҳолда янги даражага чиқди. Унга кўра тил ўрганишда ўрганувчи даражасига мос материалнинг тақдим этилиши бу жараённинг самарали бўлишини таъминлайди. Психоллингвистикада тинглаб тушуниш жараёнида ўқувчилар онгининг ишлаши юқоридан пастга (top-down) ва пастдан юқорига (bottom-up) йўналганлиги айтилади. Пастдан юқорига (bottom-up) ёндашувида тингловчи нутқий оқимни

фонемалардан гапга ёки матнга қараб тушуниб боради. Бунда қабул қилиш жараёни кичик бирликлардан катта бирликлар томон (фонема, бўғин, сўз, сўз бирикмаси, синтагма, гап...) давом этгани учун “пастдан юқорига” деб номланади.

Юқоридан пастга (top-down) ёндашувида тингловчи аввал матннинг умумий мазмуни ҳақида хулоса қилиб, сўнг шу хулосадан келиб чиққан ҳолда матндаги гаплар, сўз бирикмалари ва сўзларни тушуниб боради. Тушунишда катта бирликдан кичикларига, яъни матн ва гапнинг умумий мазмуни, сўзнинг контекстуал маъносига қараб давом этгани учун бу ёндашув “юқоридан пастга” деб номланади. Тушунишда “пастдан юқорига” ёки “юқоридан пастга” ёндашуви, ўрни билан уларнинг иккови ҳам қўлланилиши мумкин.

И.Азимованинг “Ўзбек тилидаги газета матнлари мазмуний перцепциясининг психолингвистик тадқиқи” мавзусидаги илмий ишида эшитиб тушуниш тажрибавий тадқиқ этилган. Матн тинглангач, тажриба иштирокчилари дастлаб эслаб қолган лисоний бирикмаларини қайд этишади, кейин эса матн асосида баён ёзиб берадилар. И.Азимова дастлабки тинглаш жараёнида эслаб қолинган лисоний бирикмалар ва тажриба иштирокчилари ёзган баён матнини асл матн билан қиёслаб тушуниш жараёнини таърифлайди. Унинг фикрича, тушуниш жараёни сўз ва сўз бирикмаларининг декодланиши, уларнинг гап ичидаги ўрни, алоқаларнинг аниқлаштирилиши, сўзнинг мазмуний блоклар боғланишида тутган ўрнини белгилаш, гапларнинг мазмуний блокдаги ўрнини англаш, уларнинг ўзаро боғланиши, мазмуний блокларнинг матн умумий мазмунига алоқасини аниқлаштириш каби когнитив амаллар орқали юзага чиқади. Матн перцепцияси кўп каналли ва кўп даражали жараён бўлиб, унинг қуйи даражаларида бир неча каналлар ишласа, бу каналлар юқори даражаларда бирлашади, чунки қуйи даражаларда матннинг таркибий қисмлари перцептив бирлик сифатида юзага чиқади. Юқори даражаларда бу бирликлар бирлашиб, матн мазмунининг бутун ҳолда қабул қилинишига имкон яратади [1; 13-б].

Инглиз тили ўқув дастурида қўйилган яна бир талаблардан бири бу – гапириш кўникмасидир. Академик лицей ўқувчиларини инглиз тилининг талаффуз (фонетик), лексик ва грамматик меъёрларига риоя қилган ҳолда гапириш малакасига эга бўлиши академик лицейларда инглиз тили ўқитишнинг асосий вазифаларидан саналади. Ўқувчиларга тўғри талаффуз нормаларини ўргатиш ҳам шулар жумласидандир. Мулоқот компетентлигига эришишда орфография билан бир қаторда орфоэпик меъёрлар ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Петровский А.В. Умумий психология. – Т.: “Ўқитувчи”, 1975
2. Муродова А. Инглиз тили таълимида эшитиб тушуниш малакасининг ўрни. – Т.:Тил ва адабиёт таълими. 2019-йил, 7-сон. 13-б
3. Valiev, Q. (2023). DEVELOPING ORAL SPEECH COMPETENCE OF ACADEMIC LYCEUM STUDENTS IN ENGLISH CLASSES AS AN ACTUAL PEDAGOGICAL ISSUE. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 245-252.

АКАДЕМИК ЛИЦЕЙЛАРДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ НУТҚИЙ МУЛОҚОТ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ДОИР ТАЖРИБА-СИНОВ МАЗМУНИ

Қобилжон Валиев,

Наманган давлат университети таянч докторанти

Аннотация: Инглиз тили ўқитишда мулоқот қила олиш аҳамиятли бўлганлиги боис, биз тадқиқотимизда ўқувчиларнинг оғзаки нутқ компетенциясига қўйилган талаблар ва уларга асосланиб, тажриба-синов ишларини олиб бордик. Мазкур мақолада ушбу тажриба-синов мазмунини қисқача баён этамиз.

Калит сўзлар: оғзаки нутқ компетенция, академик лицей ўқувчилари, тажриба-синов
Замонавий чет тилларни ўқитишда ўқувчиларнинг коммуникатив компетенциясини ривожлантириш муҳим ишлардан бири бўлиши табиийдир. Табиийки, оғзаки нутқий мулоқотнинг бир қанча функциялари мавжуддир. Улардан доимий қўлланадигани суҳбатдошларнинг ўзаро бир-бири билан суҳбати бўлиб ҳисобланади. Бу ўзаро ҳол аҳвол сўрашишдан бошланиб, мулоқотнинг юқори даражасигача боришдир. Мулоқотнинг зарурий жиҳатларидан яна бири – у кишини фаолликка ундайди. Айниқса, таълим жараёнидаги мулоқот фаолликни вужудга келтиради.

Инглиз тили ўқитишда мулоқот қила олиш аҳамиятли бўлганлиги боис, биз тадқиқотимизда ўқувчиларнинг оғзаки нутқ компетенциясига қўйилган талаблар ва уларга асосланиб, тажриба-синов ишларини олиб бордик. Яъни, тадқиқот жараёнида академик лицей ўқувчиларида инглиз тили фанини ўқитишга йўналтирилган педагогик тизимни тажриба-синовдан ўтказишда ўқувчиларнинг мулоқот маҳоратини ифода этувчи махсус методикадан фойдаландик.

Тажриба-синов жараёнида жами 540 нафар ўқувчилар респондентлар сифатида иштирок этдилар. Жумладан, Андижон вилоятидан 180 нафар, Наманган вилоятидан 180 нафар ҳамда Фарғона вилоятидан 180 нафар академик лицей ўқувчилари қатнашдилар. Инглиз тили ўқитувчилари ва академик лицей ўқувчилари ўртасида ўтказилган тажриба-синов ишлари орқали қуйидагиларга эътибор қаратилди:

1. Инглиз тилида оғзаки мулоқот қилиш учун, албатта, тил ва нутқий билим ва кўникмаларни билиш билан боғлиқ жараён дир. Шунинг ҳам биз инглиз тили фанини ўқитиш самарадорлигини оширишга қаратилган илғор ўқитиш усуллари асосланган методик таъминот тизимини марказлашган ҳолда ўрганишга ҳаракат қилдик;

2. Фанни ўқитишдаги заминавий технологиялар ўрганилди. Ўқувчиларнинг инглиз тили фанини ўқитиш, оғзаки нутқий мулоқот қила олиш даражасини аниқлаштириш бўйича уларнинг билим олишга эҳтиёжи аниқланди;

3. Тадқиқот давомида яратилган инновацион метод ва усуллар асосида ўқувчиларнинг инглиз тилида оғзаки нутқий мулоқот юритишга бўлган мотивациясини аниқлаш бўйича фанни ўзлаштириш даражалари тадқиқ этилди;

4. Ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини назорат қилиш ва баҳолаш мақсадида яратилган академик лицей ўқувчиларида замонавий ўқитиш методларидан фойдаланган ҳолда тажриба-синов натижалари ва уларнинг математик-статистик таҳлили кўрсатилди. Ўқувчиларнинг нутқий мулоқот қила олиш даражасини ўрганиш бўйича академик лицейлар танлаб олинди ва унда қуйидагиларга эътибор қаратилди:

1. Шахсларо муносабатлар шаклланиши ва намоён бўлишини кўрсатувчи далиллар асосида сифатли таълимда иш олиб бораётган, шунингдек, инглиз тили ўқитиш талаблар даражасида ўқитилаётган академик лицейларни танлаб олиш;

2. Кишининг мулоқоти натижасида улар ўртасида вужудга келадиган муносабатларда умумийлик, ўхшашлик ва уйғунлик каби сифатлар пайдо бўлишини ўрганиш. Бундай жараён дастлаб одамлар ўртасида рўй берадиган фикрлар, ҳис-кечинмалар, ташвишу-қувончлар алмашинувини назарда тутди. Педагогик тажриба-синов ўтказиш учун танланган академик лицей ўқувчиларида инглиз тилида ўрганиладиган мулоқот қила олиш компетенцияларини ва унга оид тушунчаларни шакллантириш бўйича сўровномалар ўтказилди.

3. Академик лицей маъмурияти маҳаллий ҳамда миллий дастур талабларини татбиқ этиш бўйича имконият ва уларнинг мулоқотда қила олишдаги даражасини ҳисобга олиш.

4. Академик лицей ўқувчилари учун дарсдан ташқари пайтларда турли мулоқотлар ташкил этиш: баҳслар, бадий кечалар, саёҳатлар ташкил этиш, мунозаралар, савол-жавоб кечалари ўтказишда инглиз тили фанини асос қилиб олиш, чунки фан ўқувчининг мулоқот маданиятини ривожлантиришга хизмат қилади.

5. Инглиз тили фанида ўқувчилар билан оғзаки нутқий мулоқот компетенциясини ривожлантиришни таъминлашга кўмаклашадиган суҳбат ва дебатларни ташкил этиш ҳамда инглиз тили фани ўқитувчилари учун тренинг дарсларини ўтказиш.

Педагогик тажриба 2020-2021, 2021-2022 ва 2022-2023 йилларда Андижон вилояти Андижон шаҳаридаги 11-, 28- академик лицейларда, Наманган вилояти Наманган шаҳаридаги 25-, 64-академик лицейларда, Фарғона вилояти Фарғона шағридаги 14-, 15- академик лицейларда ўтказилди. Тажриба синов ўтказиш мақсадида 3 та ҳудуд, 6 та академик лицей 6 та тажриба синфи ҳамда 6 та назорат синфи танланди. Тажриба ва назорат синфларида ўқитувчилар юқори педагогик маҳорат, юқори иш тажрибаси ва тажриба-синов учун зарур бўлган билим, кўникма, тажриба ва ваколатга эга бўлганлиги билан ажралиб туради. Ушбу ўқитувчиларнинг сифат кўрсаткичлари қониқарли даражада. Тажриба-синов ишлари қуйидаги босқичларда олиб борилди.

2020-2021 йиллар. Ўқувчиларнинг инглиз тили фани ва мулоқот маданиятини ривожлантиришга оид қобилиятини шакллантириш муаммоларини аниқлаш мақсадида Андижон, Наманган, Фарғона вилоятлари академик лицейлари ўқувчиларида ўтказилган онлайн мулоқот ташкил этилди ва ўқув топшириқлари билан танишиштирилди ҳамда тадқиқотнинг илмий аҳамияти ва унга оид тушунчалар аниқланган.

Ўқитувчиларнинг илмий-методик тайёргарлиги, уларнинг тилни ўрганишдаги психологик билимлари таҳлил қилиниб, академик лицейларда инновацион методлардан фойдаланиш бўйича илғор тажрибалар ўрганилди, ўқитувчилардан касбий маҳорати бўйича сўровнома ҳамда ўқувчиларда дидактик, педагогик-психологик тренинглар ўтказилган. Ўқувчилар ўртасидги муносабатлар ва алоқанинг долзарблиги ахборотлар тиғиз шароитда оддийгина сўзлашишни эмас, балки профессионал, билимдонлик, сўзамоллик асосидаги мулоқотни талаб қилади.

2021-2022 йиллар. Тажриба гуруҳида ишлаб чиқилган ғоялардан ва фанга оид ўқув-методик қўлланма ҳамда тавсиялардан фойдаланиб академик лицей ўқувчиларининг ўқув-билиш жараёни ва тилни ўрганишдаги муносабатлар билимдонлик, “тадбиркорлик” асосидаги мулоқотни талаб қилувчи методика татбиқ этилган ва унинг натижалари математик статистик усуллари орқали қайта ишланган.

2022-2023 йиллар. Мазкур ўқув йилида Наманган вилоятидаги академик лицей синфларида ишлаб чиқилган инновацион технологиялар асосида тажриба-синов ўтказилди. Ўтказилган тажриба-синов ишлари қўзланган натижани берди.

Тажриба-синов ишларининг бир нечта илмий назарий ташкилий ва методик, методологик шартларига мувофиқ равишда анъанавий ва интерактив, замонавий инглиз тили ўқитиш бўйича дарс машғулоти, мулоқотни ташкил қилишдаги келиб чиққан қийинчиликлар таҳлил қилиш бўйича машғулотлар, онлайн – консултациони ўз ичига олган бир-бирига боғлиқ бўлган синфлар, ўқув машғулоти ва дарсдан ташқари ишлар академик лицей ўқувчиларининг такомиллаштиришга қаратилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

4. Valiev, Q. (2023). DEVELOPING ORAL SPEECH COMPETENCE OF ACADEMIC LYCEUM STUDENTS IN ENGLISH CLASSES AS AN ACTUAL PEDAGOGICAL ISSUE. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 245-252.
5. Valiev, Q. (2022). METHODS OF DEVELOPING ORAL SPEECH COMPETENCE IN ENGLISH CLASSES. In *СОВРЕМЕННАЯ НАУКА: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ДОСТИЖЕНИЯ И ИННОВАЦИИ* (pp. 165-167).

**MAXSUS MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA
BOLALARNI OG'ZAKI NUTQINI TEKSHIRISH YO'LLARI**

Rustamova SHarofat

Yangiqo'rg'on tuman 20- KTIDMTT
tarbiyachisi

Annotatsiya: maqolada maxsus maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Faoliyat, nutq, bolalar, tijtmoiy munosabat.

Bolada nutqi rivojlanishida ishtirok etadigan komponentlardan biri shakllanmagan bo'lsa, natijasida o'zining orqasidan ikkinchi, uchinchi va h.q. komponentlarning o'zgarishini keltiradi. SHuning uchun, logopedik tadqiqot nutq tizimining komponentlarini o'rganishni o'z ichiga oladi:

- mustaqil, bog'langan nutq;
- so'z (leksika) boyligi;
- nutqni grammatik qurilishi;
- nutqning talaffuz tomoni (tovushlarni talaffuz qilish, so'zning bo'g'inlari bo'yicha tuzilishi, fonematik idrok etish).

Logopedik tadqiqot davomida aniq maqsadlar qo'yiladi:

- bolaning nutqiy ko'nikmalarining hajmini aniqlash;
- ko'nikmalarini yoshiga qarab hamda psixik rivojlanishiga qarab solishtirish,
- nuqsonlar, nutqiy faollik va psixik faoliyatning boshqa ko'rinishlarini solishtirish.

Dastlab bosqichda logopedik tadqiqot maxsus xujjatlarni o'rganish va ota-ona bilan suhbatlashish bilan boshlanadi. Mazkur bosqichning vazifasi – anamnestic ma'lumotlarni bolani nutqi rivojlanishining davom etishi to'g'risidagi natijalar bilan to'ldirish. Nutq rivojlanishining quyidagi asosiy bosqichlari ajratiladi:

- gugulashning boshlanishi, noaniq g'uvur-g'uvur, birinchi so'z, gap tuzish vaqti;
- nutqning rivojlanishi to'xtab qolmaganligi (agar to'xtab qolgan bo'lsa, nima sabab bo'lgan va qachon qayta tiklangan);
- atrofdegilarning so'zlashuvi xarakteri (yaqinlarining so'zlashuvini o'ziga xos xususiyatlari, ikki tillilik, kattalar tomonidan bolaning nutqiga qo'yilgan talablar);
- bolaning nutqidagi nuqsoniga bo'lgan munosabat; - logopedik yordam ko'rsatilganligi va uning natijalari.

Nutqdagi nuqsonlar ba'zilarida eshitish kobilyati past bo'lishi sababli paydo bo'lishi mumkin bo'lganligi uchun, tekshirilayotgan bolada ushbu qobiliyat yaxshi saqlanganligi haqida ma'lumot bo'lishi lozim.

Eshitishni tekshirishda ovoz chiqaradigan o'yinchoqlardan (nog'ora, childirmacha, mushuk, qushcha) hamda maxsus tanlangan rasmlardan foydalanish tavsiya etiladi. Pichirlab gapirilgan va suhbat qurilgan nutqni bola tomonidan eshita olishini tekshirish lozim. Bola logoped qarshisiga orqasi bilan 6-8 metr masofada turadi. Logoped nafasni to'liq chiqaradi va pichirlab so'zlarni aytadi, bola ularni takrorlashi kerak, masalan, maktab, choynak, mashina, chemodan va h.q. Bola tomonidan bu vaziyatni idrok etish qiyin bo'lsa, logoped o'sha so'zlarni 4 metr, keyin esa 3 metr masofada takrorlaydi. Xulosa qilib bola qaysi masofada pichirlangan gapni eshita olishi ko'rsatiladi.

Eshitish qobiliyati me'yorda bo'lsa bola 6 metr masofada shivirlab gapirilgan so'z va iboralarni eshitishi va takrorlashi kerak. Eshitish qobiliyati tekshirilayotganda ko'rish qobiliyatini ishga solish kerak emas. SHivirlangan so'zlarni bola 3 metr masofada eshitilgan bo'lsa, u holatda eshitish qobiliyatini aniqlab olish maqsadida maxsus maslahatga muhtojlik borligi haqida ko'rsatma beriladi. Umuman gapira olmaydigan yoki gapirishni endi boshlayotgan bolalarda eshitish qobiliyatini tekshirish anchagina qiyinchilik tug'diradi. Bunday hollarda bolaga tanish bo'lgan predmetlar

tasvirlangan rasmlardan foydalanish tavsiya etiladi. Boladan logoped tomonidan aytilgan so'zni takrorlashni emas, unga mos rasmni ko'rsatish so'raladi. Avval logoped bola yonida turib gapiradi, keyin esa uzoqlasha boradi. Eshitish qobiliyati past bo'lsa bola audiometrik tekshirish bo'yicha mutaxassisga yuboriladi.

Nutqni tekshirish bolaning faol (ekspressiv) nutqini tekshirish bilan birgalikda, atrofdegilarning nutqini tushunishini (impressiv) qamrab oladi.

Impressiv nutqni tekshirish bo'yicha asosiy vazifalar:

- logoped tomonidan ko'rsatilayotgan etilgan rasmlardagi predmetlarni, uning qismlarini, sifatini, u bilan bog'liq harakatlarni nomlab berish (so'zlarni tushunishini tekshirish);
- og'zaki aytilgan turli murakkablikdagi ko'rsatmalarni bajarish (gaplarni tushunishini tekshirish);
- logoped tomonidan aytilgan grammatik shaklga mos predmet yoki rasmni tanlash (grammatik shakllarni tushunishini tekshirish);
- matnni qayta gapirib berish, matnga oid savollarga javob berish, shaqli buzilgan matn bilan ishlash va h.q. (matnni tushunishini tekshirish); Impressiv nutqning shakllanganlik darajasini ta'riflash keyinchalik logopedik xulosada o'z aksini topadi:
- qaratilib so'zlangan nutqni tushunish to'liqlik shakllangan;
- kundalik so'zlangan nutqni tushunish;
- qaratilib so'zlangan nutqni tushunish chegaralangan (vaziyatga qarab); - qaratilib so'zlangan nutqni tushunmaslik.

Faol (ekspressiv) nutqni tekshirish bola bilan suhbatlashishdan boshlanadi, uning maqsadi fikrini ifodalay olish qobiliyatini umumiy saviyasini aniqlash. Bola javoblarini suhbat davomida taxlil qilish keyingi bosqich tekshiruvini aniqlash va taxminiy farazni ifodalashga yordam beradi. Bolada elementar iborali nutqning yo'qligi, nutq tizimidagi komponentlarni, nutqning grammatik qurilmasini va fonematik jarayonlarini o'rganishga imkon bermaydi. Agar bola suhbat jarayonida u yoki bu yo'l bilan mustaqil bog'langan nutqini borligini ifodalasa, uning mustaqil nutqini shakllanganlik darajasi va yosh xususiyatlariga mos kelishini aniqlash kerak. Bunday xollarda nutqni tekshirish an'anaviy tarzda nutq komponentlarining barcha tomonlarini o'rganishni ko'zda tutadi.

Bog'langan nutqini tekshirish suhbat davomida mustaqil nutqini chuqur tekshirishga mo'ljallangan bir qator vazifalarni o'z ichiga oladi:

- suhbat;
- syujetli rasmlar bo'yicha hikoya tuzish;
- qismlarga ajratilgan seriyali syujetli rasmlar asosida hikoya tuzish; - qayta so'zlab berish;
- tasvirlovchi hikoya tuzish;
- tasavvurlari asosida hikoyani tuzish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Po'latova P.M. va boshqalar. Maxsus pedagogika. T.: «Fan va texnologiyalar», 2014 y.
2. Raxmanova V.S. «Maxsus pedagogika» T.: «G'.G'ulom» nashriyoti, 2005 yil.

TASVIRIY FAOLIYATGA O'RGATISH METOD VA USULLARINING QO'LLANISHI

Nishanova Sevara

Pop 51- MTT tarbiyachisi.

Annotatsiya: maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni Bolalarni tasviriyning muxim usullariga, turli tasviriy materiallardan foydalanish yo'llariga o'rgatish yoritilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha, hikoya, bolalar, badiiy nutq, asar.

Kuzatish metodi tasviriy faoliyatga o'rgatish sistemasining umumiy asosini tashkil qiladi. Chunki u atrof-muhitni o'rganishda, bilish, hamda uni aks ettirishda muxim omil sifatida xizmat qiladi. Bolalarda qanchalik ko'z atish, atrof-olam ko'rinishi bilan aloqa o'rnatish, umumiylik va yakkalikni ajratish malakasi rivojlangan bo'lsa, shuncha bolalar ijodiy qobiliyatining rivojlanishi bog'lik bo'ladi. Lekin ko'z atishning o'zi ko'rganni tasvirlab berishga to'la imkon bermaydi. Bolalarni tasviriyning muxim usullariga, turli tasviriy materiallardan foydalanish yo'llariga o'rgatish zarur.

Ko'rgazmali metod va o'rgatish usullariga naturadan, rasm reproduksiyalaridan, namunadan, boshqa ko'rgazmali qo'llanmalardan foydalanish, aloxida predmetlarni ko'rib chiqish, tarbiyachi tamonidan tasviriy usullarini ko'rsatib berish, bolalarning bajargan ishlarini mashg'ulot yakunida ko'rsatish, ularni baxolash kiradi.

Naturadan foydalanish. Tasviriy san'atda naturadan foydalanish deganda, kuzatish asosida predmet yoki ko'rinishni tasviriy tushuniladi. Naturadan foydalanib ishlanganda chizayotgan kishining ko'ziga nisbatan naturaning qay holatda turganini xisobga olgan holda ma'lum bir nuqtai nazardan turib, predmet ko'rinishi tasvirlanadi. Bu naturadan olib tasviriy xususiyati mashg'ulot mobaynida o'zgacha idrokning rivojlanishiga kumak beradi. Bunda asosiysi tomashabinning idroki bo'lib, tekislikda tasvirlangan predmet (rasm, applikasiya) faqat bir tamondan idrok qilinadi; loydan buyum yasaganda va qurish-yasashda bolalarda naturani o'girib qurish, hamda xajm-shaklni turli xil burilishda taxlil qilish imkoni bo'lishi kerak.

Shunday qilib, o'rgatish metodi sifatida naturadan foydalanish tasvirlashning butun jarayonini o'z ichiga mujassamlashtiradi:

* Predmetining birlamchi tahlili:

* Tasvirni naturaga nisbatan taqqoslash:

* Natijaning shaklini, holatini, rangini taqqoslash:

* Natijadagi rasm va naturani taqqoslash yo'li bilan baxolash:

Rasmlardan foydalanish. Rasmlar asosan bolalarning atrof-muxit haqidagi tasavvurlarini aniqlash uchun va tasviriy usullarini, vositalarini tushuntirish uchun xizmat qiladi. Pedagog va psixologlarning tashviqotlari shuni ko'rsatadiki, 2 yoshdagi bolalar rasmni predmet tasviri sifatida tushunib etadilar. Lekin rasmdagi personajlarning o'rtasidagi bog'liqlikni, ya'ni harakatlarni tushunish kechroq, 4-5 yoshlarda yuzaga keladi. Masalan: 2 yoshli bola rasmdagi hayvonlarni «turibdi» deydi, 4-5 yoshligisi esa «gapiryapti», «yuryapti», «kelyapti» va xokazo. deydi.

1. Tarbiyachi tomonidan ishlash usulini ko'rsatib berish.

Maktabgacha ta'lim muassasida ta'lim jarayonida bolalar o'rganishi kerak bo'lgan tasviriy ko'nikma va malakalarni o'lchamini aniqlab beradi. Keng bo'lmagan doiradagi malakalarni o'lchamini aniqlab beradi. Keng bo'lmagan doiradagi malakaga ega bo'lgan bola turli xil predmetlarni tasvirlay oladi. Masalan: uyni chizish uchun, to'g'ri to'rtburchak shaklini chizishni bilish, ya'ni chiziq'larni to'g'ri burchak ostida birlashtirishni bilish kerak. Ana shu chizish usullari mashina, poezd va boshqa to'g'ri to'rtburchakli predmetlarni chizishda qo'llaniladi. Tarbiyachi tasviriy vositalarini ko'rsatib berishi ko'rgazmali amaliy usul bo'lib, bu usul bolalarni kerakli shaklni aniq tajriba asosida ongli ravishda chizishga o'rgatadi.

Ko'rsatma 2 xil turda bo'ladi:

Imo-ishora bilan ko'rsatish;

Chizish usuli bilan kursatish.

Har ikkala turida ham ko'rsatma og'zaki tushuntirish yo'li bilan olib boriladi. Imo-ishora bilan predmetning qog'ozda joylashishi tushuntiriladi. Qo'lning yoki qalamchaning qog'oz bo'ylab harakatni, xatto 3-4 yoshli bolalar uchun etarli bo'ladi. Imo-ishora orqali bola xotirasidagi qiyin bo'lmagan predmetning asosiy shaklini yoki uning aloxida qismlarini eslaydi.

Og'zaki metod va o'rgatish usullari. Tasviriy faoliyatda mashg'ulotdagi doimo tarbiyachining bolalar bilan suxbatidan boshlanadi. Suxbatning maqsadi bolalar xotirasidagi avvalgi idrok qilingan obrazlarni qayta esga olish va mashg'ulotga bo'lgan qiziqishini uyg'otishdir. Bolalar o'z tasavvurlari asosida ijod qiladigan mashg'ulotlarda suxbatning roli kattadir.

Suxbat qisqa, mazmunli va xis-xayajonli bo'lishi kerak. Tarbiyachi asosiy diqqatini mashg'ulotda qilinadigan ishga qaratadi. Bolalarning mavzu bo'yicha yoki yangi tasviriy usullari haqidagi

tasavvurlarini aniqlab olishdan avval, suxbat mobaynida yoki, suxbatdan keyin tarbiyachi kerakli predmet yoki rasmni ko'rsatadi. Topshiriqni boshlashdan avval esa, ish usulini bolalarga ko'rsatadi. Suxbat o'rgatish metodi sifatida 4-7 yoshli bolalar bilan ishlashda asosiy rol o'ynaydi. Kichik guruxlarda suxbat bolalar tasviriylari kerak bo'lgan predmetni eslatish uchun yoki yangi ish usulini o'rgatish uchun kerak bo'ladi. Bunday hollarda suxbat tasviriyning maqsadini va vazifalarini bolalarga yaxshiroq tushuntirish uchun xizmat qiladi. Bolalarning tasavvurlari va xissiyotlari tez jonlanib, ijodiy kayfiyatlari tez yo'qolib qolmasligi uchun suxbat metod sifatida ham, usul sifatida ham qisqa va 3-5 minutdan oshmasligi kerak. Yaxshi uyushtirilgan suxbat mashg'ulotda maqsadga yaxshi erishish uchun qulay sharoit yaratadi.

ADABIYOTLAR

Xalezova N.B. va b. Bolalar bog'chasida loy va plastilindan o'yinchoqlar yasash.- T.: O'qituvchi, 1991.- 192b.

8.Xasanov R. Boshlang'ich sinflarda naqsh chizish metodikasi.- T., "O'qituvchi" 1997.

9. Xasanov R. Tema asosida rasm chizish jarayonida estetik tarbiya.- T., "O'qituvchi", 1990.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA INNAVATSION TA'LIM MUHITINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGLAR FAOLIYATIGA TA'SIRI

Akramjonova Feruza Akramjonovna

Namangan Davlat Pedagogika

Instituti Maktabgacha va boshlang'ich

ta'lim fakulteti stajor o'qituvchisi

feruzaakramjonova8@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida innavatsion ta'lim muhitini tashkil etishining pedagoglar faoliyatidagi olib keladigan yangiliklar haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, innavatsion, muhit, pedagoglar, texnologiyalar, maktabgacha ta'lim tashkiloti, ta'siri, bolalar, mahorat, tarbiyachi.

Yangi O'zbekiston ta'lim sohasiga katta burilishlar olib kirdi va biz zamonaviy hayotimizda innavatsion yangiliklarsiz ta'lim sohasini ta'savur qilib bo'lmaydi. Shunday ekan innavatsiyon muhit maktabgacha ta'lim tashkilotining pedagoglar faoliyatiga katta yengillik taqdim etadi. Ta'lim innovatsiyasi deyilganda avvalo mashg'ulotlarda pedagogik texnologiyalardan foydalanish nazarda tutiladi. Texnologik yondashuv asta-sekin takomillashib innovatsion xarakterga ega bo'ldi. Ta'lim innovatsiyalari deyilganda, ko'z oldimizda albatta yangi pedagogik texnologiyalar gavdalanadi. Pedagog ta'lim jarayonini innovatsiyalashda texnologiyalarni qo'llashni nazarda tutadi. Innovatsiya yangilik kiritish bo'lsa, texnologiya – mahorat, san'at sifatida gavdalanib, innovatsion texnologiyalar yuzaga keladi. Demak, tarbiyachining innovatsion faoliyati, bu uning pedagogik mahorati belgisidir. Mahorat qanchalik yuksalishda bo'lsa, novatorlikka aylanib boradi. Innovatsion texnologiyalardan foydalana olish uchun tarbiyachi-pedagog quyidagi bilimlarni o'zida mujassamlantirishi lozim:

- AKT bo'yicha bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishi;
- Yangi pedagogik texnologiyalar bo'yicha xorijiy tajribalardan boxabar bo'lishi;
- Ta'lim jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar yoshiga mos keladigan didaktik o'yinlar, interfaol usullarni tanlay bilish qobiliyati;
- Ilg'or pedagogik yangilanayotgan g'oyalar bilan tanishib borish;
- Bilimlarning ko'nikma va malakaga aylantirish asosida o'z kasbiy pozitsiyasini shakllantirib borish;
- Ta'limiy faoliyatlarda harakatli o'yinlardan foydalana olish;

- Turli yo'nalishdagi bilimlarni integratsiyalashgan holda amaliyotda o'rgatishga erishish. "Faoliyatni yangilash 3 bosqichda, ya'ni tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish bosqichlarida amalga oshiriladi." Innovatsion texnologiyalardan asosiy maqsad tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o'rtasida do'stona muhitni yaratib, bolalarni yangiliklarga qiziqtirish; o'rganilgan bilimlarni ijtimoiy sharoitlarda qo'llay olish ko'nikmasiga ega bo'lish, AKT va didaktik materiallarni mavzu bilan uyg'unlashtira olish, ta'limiy faoliyatga nisbatan munosabatni o'zgartira olish kabilarni aytish mumkin. Innovatsion texnologiyalarning turlari quyidagicha tasniflangan: Bola shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim, rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari, o'yinli ta'lim texnologiyasi, loyihaviy ta'lim texnologiyasi, muammoli ta'lim texnologiyasi, axborot va aloqa vositalaridan foydalanish. Innovatsion texnologiyalarning har bir turi tarbiyalanuvchilarda faqatgina yangi bilim hosil qilishga xizmat qilibgina qolmasdan, balki ularda har tomonlama rivojlanish mexanizmlarini tarkib toptirishda xizmat qila oladi.. Innovatsion pedagogik texnologiyalar "Usul har bir bolaning noyoblighi aksiomaga asoslanadi va ta'lim tarbiya uchun maxsus yondashuvni talab qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion ta'lim muhitni tashkil etishning pedagoglar faoliyatiga katta ijobiy tasir o'tkazadi va maktabgacha ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan tarbiyachilar umumli foydalanish orqali har bir bola o'zining individual qobiliyatlarini namoyon eta oladi; mantiqiy o'yinlar o'ynash bolaning aqliy rivojlanishiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi; atrof-muhit hodisalari haqida aniq tasavvurlar shakllanishiga yordam beradi; bolani ham ruhan, ham jismonan rivojlantirishda xizmat qiladi; bolalarni o'z oldiga maqsad qo'yib, uni amalga oshirishga o'rgatadi; qiyin vaziyatlar tu'g'ilganda mustaqil ravishda muammoga yechim topishga o'rgatadi. Shu bilan birgalikda bolalarning nutqini ravon bo'lishida, o'z fikrini erkin bayon eta olish ko'nikmasini shakllantirish imkoni yaratiladi. Interfaol metodlar mazmuniga ko'ra bolalar faol o'zaro ta'sir qilish sharoitida o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Birgalikdagi faoliyatdan zavq oluvchi bolalar uchun bunday usullar yangi bilimlarni egallashda qiziqarli va tassurotga boy bo'lishini ta'milaydi65

2 Xulosa qilib aytganda bugungi kunda Maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion ta'lim muhitni tashkil etishning pedagoglar faoliyatida eng muhim ro'l o'ynaydi. Har bir tarbiyachii o'z ustida ishlashga va mamlakatimiz kelajagi uchun ma'naviy va jismoniy yetuk barkamol avlodni so'g'lom qilib tarbiyalshda ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ta'limda innovatsion texnologiyalarni o'rni. H. SHokirova
2. <https://baxtiyor.uz> Ta'limda innovatsion texnologiyalar va ulardan foydalanish Abduqodirov
3. A Abduqodirov. N.Begmatova, Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubiyoti. "Qarshi-2011

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

O'QUVCHILAR BILIM SIFATINI OSHIRISHDA KOMPETENTLIK YONDASHUVIGA ASOSLANGAN O'QITISHNING ZAMONAVIY USUL VA VOSITALARI

Baltayeva Barchinoy Davronbekovna
UrDPI "Jismoniy madaniyat"

kafedra o'qituvchisi
bbaltayeva7@gmail.com

Babadjanov Azamat Kadamovich
XVPYMO' MM "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi"

kafedra katta o'qituvchisi
azamatmoi@umail.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilar bilim sifatini oshirishda kompetentlik yondashuviga asoslangan o'qitishning zamonaviy usul va vositalari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Fan to'garaklari, o'quv ekskursiyalari, fakultativ mashg'ulotlar, maslahat tushunchalari.

Bugungi kunda ta'lim sohasida tub islohotlar, ijodkorlik ishlari amalga oshirilmoqda. O'quvchilarni har jihatdan mukammal, komil inson qilib tarbiyalash, ta'lim berishdek ma'suliyatli ish o'qituvchi pedagoglardan o'z ustida tinmay ishlashi, izlanishni talab qiladi. Bugunki kunda dars jarayonida o'quvchilarda nafaqat bilim, ko'nikma, malaka hosil qilibgina qolmasdan balki o'rganayotgan ob'ekting qaysi sohada qo'llay olishi, nimalarda asos bo'lishini mukammal bilishi lozim. Ulardan amaliyotda yuqori darajada foydalanish malakasini hosil qilishdan iborat. Bunda albatta, dars o'tish samaradorligini oshirishimiz, o'quvchilar qiziqishlarini rivojlantirishimiz lozim.

O'qituvchilarning darsga tayyorlanish jarayoni, dars olib borish texnologiyasi yaxshi ishlab chiqilmagan bo'lsa, dars biz o'ylagan natijani bermaydi. Ayniqsa, nazariya bilan amaliyotni uyg'unlikda olib borib, amaliy mashg'ulotlarni ko'proq qo'llash kerak.

Amaliy mashg'ulotlar-maxsus jihozlangan xona yoki alohida ajratilgan tajriba maydonida tashkil etilib, o'quvchilarda ular tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish ko'nikma malakalarni hosil qilishga yo'naltirilgan ta'lim shaklidir. Zamonaviy darslarning tashkil qilishda-zamonaviy darslardan yordamchi turlari dan, ya'ni muayyan o'quv fani bo'yicha bilimlarni chuqur o'rganish, mavjud bilimlarni mustahkamlash, boyitish maqsadida qo'shimcha ravishda turli shakllarda tashkil etiladigan darslardan foydalalish maqsadga muvofiqdir. Bunda asosan zamonaviy darslarning yordamchi turlari sifatida to'garak, praktikum seminar, konferensiya, maslahat(konsul'tatsiya), fakultativ kurs, o'quv ekskursiyalari uy ishlari kabilarni e'tirof etish mumkin. Bularning har birining bajaradigan vazifalarini aniq tushunib olsak nur ustiga alo nur bo'lardi.

1. Fan to'garaklari - ta'lim oluvchining qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish, o'qishga ijodiy munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi.

2. O'quv ekskursiyalari – bu alohida yoki bir qancha fanlar bo'yicha rejalashtirilib, ommaviy, guruhli va kichik guruhli tarzda tashkil etiladi.

3. Fakultativ mashg'ulotlar – o'quvchilar ota onalarining hohish – istak va qiziqishlari inobatga olingan holda tashkil qilinuvchi mashg'ulot turi. Ularni tashkil etishda fanlarning ro'yhatini aniqlash, bunda nafaqat ta'lim oluvchilarning istaklari, balki ijtimoiy talablar va ta'lim muassasi imkoniyatlari ham hisobga olingan holda tashkil etiladi.

4. Maslahat (qonsultatsiya) lar ta'lim oluvchilarda ma'lum o'quv materiyallarni o'zlashtirish yoki topshiriqni mustaqil bajarish vaqtida o'qituvchining yordamiga nisbatan yuzaga kelgan ehtiyojni qondirish maqsadida tashkil etiladi. O'qituvchi maslahat jarayonida o'quvchilar faoliyatini u yoki bu masalaning, ayniqsa, qiyin topshiriqlarning ular tomonidan mustaqil ravishda to'g'ri tushunishlariga yo'naltiradi.

O'qitish sifatini oshirish uchun turli ta'lim metodlaridan foydalanamiz. Ta'lim metodlari bu o'quv jarayonida qo'llanilib uning samarasini ta'minlovchi uslublar majmuidir. Ta'lim metodlarining asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat: 1. Rag'batlantirish; 2. Rivojlantirish; 3. Tashkil etish; 4. Ta'lim berish 5. Tarbiya berish.

O'quvchilarga bilimlarni yetkazish shakliga ko'ra ta'lim metodlari quyidagilarga ajraladi: 1. Og'zaki bayon qilish; 2. Ko'garzmali; 3. Amaliy

Ma'lumki ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasida hamkorlikni qaror topdirish faollikni oshirish ta'lim oluvchilar tomonidan bilimlarni samarali o'zlashtirish, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar – interfaol metodlar (ya'ni o'quvchi - o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro ta'sir metodi) deyiladi. An'anviy sanalgan sinf – dars tizimidan farqli ravishda nostandart holatda tashkil etiladigan darslar noan'anaviy darslar deb yuritiladi. Noan'anaviy darslarning matbuot konferensiyasi, KVN, diolog, rolli o'yinlar, "binar", musobaqa, mustaqil ish, "aqliy hujum", "pinbord", "test sinovlar", "kichik guruhlarda ishlash", "rangli kartochkalar bilan ishlash" kabi usullari mavjud. Bu usullarni turli xil ta'lim vositalaridan foydalanib o'rgatsak

maqsadga muvofiq bo'ladi. Darslarni ta'lim vositalaridan foydalanib o'qitish samaradorligini ta'minlovchi o'bektiv va subektiv amallar orqali tashkil qilsak dars sifati yanada yaxshiroq bo'lardi.

Xulosa qilib aytsek, o'quvchilar bilim sifatini oshirishda o'quvchi va o'qituvchilar, maktab oila, mahalla hamkorligini to'g'ri yo'lga qo'ysak maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.S.Yunusov, S.I.Afonina, M.A.Berdiqulov, D.I.Yunusova Qiziqarli matematika va olimpiada masalalari. «O'qituvchi», Toshkent 2007y.
2. A.A.Azamov, B.K.Haydarov Matematika sayyorasi. «O'qituvchi», Toshkent 1993y.

SMART EDUCATION VA UNING IMKONIYATLARI

Jobborov Bekjon Bayjonovich
XVPYMO' MM "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi"
kafedrasi o'qituvchisi
jobborov.bekjon@gmail.com
Baltayeva Barchinoy Davronbekovna
UrDPI "Jismoniy madaniyat"
kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola smart ta'lim va uning imkoniyatlari hamda ta'lim jarayonidagi o'rni haqida.

Kalit so'zlar: Smart ta'lim, elektron hukumat, elektron uy, elektron ta'lim, aqlli ta'lim, internet, twitter, facebook.

XXI asrga kelib insoniyat hammaga birdek axborot olish imkoniyatini beruvchi ochiq axborot jamiyatini shakllantirish tomon jadal bormoqda. "Elektron hukumat", "elektron uy", "elektron tijorat", "elektron ta'lim" kabi raqamli borliq elementlari hayotimizga kirib ulgurdi va odatiy hol bo'lib qoldi. Endilikda insoniyat elektron resurslardan shunchaki axborot man'basi sifatida emas, balki interfaol muhitda ulardan aql bilan foydalanishni maqsad qilib qo'ymoqda. Bu jadal yangilanib borayotgan axborot kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan muloqot darajasida foydalanish, ma'lumotlarni qayta ishlash va qaysidir ma'noda odam o'rnida "o'ylash"ga majbur qilishni talab qiladi. Bunday "aqlli", inson bilan muloqot qiluvchi va o'rgatuvchi elektron resurslarni yaratish o'ta dolzarb va mashaqqatli ish bo'lib, uni yaratishga butun dunyoning eng malakali mutaxassislari imkoniyatlarini birlashtirishni taqozo qiladi. Bu yo'nalishda qo'yilgan salmoqli qadamlardan biri bu ta'lim sohasida dunyo bo'yicha amalga oshirilishi boshlangan Smart education loyihasini keltirish mumkin.

Smart education (yoki aqlli ta'lim) – bu ochiq axborot resurslari yordamida interaktiv virtual muhitda amalga oshiriladigan moslashuvchan va individuallashtirilgan yangi global ta'lim texnologiyasidir. Uning eng asosiy xususiyati uning butun dunyo miqyosida amalga oshirilishi va hammaga birdek axborot olish va keng ta'lim olish imkoniyatlarining yaratilishidir.

Smart education ta'lim muhiti o'z navbatida uning qatnashchilaridan butun ta'lim jarayonini, foydalanilayotgan metod va texnologiyalarni yangilash va bir tizimga keltirishni taqozo etadi. Xuddi shu maqsadda Yevropa Ittifoqi davlatlari o'z ta'lim tizimlarini bir xil standartga keltirish yo'lidan borishmoqda va dunyoning boshqa davlatlarini ham bunga da'vat etishmoqda. Kelajak ta'limi muhiti sifatida e'tirof etilayotgan yagona Yevropa universiteti loyihasi bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan salmoqli qadamlardan biridir.

Kecha ta'lim olishning yagona manbasi o'qituvchi bo'lib, o'quvchi ta'lim olish uchun sinfxonaga kelishi va o'qituvchi bilan yuzma-yuz muloqot qilishi yoki kitob o'qishi hamda tushunmaganlarini o'qituvchidan so'rab o'rganishga majbur edi. Bugunga kelib, axborot kommunikatsiya texnologiyalarini puxta egallagan o'quvchi bilimni nafaqat sinfxonada o'qituvchidan, balki istalgan

joyda, internetdagi boshqa faol bilim manbalardan ham olish imkoniyatlariga ega bo'ldi. Shu bilan birga, hozirda qo'llanilayotgan ta'limning pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalari o'qituvchining ta'lim jarayonidagi rolini o'zgartirmoqda. O'qituvchining roli endi faqat bilim manbai emas, balki bilim olishga yo'naltiruvchi va bu jarayonni boshqaruvchisi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu o'rinda interfaol texnologiyalarning qo'llanishi o'quvchilarning o'zi ham bilimlarni bir-birlariga uzatish va yangilarini shakllantirish manbai sifatidagi rolini oshirmoqda. Bundan tashqari, so'nggi yillarda o'quvchi yoshlarning Twitter, Facebook kabi ijtimoiy tarmoqlarni ishg'ol qilganliklari va turli qiziqishlar, xususan ta'lim olish bo'yicha o'z uyushmalarini tuzib, faol muloqot qilayotganliklari, ya'ni o'zaro keng muloqot, ta'lim muhitining yaratilganligi mazkur ta'lim tizimiga bo'lgan qiziqishni orttirmoqda.

Smart education ta'lim muhiti vositalari ham kun sayin o'zgarib bormoqda. Endi istalgan joydan internetga ulanish imkoniyatining yaratilganligi, mobil kommunikatsiya vositalari, "aqlli" doska, "aqlli" ekran va ta'limning boshqa "aqlli" texnik vositalarining paydo bo'lishi va kun sayin takomillashib borishi Smart education ta'lim muhitida faol bilim olish nufuzini yanada oshirmoqda.

Bu o'z navbatida bilim manbai sifatida kitob bilan bir qatorda undan ancha afzalliklarga ega bo'lgan faol, qulay va mobil ta'lim mazmuniga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqarmoqda. Buni birgina kitob va internetda joylashtirilgan ma'lumotlar, ta'lim mazmuni hajmlarini taqqoslash orqali ham anglab yetish mumkin. Internetda joylashtirilgan va kun sayin, soat sayin karralab oshib borayotgan veb resurslardagi ma'lumotlar, ya'ni bilimlar xazinasidan oqilona foydalanish, internet qulayliklari va texnik imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifasiga aylangan. Bunday yagona ta'lim tizimi texnik jihatdan ta'minlangani bilan unda tegishli ta'lim mazmuni, mobil va interaktiv muhitda ishlaydigan ta'lim resurslari bo'lmasa, undan foyda yo'q, albatta. Bu masala yaqin kelajakda eng malakali mutaxassislar, olimlar va uslubchilar tomonidan yaratiladi va ochiq resurs sifatida taqdim etiladi. Bunday resursga misol tariqasida, AQShda 2015 yilda Discovery Education kompaniyasi tomonidan qator fanlardan texnologik darslikni keltirish mumkin. Mazkur darslik "Smart education" ta'lim muhitida ishlashga mo'ljallangan. Mazkur texnologik darslik o'zining tuzilmasi, o'quv materiallarining rang-barangligi, interfaol muloqot va o'quvchilarning individual ta'lim olish trayektoriyalarini tanlash imkoniyatlarining yaratilganligi, nazorat va tarqatma materiallar mavjudligi, o'qituvchilar uchun uslubiy ta'minotning berilganligi hamda uning mazmuni takomillashtirish uchun ochiqligi bilan ajralib turadi. Darslikdan o'rin olgan har bir mavzu bo'yicha nazariy materialni o'rganish, o'zlashtirilgan bilimlar asosida ko'nikmalarni shakllantirish uchun mashqlar va kundalik turmushdan olingan vaziyatlarda bilim va ko'nikmalarni amalda qo'llash va tadbiq qilishga doir turli tuman interfaol mashq va topshiriqlar o'rin olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Ishmuxamedov R.J., Abduqodirov A.A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari o'qituvchilari, tarbiyachilari, guruh rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar).-T.: Iste'dod, 2010.-140 bet.
2. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.-T.: "Nihol nashryoti, 2013 yil 278 bet.

TA'LIM JARAYONIDA ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSION YANGILIKLARNI QO'LLASHNING SAMARADORLIGI

Jumabayev Xusnuddin Karimovich
XVPYMO' MM "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi"
kafedrasi o'qituvchisi
jumabayevx@umail.uz
Baltayeva Barchinoy Davronbekovna
UrDPI "Jismoniy madaniyat"
kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim tizimida o'quv samaradorligini oshirishda ilg'or pedagogik texnologiyalar, ilm-fan yutuqlari, innovatsion yangiliklardan samarali foydalanish, interfaol metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarni bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, faol harakatga undash haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, pedagogika, innovatsiya, pedagogik texnologiya, interfaol metodlar, didaktik o'yinlar.

Bugungi kunda har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti asosini innovatsion faoliyat tashkil etadi. Tarix shundan dalolat beradiki, inson o'zining aql-zakovati bilan dastlabki mehnat qurollarini o'ylab topishdan, algoritm va nanozarralar, zamonaviy innovatsion kompyuter va boshqa yuqori texnologiyalarni kashf etishgacha bo'lgan murakkab yo'lni bosib o'tdi.

Ilm-fan va texnikaning jadal rivojlanishi, yangi texnika va texnologiyalarning jamiyatning barcha qatlamlariga kirib borishi, axborot texnologiyasi vositalarining barcha davlat va nodavlat muassasalarida qo'lanilishi o'qituvchilardan uzluksiz bilim olishni talab qilmoqda. O'qituvchilarning faoliyati ko'p qirrali bo'lib, ular boshqaruvchi, muloqot qiluvchi, yo'naltiruvchi, tashkil etuvchi va baholavchi rollarini amalga oshirishlari kerak bo'ladi.

Ta'lim tizimini isloh qilishning zarurligini tushunib yetish, amaliyotda ta'lim muassasalarini innovatsion jarayonlarga qo'shilishini taqozo etmoqda, o'zini yaratish imkoni mavjud innovatsion maydonda ko'rish va eng muhimi aniq yangiliklarni o'zlashtirishdan iborat.

Bugungi kunda maktab va oliy ta'lim tizimidagi an'anaviy va ommaviy ko'rinishdagi ta'lim va tarbiya jarayonlari o'rniga ta'lim muassasalari rivojida o'ziga xos yangilik bo'lib innovatsion jarayonlar kirib kelmoqda. **Innovatsiya** (in-"lik", novus- "yangi") yangilik kiritish, yangi degan ma'noni anglatadi.

Ta'lim sohasi - mamlakatimizda birinchilardan bo'lib faol innovatsion harakatni boshladi. Ma'lum bosqichda XX asr oxirlarida bunday harakatlar yo'lga qo'yilgan edi. Masalan, A.G. Rivin va V.K. Dyachenko tomonidan o'qitishning jamoaviy o'qitish, D.B. Elkonin, V.V. Davidov, L.V. Zankovlar tomonidan ilgari surilgan rivojlantiruvchi innovatsion ta'lim to'g'risidagi qarashlar o'z vaqtida ma'lum ahamiyat kasb etdi. Shu bilan birga boshqa innovatsion ta'lim texnologiyalari: dialektik o'qitish usullari, o'qitishning individual yo'nalishi, everestik o'qitish, dialog madaniyati, o'z-o'zini refleksiya va boshqalarni keltirish mumkin.

Hech kimga sir emaski, ta'lim berishda ilg'or pedagogik texnologiyalarining zamonaviy o'quv- uslubiy majmualarini yaratish va o'quv-tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta'minlash umumiy o'rta ta'limning asosiy shartlaridan biri sifatida belgilangan. Darhaqiqat, tarqatma materiallar, ilg'or pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonining ta'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi.

Ta'lim jarayonidagi ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning dolzarb mavzularidan biridir. O'quvchilarni fikr doirasini, dunyoqarashini o'stirish, ularni erkin tinglovchidan, erkin ishtirokchiga aylantirmoq nihoyatda muhim. O'qituvchi darsda boshqaruvchi, o'quvchilar esa ishtirokchiga aylanmog'i lozim. Ana shu vaziyatni uddalashda innovatsiya faoliyati ko'p qirrali samara keltiradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mas'uliyatlari cheksizdir. Bugungi yangilanish, ma'naviy yuksalish davrida har tomonlama yetuk, bilimdon, ijodkor yoshlarni tarbiyalash hozirgi kunning asosiy talablaridan biridir. Bunday mas'uliyatli va sharafli vazifalarni hal etishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'rni va xizmati kattadir. Maktabda bolalarni o'qishga o'rgatishdan maqsad og'zaki nutq yuzasidan o'quvchilarda mustahkam bilim hosil qilish, ishlab chiqarishning, hayotning hamma sohalarida faol ijodiy faoliyat ko'rsata oladigan savodli va madaniyatli kishilarni tarbiyalab yetishtirishdir.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, har tomonlama rivojlangan innovatsion tizim, ilm-fan imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish, innovatsiya jarayonlarini ta'lim tizimida samarali amalga oshirish - dunyo hamjamiyatiga raqobatbardosh kadrlarni yetkazib bermoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, innovatsion ta'lim texnologiyalarini ilm-fan va ta'lim sohasida muvaffaqiyatli qo'llash - o'quvchilarda o'z oldiga maqsad qo'yish, erkin va mustaqil fikrlash, o'z fikr-mulohazalarini bayon etish va uning to'g'riligini boshqalarga isbotlay olish, yakka tarzda va juftlikda ishlash, hamkorlikda ishlash, ijodiy fikrlash, ma'lumotni tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z iqtidorini namoyon qilish, berilga imkoniyatlardan eng ma'qulini tanlash, bahs-munozaraga kirishish ko'nikmalarni shakllantiradi va rivojlantirib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boshlang'ich ta'lim bo'yicha Yangi tahrirdagi davlat ta'lim standarti.
2. M. E. Musayeva, G. T. Boymurodova, A. K. Otaboyev. D. T. Po'latova, M. J. Abdullayeva, "Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan interfaol metodlar", T. : 2016.
3. R. Yo'ldoshev, R. Xusainova, U. Bobojonov "Ta'limning interfaol metodlari", Urganch-2011.
4. J.G'. Yo'ldoshev "ta'lim yangilanish yo'lida", Toshkent: "O'qituvchi", 2000.

HAMKORLIKDA O'QITISH TA'LIM YONDASHUVLARI

Jumabayev Xusnuddin Karimovich
XVPYMO' MM "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi"
kafedrasi o'qituvchisi
jumabayevx@gmail.uz
Jobborov Bekjon Bayjonovich
XVPYMO' MM "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi"
kafedrasi o'qituvchisi
jobborov.bekjon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada hamkorlikda o'qitish texnologiyasini qo'llanilishi va tizimli yondashuvi bo'yicha ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik texnologiya, hamkorlikda o'qitish texnologiyasi, demokratlik, sub'ektiv munosabatlar, tizimli yondoshuv, ta'lim texnologiyasi.

O'tgan asrning 80-yillari ta'lim jarayoniga ko'plab innovatsiyalarni kirib kelishiga asos bo'lgan hamkorlikda o'qitish texnologiyasini amerikalik pedagoglar tomonidan ishlab chiqilgan. Ular bir qancha maktab namoyondalari ilg'or tajribalarini umumlantirib, tadqiq qilganlar.

Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish demokratlik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi sub'ektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi.

Mazkur pedagogik texnologiya yangicha pedagogik tafakkur, taraqqiyparvar g'oyalar manbai sifatida ko'plab zamonaviy pedagogik texnologiyalar tarkibiga kiradi.

Hamkorlikda o'qitishning asosiy g'oyasi faqat birgalikda biror ish bajarish emas, balki birgalikda o'qishdan iborat.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasining tasnifiy tavsifi:

- qo'llanish darajasiga ko'ra umumpedagogik;
- falsafiy asosiga ko'ra-insonparvar;
- rivojlantirish omiliga ko'ra majmuaviy: bio-, sotsio-, psixogenn;

- o'zlashtirish asosiga ko'ra assotsiativ, reflektor, bosqichma-bosqich;
- mazmuniga ko'ra o'rgatuvchi, tarbiyaviy, insonparvar, umumta'limiy, dunyoviy;
- boshqaruv turiga ko'ra kichik guruhlar sistemasi;
- tashkiliy shakliga ko'ra akademik, yakka, guruhda, tabaqalashtirilgan;
- bolaga yondoshuviga ko'rashaxsiy-insonparvar, sub'ekt-sub'ekt;
- boshqaruvchi metodga ko'ra muammoli-tadqiqiy, ijodiy, munozarali, o'yinli;
- o'rganuvchilar darajasiga ko'ra ommaviy. Hamkorlikda pedagogikasiga yo'naltirilgan;
- talab pedagogikadan munosabatlar pedagogikasiga o'tish;
- ta'lim va tarbiya birligi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasining asosiy g'oyasi o'quvchilarni turli o'quv vaziyatlarida hamkorlikda faol harakatlariga shart-sharoitlar yaratishdir. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirish imkoniyatlari turlicha: ayrimlari o'qituvchining tushuntirishlarini tez ilg'ab oladi, ayrimlariga qo'shimcha vaqt va tushuntirish ishlari zarur. Bunday o'quvchilar o'quv mashg'ulotlari davomida passiv bo'ladilar. Agar o'quvchilarni 4-5 nafardan kichik guruhlariga ajratib, ishtirokchilarining har biri vazifasi aniq ko'rsatib o'tilsa, bunday vaziyatda har bir o'quvchi o'ziga yuklatilgan vazifa hamda guruh vazifasiga mas'uliyat sezadi. Bunda past o'zlashtiruvchi o'quvchilar ilg'or o'quvchilardan yordam so'raydilar. Hamkorlikda kelib chiqadigan muammolar hal etiladi. Tajribadan ma'lumki, birgalikda o'qish na faqat qiziqarli va oson, balki samarali hamdir.

Hamkorlikda o'qitish turli variantlari mavjud bo'lib, ular uchun umumiy bo'lgan tamoyillar quyidagilar:

guruhlar o'qituvchi tomonidan mashg'ulotdan oldin, o'quvchilarning psixologik moslashuvchanligi e'tiborga olinib tashkil etiladi. Har bir guruhda «kuchli», «o'rtacha», «kuchsiz» va albatta qizlar va o'g'il bolalar bo'lishi kerak;

guruhga bitta topshiriq beriladi va uning bajarilishida guruh a'zolarining har biri vazifasi o'qituvchi yordamida aniqlanadi;

har bir o'quvchi bajargan ish emas, guruh ishi baholanadi;

guruhning qaysi ishtirokchisi guruh topshirig'i yuzasidan javob

berishini o'qituvchi aniqlaydi. Ayrim hollarda «kuchsiz» o'quvchi tanlanishi ham mumkin,

chunki har bir topshiriqning maqsadi uni bajarilishida emas, balki har bir o'quvchi tomonidan uning o'zlashtirilishida.

Hamkorlikda o'qitishning texnologik jarayoni quyidagi elementlardan tashkil topgan:

o'quv-biluv masalasini qo'yish (muammoli vaziyat);

o'quv maqsadlariga mos o'quvchilarni guruhlariga bo'lish;

didaktik materiallarni tarqatish;

guruhlardagi ishlarni rejalashtirish;

topshiriqlarni individual bajarish, natijalarni muhokama qilish;

guruhning umumiy topshirig'ini muhokama qilish (eslatmalar, to'ldirishlar, aniqlik kiritish);

Tizimli yondoshuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini: jaryonning mantiqiyli, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligini o'zida mujassam etmog'i lozim.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondoshuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, o'quv jaryonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash – yangi kompyuter va axborot texnologiyalarini o'quvjarayoniga qo'llash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari T.: 2006.
2. Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. Bo'lajak o'qituvchining loyihalash faoliyati. Metodik qo'llanma. – T.: TDPU Rizografi, 2014.

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTIDA ILK QADAM DAVLAT O'QUV DASTURINI QO'LLANISHI

Muazzam Mamadaliyeva Komiljonova

Namangan viloyati Norin tuman
pedagogika kolleji MTT talablari fani katta o'qituvchisi
muazzam@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida ilk qadam davlat o'quv dasturini qo'llanishi va uning ijobiy ta'sirlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, ilk qadam, o'quv dasturi, ta'lim va tarbiya, bola, kompetensiya, yondashuv.

Bugungi kunda maktabgacha ta'limga berilayotgan e'tibor maktabgacha ta'limda katta burilishga olib keldi. İlk qadam Davlat dasturi maktabgacha ta'lim muassasasining davlat o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq ishlab chiqilgan me'yoriy-huquqiy hujjat bo'lib, unda maktabgacha ta'lim tashkilotining maqsad va vazifalari, ta'lim va tarbiya jarayonining maqsad va tamoyillari, shuningdek, bolaning keyingi ta'lim bosqichiga o'tishidagi tayanch kompetensiyalari belgilangan. Davlat o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim davlat standartini amalga oshirish mexanizmi bo'lib xizmat qiladi. Davlat o'quv dasturining asosiy vazifasi kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida bola shaxsini rivojlantirish hisoblanadi. Davlat o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasining quyidagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari va muassasalarida qo'llanilishi majburiydir:

- davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida;
- maktabgacha ta'lim sohasida xizmatlar ko'rsatuvchi nodavlat MTTlarida;
- ta'lim va tarbiyaning muqobil shakllarida;
- "Mehribonlik" uylari maktabgacha ta'lim guruhlarida;
- monitoring va uzluksizlikni ta'minlash maqsadida maktabgacha va boshlang'ich ta'limni nazorat qiluvchi boshqaruv organlarida.

Davlat o'quv dasturi muqobil, parsial, moslashtirilgan o'quv dasturlarini yaratishda majburiy tayanch hujjat hisoblanadi. MTT Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan muqobil, parsial, moslashtirilgan o'quv dasturlarini qo'llash huquqiga ega. MTT o'quv dasturi mutaxassislar va ota-onalarni jalb qilgan holda, pedagoglar tomonidan tuziladi va amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq tasdiqlanadi MTTning maqsad va vazifalari quyidagilar amalga oshirildi

1. bolaning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yilgan davlat talablari asosida hamda MTT davlat o'quv dasturiga muvofiq uning har tomonlama va barkamol rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratildi
2. maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish va amalga oshirildi,
3. bolalarning ilk rivojlanishi masalalarida oila va mahalliy jamoatchilik o'rtasida o'zaro hamkorlikni tashkil etildi va amalga oshirildi.

Davlat o'quv dasturini o'zlashtirishdan kutilayotgan ta'limiy natija maktabgacha ta'lim tashkilotini bitiruvchi bolaning tayanch kompetensiyalari (kommunikativ, ijtimoiy, shaxsiy, bilish)ning shakllanganligi hisoblanadi. Ta'lim va tarbiya jarayonida pedagog kuzatishlar yordamida har bir bolaning rivojlanishini davlat talablarida qayd qilingan rivojlanish sohalari va kichik sohalari bo'yicha barcha yosh guruhida bolaning mumkin bo'lgan yutuqlarining ijtimoiy-me'yoriy yosh xususiyatlarini kuzatib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining individual xususiyatlari maktabgacha yoshdagi bolaning davlat talablariga to'liq mos keladigan ta'lim yutuqlariga qo'yiladigan talablarni cheklaydi va ta'lim

dasturini o'zlashtirishda kutilayotgan natijalar shaklida aniqlash zarurligini belgilaydi va to'g'ridan-to'g'ri baholanmaydi, ya'ni bolalarning haqiqiy yutuqlarini davlat talablari bilan rasmiy taqqoslashga yo'l qo'yilmaydi (bunda bolalarning sinovdan o'tishlariga yo'l qo'yilmaydi); Umuman olganda bu oquv dastur bugungi maktabgacha ta'limi va mehribonlik uyida tarbiyalanuvchilarga katta ijobiy o'zgarishlar olib keldi va Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'lim va tarbiya jarayonining maqsadi bolaning tayanch kompetensiyalari va rivojlanish sohalarining kompetensiyalarini shakllantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ta'limga yangicha yondashish va yangi innovatsion texnologiyalari asosida darslar tashkil etilib kelmoqda. Bu yangi interaktiv o'y'lnar orqali bugungi kun bolalari zamonaviy ta'lim orqali o'z bilimini oshirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Ilk qadam" dasturi. Toshkent 2022. Grosheva I.V., Mirziyoyeva Sh.Sh., Yevstafyeva L.G. Maxmudova D.T. Nabixanova Sh.B. Pak S.V. Nazarova V.A. Isxakova M.R. Abdunazarova N.F.
2. Ta'limda innovatsion texnologiyalarni o'rni. H. SHokirova
3. www.ziyouz.com

PEDAGOGIK MUAMMOLARNI ANIQLASHDA PEDAGOGIK TAFAKKURNING AHAMIYATI

Shaydullayeva Kamola Shapulatovna

Termiz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Ushbu maqola pedagogik muammolarni hal qilish jarayonida o'qituvchining pedagogik tafakkuri qay darajada muhimligi, muammoning yechimini topishda o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorligi masalalariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar. Pedagogik tafakkur, pedagogik muammo, pedagogik faoliyat, pedagogik qarorlar, aqliy harakat, semantik mazmun.

Pedagogik tafakkur - bu shaxsga o'z mehnat faoliyati doirasi bilan belgilanadigan pedagogik muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish imkonini beradigan tafakkurning maxsus shakli. Mahalliy psixologiyada pedagogik tafakkurga nisbatan birinchidan, bilish mumkin bo'lgan hodisalardagi pedagogik mohiyatning ko'rinishi, ikkinchidan, pedagogik faoliyatni amalga oshiruvchi subyektning tizimli sifati sifatida qaraladi. O'qituvchining pedagogik tafakkuri - bu pedagogik g'oyalarni muayyan vaziyatlarda qo'llash qobiliyati, uning umumiy pedagogik mohiyatini aniq hodisalarda "ko'rish" qobiliyatidir.

Ko'plab tadqiqotchilar pedagogik tafakkurni pedagogik muammolarni aniqlashning kognitiv jarayoni sifatida ko'rib chiqadi, uni hal qilish o'qituvchining kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida uning ichki dunyosini o'zgartirishda shaxsiy ishtiroki bilan tavsiflanadi. Pedagogik faoliyat va o'qituvchining kasbiy tafakkuri muammoli vaziyatlar bilan o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ayni paytda o'qituvchi faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi va ijodiy fikrlash jarayonini rag'batlantiradi.

Pedagogik faoliyatning siklik xususiyati uning muhim xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi - bu pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, pedagogik muammolarni oldinga qo'yish va hal qilishning uzluksiz faoliyatidir. Pedagogik vaziyat - bu o'qituvchining pedagogik maqsad va vazifalarni qo'yadigan, pedagogik qarorlar qabul qiladigan va amalga oshiradigan shartlar yig'indisidir. Pedagogik vaziyat umuman olganda bir qator tashqi sharoitlarning faol o'zaro ta'siri va uning barcha ishtirokchilarining xatti-harakatlari mahsulidir.

Pedagogik vaziyatni tahlil qilib, o'qituvchi muayyan sharoitlarni rivojlantirish, o'zgartirish maqsadini belgilaydi, ya'ni o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning istalgan

natijasini aqliy ravishda loyihalashtiradi. Muayyan sharoitlarda qo'yilgan maqsad vazifa deyiladi. Pedagogik vazifa deganda voqelikni anglash va o'zgartirish zarurati bilan bog'liq holda unga kiritilgan maqsadli mazmunli pedagogik vaziyat tushuniladi. Muammoli vaziyatni hal qilish jarayoni, bir qancha bosqichlarni o'z ichiga oladi: 1) muammoni "yopiq" hal qilish bosqichi; 2) muammolarni "ochiq" yechish bosqichi; 3) yangi munosabat yoki harakat tamoyilini topish; 4) topilgan yechimni amalga oshirish; 5) topilgan yechimning to'g'riligini tekshirish.

Tadqiqotlarda pedagogik muammoni hal qilish jarayoni quyidagicha tavsiflanadi: 1) muammoni hal qilishga olib kelishi mumkin bo'lgan mavzu mazmuni va talabalar faoliyati shakllarini loyihalash; 2) rejalashtirilgan loyihani talabalar bilan bevosita hamkorlikda amalga oshirish; 3) erishilgan natijalarni yakuniy baholash. A.A.Orlov o'qituvchining pedagogik tafakkurining aksiologik yo'nalishi o'qituvchining aqliy faoliyatining asosiy protseduralarini qiymat va semantik mazmun bilan to'ldiradi, deb hisoblaydi: birinchi navbatda yuzaga kelgan vaziyatning ruhiy tavsifi mavjud bo'lib, bu uning muammolilik darajasini aniqlash imkonini beradi.

Keyin tushuntirish, ya'ni ilmiy bilim va shaxsiy tajribaga asoslangan taqqoslash, o'xshashlik, farqlash keladi. Uning shaklida "tushunish – tushuntirish" bashorat qilishning asosi bo'lgan xulosa shaklida namoyon bo'ladi. Keyinchalik, qaror qabul qilinadi va amalga oshiriladi. Fikrlash, aqliy harakatni yakunlash, keyingi pedagogik vaziyatlarni tavsiflash, tushunish va tushuntirish uchun ma'lumot beradi, shu tariqa o'qituvchining pedagogik tafakkuri va faoliyatining uzluksizligi ta'minlanadi. Pedagogik fikrlash strukturasi psixologik tahlil qilish birligi sifatida tanlangan munosabat va kasbiy samaradorlikning me'yoriy darajasini va pedagogik qarorning yetukligini belgilaydigan muammolilikni ajratib ko'rsatish mumkin.

Pedagogik muammoli vaziyat - bu pedagogik faoliyat subyektining kognitiv va amaliy qiyinchilikning ego ruhiy holatidir. Ta'lim jarayonida u ham uni tashkil etish vositasi, ham o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning samaradorligini diagnostika qilish vositasi sifatida ishlaydi. Pedagogik vaziyat subyektiv asosga asoslangan holda o'qituvchi uchun muammoli yoki muammosiz bo'ladi. Pedagogik muammoli vaziyatning o'ziga xosligi o'qituvchining tafakkurining tanlanganligi bilan belgilanadi va o'quv jarayoni va uni boshqarishning asosiy va markaziy qarama-qarshiliklariga sezgirlikning namoyon bo'lishidadir. Pedagogik muammoli vaziyatning mohiyati obyektiv pedagogik vaziyatni muammoli (subyektiv) holatga qayta qurishdir. Har qanday pedagogik muammoli vaziyat aniqlangan bo'lsa va undan yuqori darajadagi noaniqlik bartaraf etilsa va agar belgilangan qarama-qarshilikni yetarli darajada bartaraf etish yo'lida pedagogik qaror ishlab chiqilgan bo'lsa, uni hal qilish mumkin. Shu munosabat bilan yuzaga kelgan qiyinchilikning mazmuni haqida yetarli ma'lumot olish kerak.

Kasbiy faoliyat subyektini sifatida har bir o'qituvchi muayyan vaziyatda o'ziga xos ma'noni topadi va pedagogik o'zaro ta'sirda "subyektiv voqelikni" yaratadi, ushbu jarayon quyidagilardan iborat:

- 1) subyektiv ravishda qabul qilingan pedagogik vaziyatni hisobga olgan holda ta'lim maqsadlarini (vazifalari) shakllantirish;
- 2) o'zlashtiriladigan didaktik va axloqiy materialning o'ziga xos qiymat-semantik talqini;
- 3) kognitiv va hayotiy tajribadan ta'lim mazmunining manbalaridan biri sifatida foydalanish va uni o'rganish uchun talaba nima qilishi va tajriba qilishi kerakligi haqidagi g'oya;
- 4) amalga oshirilayotgan texnologiyaga turli miqyosdagi mualliflik modifikatsiyalarini kiritish;
- 5) maktab o'quvchilarining turli sinf va maktabdan tashqari mashg'ulotlarini psixologik qo'llab-quvvatlashning o'ziga xos uslubi;
- 6) subyektiv baholash faoliyati;
- 7) muallifning pedagogik jarayonning borishini o'quvchilarning shaxsiy o'sishi optimalligining shaxsiy individual ko'rsatkichlari asosida subyektiv farqlash vositasi sifatida qarashi;
- 8) o'z kasbiy qadriyatlariga muvofiq o'z faoliyati samaradorligini aks ettirish va o'zini o'zi baholash.

O'qituvchining kasbiy tafakkurini rivojlantirishni belgilovchi eng muhim shartlardan biri uning nazariy bilimi va amaliy tajribasi o'rtasidagi bog'liqlikdir. Pedagogik tafakkurning asosiy tarkibiy

qismlarining birligini ta'minlashning psixologik mexanizmi o'qituvchining faoliyatida o'z aksini topadi.

Shunday qilib, pedagogik tafakkurning kasbiy rivojlanishi intellektual faoliyatning o'ziga xos shakli va o'ziga xos yangi shakllanishlar bilan tavsiflangan ma'lum bosqichlardan iborat bo'lgan qarama-qarshi shakldagi jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кашапов М.М, Огородова Т.В. Психолого-акмеологические основы профессионального становления педагога: Учебное пособие. Ярославль: ИПК «Индиго», 2016. 270 с.
2. Кашапов М.М. Психология педагогического мышления: Монография. СПб: Алетейя, 2000. 463 с.
3. Shaydullayeva K.Sh. Tafakkur va pedagogik tafakkur tushunchalarining pedagogik-psixologik tahlili, Finland, Helsinki international scientific online conference "Sustainability of education socio-economic science theory". Helsinki, 2023. – P. 130.
4. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая диагностика учебного процесса: Учебная мотивация школьников как показатель результативности образовательного процесса в школе, 2008 г. – С. 126.

O'QITISH JARAYONIDA PROFESSIONAL TARJIMA KOMPETENSIYASI

Shermatova Bahora
SamDChTI, o'qituvchi

Annotatsiya: Tarjimashunos olimlar tarjimonlik malakasini oshirish texnologiyasini chet tillar institutida o'qitilayotgan ta'lim doirasida ko'rib chiqmoqdalar. Ushbu maqola umumiy kasbiy ta'lim elementlari sifatida tarjima qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun onlayn oqitish kursini yaratish asoslarini tahlil qiladi. Mualliflar asosiy tarjimonlik kasbiy kompetensiyalari, jumladan, ularning tuzilishi va tasnifi, kasbiy rivojlanish jarayonida takomillashtirilishi kerak bo'lganlar haqida batafsil ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: tarjima, tarjima kompetensiyasi, til, kommunikativ, shaxsiy, kasbga yo'naltirilgan jihatlar.

Zamonaviy o'quv dasturlariga ko'ra, barcha mutaxassislar o'zlarining kasbiy muvaffaqiyatlari uchun yetarli darajada shakllangan kompetensiyalarga ega [1]. Biroq, ularni amalga oshirish jarayonida deyarli barcha mutaxassislar dasturlarga kiritilmagan holatlarga duch kelishmoqda, chunki haqiqiy ijtimoiy va madaniy muhit juda tez o'zgarib bormoqda. Ushbu muammoni hal qilish uchun malaka oshirish kurslari, shu jumladan tarjimonlar uchun ham mavjud.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda va xorijda kadrlar malakasini oshirish tizimi ancha rivojlangan, ammo vaqt o'tishi bilan u takomillashtirishni talab qildi, chunki jamiyat doimiy o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Shunga ko'ra, mutaxassislarning malakasiga qo'yiladigan talablar ham doimiy ravishda o'zgarib turadi. Ushbu o'zgarishlar tarjima xodimlariga katta ta'sir ko'rsatadi - ijtimoiy va madaniy muhitda yangi bilim va yangi lug'at talab qiladigan yangi atamalar, tushunchalar, hodisalar mavjud.

Tarjima kompetensiyasi ushbu mutaxassislar uchun yetakchi hisoblanadi. Tarjimonlar tayyorlash jarayoniga ko'ra, u umumiy kasbiy kompetensiyaning ajralmas qismi hisoblanadi va doimiy rivojlanish va takomillashtirishni talab qiladi.

Shu maqsadda oliy kasbiy ta'lim tizimi yaxshi ilmiy, psixologik va pedagogik bazaga ega. Ko'pgina tadqiqotchilar tarjimonlar tayyorlashda ta'lim mazmunini samarali tashkil etish va jarayonining turli jihatlarini tahlil qildilar (I. S. Alekseeva, V. N. Komissarov, L. K. Latishev, L. Behiels, M. M. Martin, A. M. Ruguera). Professional tarjima kompetensiyasi quyidagi olimlarning muhokama mavzusidir: L. I. Borisova, M. P. Brandes, V. S. Vinogradov, V. G. Gak, R. K. Minyar-Beloruhev, V. V. Sdobnikov, I. I. Xaleeva, A. D. Shveytser, L. Koordik, S. Trujillo, A. G. Kano va boshqalar. Ekspert modelini qurishning nazariy asoslari E. E. Smirnova, N. F. Talyzina, V. D. Shadrikov asarlarida bayon etilgan. Bundan tashqari, I. V. Kochergin va Yu. A. Tsitselskaya madaniyatlararo aloqa mutaxassisi modellarini ishlab chiqdi.

Tarjimonlarni tayyorlash va rivojlantirish uchun olimlar tarjima va kasbiy kompetensiyaning turli tarkibiy qismlariga, masalan, ijtimoiy-madaniy kompetensiyaga (E. N. Malyuga, A. Krouglov, B. Tomalin), shuningdek, lingvistik, diskursiv, strategik, ijtimoiy, va boshqalar. Tarjima malakasining asosiy komponentlari odatda barcha tarjima turlari uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

Tarjima malakasini yaratish juda o'ziga xos lingvistik shaxsga qaratilgan. U nutqiy aloqaning 1) til, 2) kommunikativ, 3) shaxsiy va 4) kasbga yo'naltirilgan jihatlarida namoyon bo'ladi.

Har qanday tarjimon chet va ona tillarida turli muloqot shakllarini nazarda tutuvchi ko'plab faoliyat turlaridan foydalanishi shartligini hisobga olib, tarjimonning malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash o'ziga xos xususiyatlarga ega. Tarjimaning bir qancha turlari bo'yicha o'qitishni tashkil qilish kerak, bu faqat aniq uslubiy texnika va texnologiyalar bilan sodir bo'lishi mumkin. Professional tarjimon an'anaviy ravishda bir yoki bir nechta tarjima turlariga ixtisoslashgan.

Professional tarjimonning til kompetensiyasi, shuningdek, har qanday ona tilida so'zlashuvchiga xos bo'lgan tilni bilishning barcha jihatlarini, eshitish va kognitiv qobiliyatlarni, leksik va grammatik kompetensiyalarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, til kompetensiyasi o'ziga xos xususiyatlarni o'z ichiga oladi, chunki "tarjimon o'z xotirasida ma'lum bilimlarni saqlashi kerak: til tizimi bilimi, uning grammatik va lug'at tuzilishi, turli aloqa sohalaridagi til birliklarining ma'lum to'plami, nutq uchun til qoidalari. qurilish" [5].

Muhim omil shundaki, professional tarjimonning o'ziga xos xususiyatlari kamida ikki tilda tegishli darajada til malakasiga bo'lgan ehtiyojdir. Tarjimon tili kompetensiyasi o'z chegaralariga ega, ammo ular qanchalik keng bo'lsa, umumiy kasbiy malaka darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Tarjimonlik faoliyati, boshqa kasbiy faoliyat kabi, tegishli sohalar bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni doimiy ravishda takomillashtirishni talab qiladi.

Har qanday chet tilidagi muloqotda nusxalarni samarali qurish professional tarjimonidan ushbu ijtimoiy-madaniy muhitda qabul qilingan qoidalar va stereotiplarga muvofiq ijodiy matn yaratish ko'nikmalarini talab qiladi. Tarjima kompetensiyasi har ikkala til qoidalarini bilish va har xil turdagi matnlarni yaratish, turli xil muloqotda o'zaro ta'sir o'tkazish qobiliyatini o'z ichiga oladi [25].

Tarjimon uchun bir vaqtning o'zida ikki tilda muloqot qilish qobiliyatiga ega bo'lishi juda muhimdir. Busiz tarjima faoliyati mumkin emas. Tarjimonning kasbiy malakasi bayonot va matn ma'nosini sharhlash qobiliyatini o'z ichiga oladi, shuningdek, tarjima retseptorlarining individual xususiyatlarini asl bayonotlarda loyihalash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Agar kerak bo'lsa, tarjimon til mazmuni va chiqish ma'nosi nisbatini moslashtirishi kerak. Bunday holda, etishmayotgan asosiy ma'lumotlar bayonotning o'zida yoki tegishli tushuntirishlarda bo'ladi [6].

Tarjima kompetensiyasi nafaqat har qanday ona tilida so'zlashuvchiga xos bo'lgan tilni bilishning barcha jihatlarini, balki bir qator o'ziga xos xususiyatlarni ham o'z ichiga oladi. Tilning barcha qonunlariga mos keladigan turli xil matnlarni yaratish qobiliyatiga ega bo'lish uchun nutq asarlarini muvaffaqiyatli almashish kerakligi aniqlandi. Asosiy kompetensiyalar - aloqa va professional. Ularsiz tarjimonning yo'li unumli bo'lmaydi. Professional tarjima strategiyasining asosiy tamoyili eng yaxshi tarjima variantini yaratish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanishdir. Tarjima faoliyatida muvaffaqiyatli mutaxassisning strategiyasi tarjima maqsadi va amalga oshirish shartlariga bog'liq; shuning uchun u vazifani yanada samarali bajarishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Т.Р. Kostyukova, I.A. Lysenko, V.S. Saubanov, Concentration of resources of advanced training courses in innovative areas of development, Scientific support of the system of advanced training **1 (34)** 36-43 (2018)
2. E.A. Loktyushina, About change of requirements to professional readiness of teachers of foreign, Scientific providing of system of professional development of shots **2 (15)** 12-17 (2013)
4. V.N. Comissarov, Modern translation studies (ETS, Moscow, 2012)
5. L.K. Latyshev, Translation Technology (Publishing center "Academia", Moscow, 2014)
6. R.K. Minyar-Beloruhev, General translation theory and oral translation (Moscow, 2015)
7. V.V. Sdobnikov, Translation theory (Moscow, 2007)
8. E.V. Meshcheryakova, The problem of pedagogical interaction in the educational space when teaching foreign languages (Volgograd State Pedagogical University, Volgograd, 2002)

MANTIQUIY TAFAKKUR NIMA?

Shixova Inobat Omonovna

Xorazm viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish
Milliy Markazi katta o'qituvchisi. inobatshixova@gmail.com.

Annotatsiya: Mazkur maqolada mantiqiy tafakkur tushunchasining psixologik jihatlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: tafakkur, voqelikni bilish, inson miyasi, ijodiy ishlar, ko'rgazmali harakat, psixik jarayon, , analiz va sintez, g'oya, hukm, fikr, mulohaza, til va nutq, odamlar o'rtasidagi aloqa

Ma'lumki, obyektiv voqelikning ongda aks etishi, inson aqliy faoliyatining yuksak shakliga tafakkur deyiladi. Tafakkur atrof-muhitni inson faoliyatini amalga oshirishning asosiy sharti bo'lib ijtimoiy hodisalarni, voqelikni bilish, his qilish quroli. U sezgi, idrok, tasavvurlarga qaraganda voqelikni to'la va aniq aks ettiruvchi yuksak bilish jarayonidir. Ya'ni, voqelik tafakkurda narsa va hodisalarni ular o'rtasidagi bog'lanishlarni idrok va tasavvurga nisbatan chuqurroq va to'laroq fikran, umumlashtirib, vositali yo'l bilan aks ettiradi. Tafakkur — inson miyasining alohida funksiyasi. Uning nerv fiziologik asosi birinchi va ikkinchi signal sistemalarining o'zaro munosabatidan iborat. [3; 299]. A.V. Petrovskiy [1; 187] tafakkurga quyidagicha ta'rif beradi: "Tafakkur – ijtimoiy-sababiy, nutq bilan chambarchas bog'liq muhim bir yangilik qidirish va ochishdan iborat psixik jarayondir, boshqacha qilib aytganda, tafakkur voqelikni analiz va sintez qilishda uni bevosita va umumlashtirib aks ettirish jarayonidir". Lekin bunda tafakkurga faqat nutq bilan bog'liq psixik jarayon deb ta'rif beriladi. Tafakkur jarayonida insonda fikr, mulohaza, g'oya, faraz kabilar vujudga keladi va ular shaxsning ongida tushunchalar, hukmlar, xulosalar shaklida ifodalanadi. Tafakkur til va nutq bilan chambarchas bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. Fikrlash faoliyati nutq shaklida namoyon bo'ladi. Nutq aloqasi jarayonida insonning hissiy mushohada doirasi kengayib qolmay, orttirilgan tajriba boshqa kishilarga ham beriladi. Inson o'zining tafakkuri, nutqi hamda ongli xatti-harakati bilan boshqa mavjudotlardan ajralib turadi. U fikr yuritish faoliyatida o'zida aks ettirgan, idrok qilgan, tasavvur etgan narsa va hodisalarning haqiqiylikini aniqlaydi, hosil qilingan hukmlar, tushunchalar, xulosalar chin yoki chin emasligini belgilab oladi. Inson tafakkuri orqali voqelikni umumlashtirib, bevosita aks ettiradi, narsa va hodisalar o'rtasidagi eng muhim bog'lanishlar, munosabatlar, xususiyatlarni anglab yetadi. Binobarin, inson muayyan qonun, qonuniyat va qoidalarga asoslangan holda ijtimoiy voqea va hodisalarning vujudga kelishi, rivojlanishi hamda oqibatini oldindan ko'rish imkoniyatiga ega.

M.B. Gamezo [2; 20] "Tafakkur voqelikning umumlashgan holda va so'z hamda o'tmish tajriba vositalarida aks ettirilishi" ekanligini bayon qiladi. U tafakkurning umumlashgan, so'z vositasida va vositali atrof-muhit hodisalarini aks ettira olishini ta'kidlaydi. Lekin bu ta'rif ham tafakkur tushunchasini to'laqonli ravishda yoritishda birmuncha qisqalik qiladi. Shu sababdan tafakkurni biz

yuqorida keltirib o'tilgan nazariyalar asosida ularni umumlashtirgan holatda quyidagicha tushunsak, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Tafakkur–ijtimoiy-sababiy, nutq bilan chambarchas bog'langan holatda asosiy yangilikni qidirish va ochishdan iborat bo'lgan, voqelikni analiz va sintez qilish uni bevosita va umumlashtirib aks ettiruvchi aqliy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan psixik jarayondir. Tafakkur jarayonini qanchalik darajada yuksalishi insonni aqliy va ruhiy jihatdan mukammalroq, teranroq samarali va shu kabi ijobiy amaliy xatti-harakatlarining amalga oshishiga sabab bo'ladi. Ong, tafakkur va nutq faqat insonlargagina xos jarayon bo'lib, aynan mana shular odamni hayvondan ajratib turadi. Tafakkur orqali inson borliqni anglaydi. Sezgi a'zolari yordamida olamni sezadi va idrok qilishni boshlaydi. Tafakkur sabab esa inson ongida g'oya, hukm, fikr, mulohazalar paydo bo'ladi. Bundan tashqari, tafakkur shunday jarayonki, u insonni atrof-muhit umuman borliqqa nisbatan firk mulohazalarining haqiqat, yolg'on to'g'ri, noto'g'ri, aniq mavhum, eski, yangi, yetarli, yetarli emasligini aniqlashda ham ishtirok etadi

Tafakkur ko'pgina fan sohalari ning tadqiqot ob'yekti hisoblanadi. Psixologiyada tafakkur voqelikni umumlashtirish darajasiga, muammoni yechish vositasi xususiyatiga, holatlarning inson uchun yangiligi, shaxsning faollik ko'rsatish darajasiga ko'ra bir necha turlarga (ko'rgazmali harakat, ko'rgazmali obrazli, amaliy, nazariy, ixtiyoriy, ixtiyorsiz, mavhum, ijodiy va hokazo) ajratib tadqiq qilinadi. Ijtimoiy hayotda, ta'lim jarayoni va ishlab chiqarishda odamlar o'rtasidagi aloqa va munosabatlar ham tafakkur yordamida namoyon bo'ladi. Jamoada tanqidiy qarash, o'zini o'zi tanqid, baholash, tekshirish, o'zini o'zi tekshirish, nazorat qilish, o'zini o'zi nazorat qilish, guruhiy mulohaza yuritishdan iborat tafakkur sifatleri vujudga keladi. Insonning fikr yuritishi bir va undan ortiq so'zlar, tushunchalar vositasida ifodalanadi. Shuning uchun odam o'ylayotganda o'z fikrini aytayotgandek, gapirayotganda esa fikr yuritayotgandek tuyiladi. Bu jarayoni quyidagicha amalga oshiriladi:

1. Analiz va sintez.
2. Taqqoslash.
3. Abstraksiyalash.
4. Umumlashtirish.
5. Konkretlashtirish.
6. Klassifikatsiyalash.
7. Sistemalashtirish...

Insonning inson tomonidan idrok kilinishi ham tafakkur bilan uzviy aloqadadir. Ijodiy ishlar, kashfiyotlar, ixtirolar, takliflar tafakkurning mahsuli hisoblanadi. Hozirgi zamon fanining juda ko'p murakkab masalalari tafakkurdagi mantiqiy jarayonlarni yanada chuqurroq o'rganishni taqozo etmoqda. Chunki, tafakkur kengligi yuqori bo'lgan insonlar jamiyat taraqqiyotida munosib o'ringa egadirlar...

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ivanov P.I., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. 2015-yil. – B 358, 186-227-betlar.
2. Ivanov P.I. Umumiy psixologiya: Darslik, O'zROO'MTV. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008-y. – B. 214, 3. O'zbekiston milliy insiklopediyasi VIII jild. – T.: Davlat ilmiy nashriyoti 2008-yil. – B. 774,

SINF DAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA MANTIQUIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Shixova Inobat Omonovna

Xorazm viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish
Milliy Markazi katta o'qituvchisi. inobatshixova@gmail.com.

Annotatsiya: Mazkur maqolada sinfdan tashqari mashg'ulotlarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning optimal usullari haqida so'z yuritiladi.

Kalit soʻzlar: tafakkur, sinfdan tashqari mashgʻulotlar, bilim, malaka va koʻnikmalar, analiz va sintez, matematik topishmoqlar, didaktik oʻyin

Sinfdan tashqari mashgʻulotlar deganda biror bir fan doirasida oʻquvchilarning bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish maqsadida tashkil qilingan mashgʻulotlarni tushunamiz. Jumladan, matematikadan oʻtkaziladigan sinfdan tashqari ishlarning mazmuni dars mashgʻulotlarida egallangan bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirishda qaratilgan boʻlishi kerak. Shundagina sinfdan tashqari mashgʻulotlar dars mashgʻulotlarining mantiqiy davomi boʻlib xizmat qila oladi. Sinfdan tashqari ishlarga: qiziqarli matnli masalalar, oʻtkir zehnlilikka oid masalalar, hazil masalalar, berilgan maʼlumotlari yetishmaydigan yoki berilgan maʼlumotiari ortiqcha masalalar, mantiqiy masalalar, qiziqarli matematik voqealar, arifmetik rebuslar, oʻyinlar, fokuslar, boshqotirmalar tarixiy maʼlumotlar berish va boshqalar kiradi. Sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilish va oʻtkazish metodikasi quyidagilarga asoslanishi kerak:

- VI. Darsda oʻquvchilar olgan bilim, malaka va koʻnikmalarni hisobga olgan holda pasy oʻzlashtiruvchi va iqtidorli oʻquvchilar uchun oʻtkaziladi. 2. Sinfdan tashqari ishlar oʻquvchilarning xohishi, xavaskorligi, ijodkorligi tamoyillariga asoslanishi va ularning individual fikrlarini qoniqtirish maqsadida tashkil qilinadi.

Bolaning ijodiy va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda quyidagi yoʻllarni amalga oshirish mumkin:
I. Koʻp kitob oʻqish. Bola bilan birga kitobdagi misol va masalalarni tahlil qilib oʻqish, yechish olani tipdagi misollarni qayta yechtirish, savollarga javob berish juda foydali va qiziqarli mashgʻulot sanaladi. Kitob oʻqish jarayonida bola masalalar shartini toʻliq tushunishga harakat va uni mazmun-mohiyatini mukammal oʻrganish yechishga kirishadi. Masalani tushunish uni 70% yechish demakdir...

II. Grafik diktant. Bunda oʻqituvchi bolalarga olani ic shakllar, narsa buyumlarni aytib turadi. Bolalar chizadi. Masalan, uchburchak, toʻrtburchak, trapetsiya, aylana, doira...

III. Matematik topishmoqlar... Ularni turli xil koʻrinishda berish mumkin. Shulardan biri sheʼriy tarzda berilgan topishmoqlar boʻlib ular olani ic tushunchalarni mohiyati, xossalarni mukammal tushunish, ularni hayot bilan bogʻlab oʻrganish imkoniyatini beradi. Jumladan,
Burchak uchidan chiqib,

Qarshi tomon boradi.

Teng oʻrtani moʻljallab,

Toʻgʻri yurib boradi. (Mediana)

Boshlab burchakdan yoʻlin,

Ajratar teng ikkiga.

Uch va qarshi tomonni

Birlashtirar, mayliga. (Bissektrisa)

Burchak va qarshi tomon,

Toʻgʻri burchak ostida.

Birlashtirar u hamon,

Shu bilan gapim tamom. (Balandlik)

Bir chiroyli aytsam soʻz,

Qarab sira toʻymas koʻz.

Qoʻl berishlar birga

Aka, egizak uka. (Teng yonli uchburchak)

IV. Matematik oʻn minutliklar. Odatda, oʻn minutliklar haftasiga bir marta butun sinf bilan oʻtkaziladi. Oʻn minutliklardagi mashgʻulotlar darslik chegarasidan tashqariga chiqishi juda muhimdir. Topshiriqlar darslarda beriladigan oddiy matematik topshiriqlarga oʻxshash boʻlmasligi kerak: topshiriqlarning mazmunlari, qiyinlik darajalari bolalarga tushunarli, yoshlariga mos boʻlishi kerak: javoblar tez topilishi kerak, agar hisoblashlar zarur boʻlsa, ular faqat ogʻzaki bajarilishi kerak. Qiziqarli **matematika soati** darsdan keyin sinfning hamma oʻquvchilari bilan oʻtkaziladi. 1-sinfda bu mashgʻulotlar epizodik ravishda oʻtkaziladi. 2-4-sinflarda sistemali ravishda oyiga 1-2 martadan

ko'p bo'lmagan holda o'tkaziladi, Mashg'ulotning davomiyligi 1-sinfda 20-25 minut, 2-sinfda 25-35 minut 3-sinfda 35-40 minut, 4-sinfda 40-45 minut. 5-7 sinfda 40-45 minutni tashkil qiladi. Mashg'ulot o'tkazish uchun har hil qiziqarli arifmetik va o'qilgan ich mazmunli masalalar, qiyinroq masalalar, hazil masalalar, tenglamalar tuzishga doir masalalar, qiziqarli kvadratlar, rebuslar, topishmoq, krassvordlar va boshqalar material bo'lib xizmat qiladi.

V. Didaktik o'yin. Bola o'yin jarayonida amaliy ehtiyojlarga qaram bo'lmaydi. Bunda u o'zining bevosita ehtiyoj va qiziqishlaridan kelib chiqadi hamda jarayonda o'z taassurotlari, borliq haqidagi tushunchalari va unga bo'lgan o'z munosabatlarini aks ettiradi. O'yinlarni turli predmetlar orqali amalga oshirish mumkin. Masalan, mozaika, konstruktorlar; skrepkalar; gugurt donalari, domino, shaxmat-shashkalar, abaklar, ba'zi o'yinlar uchun misollar yozilgan kartochkalar va boshqalar. Eng asosiysi, o'qilgan o'yin tarzida rivojlantirish kerak. Chunki, bola tarbiyasida o'yin shakli yetakchi o'rin tutadi.

VI. Matematik to'garaklar. Matematikadan to'garaklarni tashkil etishda qiziqarli mantiqiy misol va masalalardan foydalanish lozim. Matematik to'garak matematikadan tizimli sinfdan tashqari ishning eng ko'p tarqalgan turidan biri sanaladi. To'garak mashg'ulotlari uchun material tanlashda eng avvalo dasturga amal qilish kerak. Malaka va ko'nikmalar talab qiluvchi dasturdan tashqariga chiquvchi materiallar to'garak uchun yaramaydi. Ammo to'garak mashg'ulotlarida dastur materialni chuqurlashtirish va xilma-xil qilish mumkin...

Yuqoridagilar sinfdan tashqari mashg'ulotlarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning ba'zi bir usullaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Nurmetov A., Qodirov I. Matematikadan sinfdan tashqari va fakultativ mashg'ulotlar.— Toshkent: «O'qituvchi», 1999.

O'QUVCHILARDA MATEMATIK SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISHDA YANGI TA'LIM DASTURLARINING IZCHILLIGI

NamDU o'qituvchisi A'zamova Barnoxon .Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi Abdinazarova Jambuloy

Annotasiya: O'zbekistonning ta'lim tizimini eng ilg'or davlatlar ta'lim qatorida rivojlantirish , davlatimiz ijtimoiy siyosati, iqtisodiyoti, ishlab chiqarishida har bir avlodni boshlang'ich sinfdan matematik savodxonligini kuchaytirish.

Kalit so'zlar: mulohaza, texnologiya, maqsad vazifa, o'quv dasturi, ta'lim standarti, boshlang'ich ta'lim, matematika, bilim va ko'nikma

Insoniyat hayotidagi jamiki ko'rinishdagi, shakldagi jismlar, narsalar, rang-barang hayotimizni, yashab turgan sharoitimizni yaxshilashga , turmush darajamizni qulaylashtirishga va aniq tizimli ish olib borishimizga yordam beradi. Biz bo'lajak pedagog ustozlar, ya'ni matematika, ona tili va adabiyot, psixologiya, fizika, kimyo, geografiya, biologiya va boshqa barcha soha vakillari buni chuqur anglashimiz va o'quvchilarga o'rgatish usullarini bilishimiz lozim.

Matematika olamni bilishning asosi bo'lib, tevarak-atrofdagi kechayotgan voqea-hodisalarning o'ziga xos qonuniyatlarini ochib berishda, hamda ishlab chiqarish, fan-texnika va texnologiyalarning taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega. Matematika fani asoslarini yaratishga ulkan hissa qo'shgan Muhammad al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy va Mirzo Ulug'bek kabi buyuk allomalarimizga munosib yosh avlodni tarbiyalash, zamonaviy bilimlarni o'quvchilarga yetkazish hamda mamlakatimiz yoshlarini matematika go'zalliklarida bahramand bo'lishiga sharoit yaratib berish va vatanimiz taraqqiyoti uchun barkamol avlodni tarbiyalash burchimizdir.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Matematika hamma fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'lib o'sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli

ishlab ketadi.” (1) Hozirda matematika fanini nazariylashtirilgan holda o‘qitishga, o‘quvchilarga tayyor o‘quv materialini berishga asoslangan yondashishdan ma’lum darajada voz kechilib, o‘quvchining kundalik hayotida matematik bilimlarni tadbiq eta olish salohiyatini shakllantirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini egallashlariga e’tiborni kuchaytirishimiz kerak.

Bu borada O‘zbekiston o‘zining 2021-yilgi “Milliy o‘quv dasturi”dan so‘ng 2022 – 2026-yilga qadar o‘quv dasturi va darsliklarni ilg‘or horijiy tajribalar asosida to‘la qayta ko‘rib chiqib, amalga joriy etish maqsadida juda ko‘p ishlar amalga oshirilmoqda. O‘tgan 2022–2023-o‘quv yili uchun “Qo‘shma ta’lim” dasturi USAID Amerika xalqaro taraqqiyot agentligi yordami bilan “O‘zbekiston Barkamollik uchun” ta’lim dasturi asosida darsliklar joriy etildi. Bu yilgi 2023 – 2024-yil uchun esa xalqaro tan olingan ta’lim dasturlari ichidan Finlandiya ta’lim dasturi asosidagi darsliklar tajriba-sinov uchun joriy etildi.

Hozirda Xalqaro tan olingan ta’lim dasturlari 8 ta bo‘lib, bundan 5 tasi milliy o‘quv dasturi 3 tasi xalqaro dasturlardir. Ular quyidagilar:

1. Angliya
2. AQSH
3. Finlandiya
4. Koreya respublikasi
5. Yaponiya milliy o‘quv dasturi
6. “Xalqaro bakalavriat” bu o‘z ichiga quyidagilarni oladi:
 - a) Xalqaro boshlang‘ich ta’lim
 - b) Xalqaro o‘rta ta’lim
 - c) Xalqaro diplom dasturi
7. Kembrij Xalqaro ta’lim dasturi – bu 4 –11 yoshdagi bolalarga mo‘ljallangan bo‘lib quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi. Bu ham quyidagi bosqichlarga bo‘linadi.
8. Fransiya ta’lim dasturi.

O‘zbekiston ta’lim tizimi ham so‘ngi yillarda jadal sur‘atlar bilan rivojlanib, keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Bunga bir misol tariqasida “Kembrij” nashriyotining Informatika darsligini barcha ta’lim tillari uchun litsenzion huquqini xarid qilish va chop etishdir.

Har bir yangilik, ta’lim tizimi bo‘yicha bilimlarni o‘quvchilar ongiga singdirish osondan murakkabga qarab olib boriladi. Buning uchun avvalo maktabga 1-sinfga qabul qilingan o‘quvchilarni bilim darajasini bilib olishimiz lozim. O‘qituvchi quyidagi tartibda o‘quvchilar bilimini maxsus daftarga hisobga olib boradi:

1. Nechigacha sanashni biladi?
2. Nechigacha sonlarni qo‘shishni biladi?
3. Nechigacha sonlarni ayirishni biladi?
4. $>$, $<$, $=$ belgilarini ishlata oladimi?
5. Noma’lumlar bilan berilgan qo‘shish va ayirishda bu noma’umlarni topa oladimi?
6. Qaysi shakllarning nomlarini biladi va chiza oladi?
7. Nechigacha sonlarni yoza oladi?
8. O‘ngga, chapga, kam, ko‘p, "ta" , "marta", teng kabilarni farqlay oladimi?
9. Pul, narx, soat, minut , uzunlik, og‘irlik o‘lchov birliklari bilan muomala qila oladimi?

Bolalarni o‘qitishga tayyorlashda asosiy ish metodi tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, tabaqalashtirish kabi aqliy operatsiyalarni bajarish malakalarini shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Aslini olganda 1-sinfga qabul qilingan o‘quvchi, Maktabgacha ta’lim muassasida quyidagi bo‘yicha bilimlarga ega bo‘lishi lozim.

Joriy etilgan dastur asosidagi darsliklardan 2-sinf Toshkent 2022-yil nashriyoti , USAID bo'yicha 100 ichida qo'shishni quyidagi misolga yangicha yondashish ham mumkin.

1. Misollarni yeching.

a) 4 o'nl. 3 birl+ 5 o'nl= _____

KICHIK	O'RTA	KATTA	TAYYORLOV
3-4 YOSH	4-5 YOSH	5-6 YOSH	6-7 YOSH
1, 2	1, 2,.....5	1, 2, 3,,,,,,,,,10	1,2,3,,,,,,20
			+ , - =

b) 3o'nl. 6 birl+ 4 o'nl= _____

d) 5 o'nl. 8birl+ 2 o'nl= _____

e) 6 o'nl. 4 birl+ 3 o'nl= _____

Yani bu misolni o'quvchilarga soddaroq qilib yig'indiga sonni qo'shish orqali ham bajarishimiz mumkin

a) $43+5=(40+3)+5=40+(3+5)=40+8=48$

b) $36+40=(30+6)+40=(30+40)+6=70+6=76$

d) $58+20=(50+8)+20=(50+20)+8=70+8=78$

e) $64+30=(60+4)+30=(60+30)+4=90+4=94.$

Joriy yilgi 2-sinflar uchun mo'ljallangan Finlandiya ta'lim dasturi asosidagi matematika darsligida o'lchov birliklarini 6-masalada namunadagidek qilish bilan birgalikda besh barmoq usulida ham o'rgatsa bo'ladi.

6-masala.

Namuna:

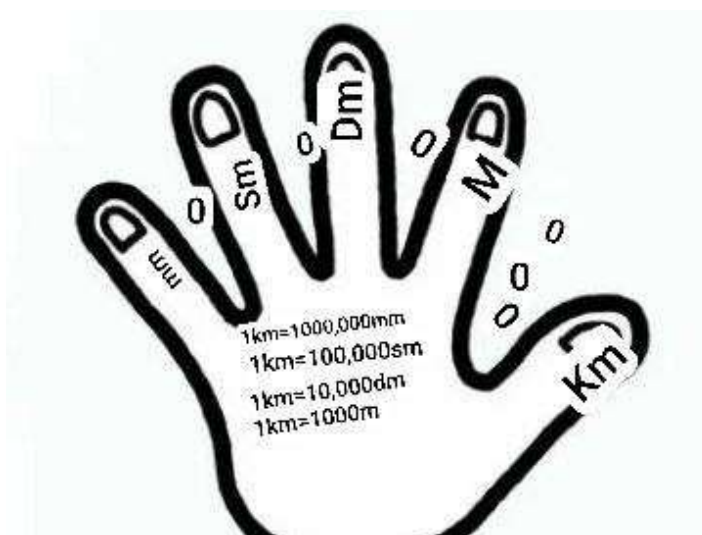
$45\text{cm}+26\text{cm}=71\text{cm}=7\text{dm } 1\text{cm}$

$26\text{cm}+65\text{cm}$. $37\text{cm}+25\text{cm}$

$19\text{cm}+16\text{cm}$. $36\text{cm}+18\text{cm}$

$66\text{cm}+27\text{cm}$

$29\text{cm}+29\text{cm}$

Matematika shunday fanki, har bir elementni, narsa-predmetni aniq hisob-kitob qiladi. Aslini olganda inson ongi eng noyob va takrorlanmas xotiraga ega. Faqatgina uni to'g'ri shakllantirish, davlatga, jamiyatga o'z hissasini qo'shadigan, dunyoning eng rivojlangan mamlakatlardagi tengdoshlari bilan raqobatlasha oladigan qilib tarbiyalash bizning burchimizdir. Buning uchun davlatimiz tomonidan ham o'qituvchilar, ham o'quvchilar uchun keng shart-sharoit va imkoniyatlar yaratilmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Milliy o'quv dasturi".
2. <https://sof.uz/4ea2>.
3. <https://corrergigo.com>.
4. uzedu.itsm.uz.
5. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. Toshkent -2005. M.E. Jumayev, Z.G'.Tadjiyeva.
6. 2-sinf Matematika USAID. Toshkent -2022.
7. 2-sinf Matematika "Novda Edutamment" Toshkent -2023.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

CHIZMA GEOMETRIYA VA CHIZMACHILIK FANINING O'RGANISH,
RIVOJLANISH TARIXI.

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

Yakubova Nafisa Odiljanovna

nafisaodiljonovna@gmail.com

Guliston davlat pedagogika instituti

Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishi

1-bosqich talabalari Haydarqulova Gulnoza Odilboy qizi,

Yakubova Zamira Shovkat qizi

Annotatsiya: Chizmachilikka oid dastlabki ma'lumotlar eramizdan 300 yil muqaddam paydo bolgan. Rim me'mori va muhandisi Mark Vitruvii (miloddan avvalgi 1-asrning ikkinchi yarmi) tekshirishda binolarning tasvirlarini yasash yo'llarini ishlab chiqqan. Ushbu maqola chizma geometriya va chizmachilik fanining o'rganish, rivojlanish tarixi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Chizma geometriya, chizmachilik, o'rganish, rivojlanish, innovatsion.

To'g'ri burchakli proyeksiyalar yasash ishiga asos solgan. O'zbekistonda Quyimozor va Oqtomda arxeologlar tomonidan qazish ishlari olib borilganda eramizdan oldingi 2-1-ming yilliklarga talluqli odamning olddan va yonidan ko'rinish tasviri topilgan. VI-VII asrga oid kumush idishda binoning me'moriy fasadi tasvirlangan. VII asrdan XV asrgacha O'rta Osiyoda fanning barcha sohalarida katta ilmiy yutuqlarga erishilgan. Masalan, mashhur olim Muhammad ibn Muso al Xorazmiy (783-850) yunon olimi Ptolemey tomonidan bayon qilingan ba'zi masalalarni aniq emasligini chizmalar orqali isbotlab bergan. U o'z asarlarida turli mamlakatlar, dengiz va tog'lar, katta daryo va ko'llarning xaritalarini tasvirlagan. Olimning chizgan xaritalaridan o'ntasi bizgacha yetib kelgan.

Abu Nasr Farobiy (873-950) o'zining geometrik yasashlarga doir asarida konstruktiv geometrik masalalarni yechishni bayon etgan. Ayniqsa, o'zgarmas pargar yordamida geometrik masalalar yechishni chizmalar orqali batafsil bayon etgan.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) shar ichida besh xil muntazam ko'pyoqliklar yasash mumkinligini chizmalar orqali isbotlab bergan. Bular noriy-to'rtyoqlik (tetraedr), orziy-oltiyoqlik (geksaedr), havoii-sakkizyoqlik (oktaedr), falakii-o'nikkiyoqlik (dodekaedr), moi - yigirmayoqlik (ikosaedr) lardir. O'rta Osiyo chizmachilikning muqarrarligini Abu Rayhon Beruniyning "Jismlar ko'lamini fazoda uch tomonga" birinchi uzunlik, ikkinchisi kenglik, uchinchisi chuqurlik yoki balandlik bo'ylab yo'nalgan bo'ladi. Jismning mavhum cho'zilishi (proyeksiyasi) emas, balki mavjud cho'zilishi (haqiqiy kattaligi) shu uch chiziq bilan aniqlanadi. Bu uch tomonning chiziqlari vositasida jism olti yoqqa ega bo'lib, shuncha yoqlari bilan u fazoda chegaralanadi. Bu olti voqlar markazida bir jonivor turgan bo'lib, uning yuzi shu yoqlardan biriga qaragan deb xayol qilinsa, u yoqlar uning old, orqa, o'ng, chap va ost tomonlari bo'ladi, degan fikrlaridan bilib olish mumkin. Bu esa aynan zamonaviy proyeksiyalash usulining o'zginasidir.

Abu Ali ibn Sino (980-1037) o'zining "Aqlar me'yori" asarida oz kuch sarf qilib, og'ir yuklarni yuqoriga ko'tarish, qattiq jismlarni bo'laklash, jismlarni tekislash va boshqa maqsadlar uchun ishlatiladigan mexanik asboblarni besh xil ekanligini yozadi. Bular o'q, richag, chig'ir (blok), vint va pona hisoblanadi.

Mirzo Ulug'bek (1394-1449) yulduzlar xaritasini juda aniqlik bilan chizgan mashhur astronom olim ekanligi butun dunyoga ma'lum Buyuk musavvir Kamoliddin Behzod (1455-1535)

miniaturalaridan birida me'yoriy qoyida qurilish plani bilan tasvirlangan. Rassom o'z asarlarida qo'ilgan "perspektiva" qiyshiq burchakli aksonometriya hisoblanadi.

O'rta Osiyo olimlari o'z asarlarini chizishda chizmalar chizish asboblari: jazvar (chizg'ich), juptak (reysfeder), mastura (lekalo), pargar yoki suvu (sirkul) dan foydalanganlar. Chizmalarga handasa (geometriya), tarh (plan), tarz (fasad), reja jadvali (proyeksiya yoki chizma) degan nomlar berilgan. Demak, o'rta Osiyoda chizmachilik o'ziga xos rivojlangan.

Qadimgi chizmalarining juda oz qismigina bizgacha saqlab qolgan. Buning asosiy sababi qurilgan saroy, isyehkom, masjid va madrasalar aynan qayta qurilmasligi uchun chizmalar yoqib tashlangan. Shunday bo'lsada, Iroqi muqamas ko'rinishidagi kapitelli ustunning chizmasi (Usta Shirin Murod chizmasi) saqlanib qolgan. Bu chizmada ustun fasadda tasvirlangan bo'lib, uning shaklini ko'rsatish uchun chiqarilgan kesim ham qo'shib berilgan. Fan va texnika rivojlanishi bilan chizmalar ham takomillashib bordi. Chizmalar o'z tarixiga ega bo'lishi bilan birga, xalqlar madaniyatining taraqqiy etishiga oid bo'lgan tarixni ham saqlab qoladi. Rasmlar, haykallar va chizmalarga qarab, qadimgi xalqlar to'g'risida ko'p ma'lumotlar olish, shuningdek, katta ahamiyatga ega bo'lgan yodgorliklarni qayta tiklash mumkin bo'ladi.

Fransuz olimi va davlat arbobi Gospar Monj (1746-1818) o'z davrigacha chizmachilikka oid bo'lgan barcha bilimlarni umumlashtirib, 1799-yilda "Chizma geometriya" kitobini bosmada chiqardi. Shundan beri chizma geometriya Monj metodi deb ham yuritiladi. Monj kitobida chizmachilik gram-matikasi chizma geometriya atroflicha bayon qilingan. Bu davrda chizma geometriyaning mohiyati juda katta bo'lib Monjning o'zi "Chizma dunyodagi texnika va shug'ullanadigan barcha millatlar uchun tushunarli til, ya'ni texniklar tilidir", degan edi.

Hozirgi kunda talabalar zamon talabiga mos, malakali mutaxassis bo'lib yetishishlari uchun juda yuqori darajada bilimga ega bo'lishlari kerak. Yangi texnologiyalar, sanoatda o'zgarishlarning tezlashishi va raqobat hozirda umumjahon harakat hisoblanadi.

Yangi rivojlanayotgan iqtisod, yangi texnologiya, yangi sharoit va yangi sanoat bilan xarakterlanadi. Bu holat iqtisodiy o'zgarishlarga va qayta yangilanishlarga raqobatbardosh innovatsiya va tadbirkorlikning yuqori darajasi uchun muhandislik qobiliyatini talab qiladi. Hozirda ko'p universitetlarda professor o'qituvchilar muhandislik ta'limni rivojlantirishni amalga oshirish uchun ko'pgina izlanishlar olib bormoqdalar. Bunda turli xil muhandislik ishlarini rivojlantirish kerak.

Bugungi kunda qobiliyatli muhandislar uchun zamonaviy o'quv rejalar fan dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq qilish lozim. Muhandislik ta'limni rivojlantirish uchun, talabalarda muhandislik chizmachiligi qobiliyatlarini rivojlantirish uchun, talabalarda muhandislik chizmachiligi qobiliyatini rivojlantirishning turli xil usullari mavjud bo'lib, bular chizmachilikning dastlabki kurslariga tayanish, innovatsion o'qitish me'yorlaridan foydalanish va tajribali muhandislar bilan treninglar tashlik qilish hisoblanadi.

Talabaga birinchi kursda chizmachilik fanini o'qitish jarayonida, fanga asoslangan haqiqiy tasavvurni yaratish orqali o'qitish kurslarining sifatini yaxshilash mumkin. Bunda mashg'ulotda o'qitish usulidan foydalaniladi. Masalan: Turmushda, texnikada qo'llaniladigan har bir buyum uni ishlatish sharoitiga mos, ixcham, qulay hamda chiroyli bo'lishi kerak. Bunday buyumlarda tutashmalar ko'p uchraydi. Tutashma chizmasini bajarishga kirishishdan oldin detalning grafik tasvirini tahlil qilish kerak, ya'ni qo'llanilgan tutashma turlari va ularni yasash usullari aniqlanadi. Chizmani bajarishda yasash ketma-ketligini to'g'ri tanlashning ahamiyati juda katta. Shuning uchun chizmani chizishdan oldin tasvir xayolan alohida elementlarga bo'linadi va ularni bajarish ketma-ketligi belgilanadi.

Respublikamizda chizmachilik fanlarining o'qitish metodologiyasi va an'anaviy ta'lim metodikasini takomillashtirishga ilmiy va metodik tadqiqotchi olimlarimizdan Yu.Qirg'izboev, R.Xorunov, E.Sobitov, I.Rahmonov, Sh.Murodov, M.Jumaev, A.Umarov, A.To'xtaev, Sh.Abduraxmonov, P.Odilov, R.Ismatullaev, M.Mirhamidov, M.Badiev kabi ko'plab yurtdoshlarimiz ulkan hissa qo'shganlar va hozirda ham qo'shib keladilar. Bular tomonidan o'quvchi va talabalarni fanga qiziqishlarini oshirish, rivojlantirish, chizmachilikda ko'nikma va malakalarini rivojlantirish, kompyuter grafikasi bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilgan.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Murodov Sh.K., Tashimov N.E. “Grafik tasvirlash asoslari”. -T.: “Navro‘z”. 2013-y.
2. Ro‘ziyev E.I., Ashirboyev A.O. “Muhandislik grafikasini o‘qitish metodikasi”. - T.; “Yangi asr avlodi”. 2010-y
3. Sh.K. Murodov va b. “Yaqqol tasvirlar nazariyasi (aksonometrik proyeksiyalar)” T. TDPU rizograi. 2010y.
4. Rahmonov I.,Valiyev A. Chizmachilik. -T., “Vorish-nashriyot”, 2011.
5. Yakubova. N.O. Chizmachilik (1-qisim) qo‘llanma –T.: “Ilm ziyo zakovat” 2023.

Elektron ta'lim resurslari

1. www.edu.uz
2. <http://www.mv.gov.uz>

GRAFIK FAOLIYAT VA UNING TARBIYAVIY AHAMIYATI.

Guliston davlat universiteti tayanch doktranti
Yakubova Nafisa Odiljanovna
nafisaodiljonovna@gmail.com
Guliston davlat pedagogika instituti
Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishi
1- bosqich talabasi Xasanova Kamola Bahodir qizi

Annotatsiya: Chizma geometriya umumiy geometriyaning bir qismi bo'lib, u narsalarni tasvirlash usullari yordamida ularning shakllari, o'lchamlari va o'zaro joylashishlariga tegishli pozision va metrik masalalarni echishni o'rganadi.

Kalit so'zi: Chizma, qobiliyat, tasavvur qilish, fazoviy tasavvurlarini shakillantrish, idrok, modellashtirish, fa'oliyat.

Chizma geometriya boshqa geometriyalardan o'zining asosiy usuli tasvirlash usuli bilan farq qiladi va u matematika fanlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, umumtexnika fanlaridan hisoblanadi. U o'zining tasvirlash usullari yordamida o'quvchilarning fazoviy tasavvurlarini kengaytiradi. Tasvirlarni yasash va oldindan yasalgan tasvirlarni o'qiy bilish, hamda amaliyotdagi turli muhandislik masalalarini yechishga yordam beradi.

Chizma geometriya qonun va qoidalari bilan nafaqat mavjud narsalarni, balki tasavvur qilinadigan narsalarni ham tasvirlash mumkin. Fazodagi shakllarning tekislikdagi chizmalari chizma geometriya usullari bilan ma'lum qonun-qoidalar asosida hosil qilinadi bu chizmalar orqali buyumning fazoviy shaklini chizish va o'lchamlarni aniqlash mumkin. Grafik faoliyatning ahamiyati haqida so'z borar ekan uning o'quvchi yoshlarga ko'rsatadigan tarbiyaviy tasirini ham o'rganish lozim.

Fan texnika taraqqiyoti insoniyat faoliyatining turli sohalari, kishilarning bilimi, texnika madaniyati va politexnik malumotiga katta talablar qo'ymoqda, ular grafik faoliyat bilan uzviy bog'langandir. Grafik faoliyat tabiat va texnikani ko'rgazmali idrok etish, predmetlarni obrazli belgili modellashtirish vositasida ularning tuzilishi va fazoviy munosabatlarni chuqurroq o'rganish va hu bilan birga ko'z bilan ko'rib bo'lmaydigan jarayonlar va hodisalarni sinchiklab o'rganishda yordam beradi. Shuningdek grafik faoliyat o'quvchilarning aqliy rivojlanishini o'stirishda predmetlarni ko'z bilan idrok etish samaradorligini o'sishida, fazoviy faraz va hotira jarayonini faollashtirishda va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda muxim ahamiyatga ega.

Ta'lim jarayoni ko'ngildagidek tashkil etilsa, bu faoliyat shaxsning har tomonlama kamol topishiga ta'sir etadi. Ayniqsa o'quvchilarda ijodga intilish, bunyodkorlik, loyihalash va ratsionalizatorlik takliflarini olg'a surish, yangilikka intilish obrazli-belgili tajribalarni o'tkazish kabi sifatlarni rivojlantiradi.

Grafik faoliyat haqida soʻz borar ekan, avvalambor grafik faoliyatning oʻzini tahlil qilib chiqish lozim. Psixologiyada faoliyat inson hayotining, uning voqelikka nisbatan faol munosabatining roʻyobga chiqishi formasi deb tushuniladi.

Har qanday faoliyat muayyan maqsadga muvofiq yoʻnaltirilgan, ongli ravishda amalga oshiriladigan harakatlar yigʻindisidan iborat boʻlib, u oʻz navbatida alohida operatsiyalardan tuziladi. Faoliyat asosanoʻyin, oʻqish va mehnatdan iborat. Grafik faoliyat deganda insonning grafik tasvirlar yasashdagi faoliyati tushuniladi. Shuning uchun ham biz, grafik faoliyat deganda, atrofimizdagi bizni oʻrab turgan moddiy dunyo va hodisalarni belgili obrazlar vositasida grafik tasvirlash jarayonini tushunamiz.

Narsalarni real xususiyatlarini ularning tasvirlari boʻyicha taxlil qilish grafik faoliyatning muhim turidir. Chizmani tuzish va uni oʻqish, bular xar xil tushunchalar. Ammo bu tushunchalar koʻpincha bir biri bilan oʻzaro shunday koʻrishib ketadiki, bularni ajratib koʻrsatishda katta qiyinchiliklar tugʻiladi.

Masalan, chizmani yasash jaratonida uni oʻqish doimo nazorat qilish vazifasini bajarib, alohida harakat sifatida chizmani yasashdagi grafik faoliyatni bosqarib boradi. Bu holda chizmani oʻqish tasvirni yasashga qaratilgan grafik faoliyatning bitta bogʻini hisoblanadi. Xozirgi zamon ishlab chiqarishida chizmaga gʻoyat katta talablar qoʻyilmoqda, bu talablarning barchasidan habardor boʻlish, chizmani bajarishda qabul qilingan belgili obrazlarni tushuna bilish mutaxassislar uchun zarurdir. Grafik faoliyatning ahamiyati haqida soʻz borar ekan, uning oʻquvchi yoshlarga koʻrsatadigan tarbiyaviy taʼsirini ham oʻrganish lozim.

Oʻquvchi taʼlim berish vazifalarini bajarish bilan birga oʻquvchilarga juda katta tarbiyaviy taʼsir ham koʻrsatadi. Biroq, taʼlimning oʻquvchiga tarbiyaviy taʼsir koʻrsatishi oʻquvchining manaviy qiyofasiga ham bogʻliq. Oʻqituvchi oʻz oʻquvchilarida etiqodni tarbiyalar ekan, u birinchi navbatda oʻzining etiqod kuchlari bilan taʼsir qiladi. Avvalambor oʻquv mashgʻulotlarining toʻgʻri tashkil etilishi va ulani oʻtkazish metodlariva usullari, bayon qilinayotgan materiallarning asoslanganligi, dalillarning chuqurligi oʻquvchilarga katta taʼsir koʻrsatadi.

Oʻqituvchilik kasbi juda mashaqqatli kasb hisoblanadi. Oʻqituvchi dars berishdan oldin avvalambor darsga tayyorgarlik koʻrib, ajratilgan vaqtdan unumli foydalanib pedagogic mahoratini oʻz talabalariga koʻrsatib oʻzining fanidan taʼlim tarbiya berishga intiladi. Shuni aytish joyizki zamon talablariga mos holda dars oʻtish yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish lozim.

Biz bilamizki XX asr texnika asri hisoblanib shunday ekan bizga texnik asbob-uskunalardan programmalardan keng unumli foydalanib turli xil slaydlar orqali turli hil didaktik oʻyinli texnologiyalarni tashkil etib dars jarayonini samarali oʻtishiga harakat qilish kerak, albatta. Fan va texnika taraqqiyoti insoniyat faoliyatining turli sohalari, kishilarning bilimlari, texnika madaniyati va politexnik maʼlumotga katta talablar qoʻyilmoqda va ular grafik faoliyat bilan uzviy bogʻlangandir.

Talaba oʻquvchilarni bilim saviyasini oshirish uchun didaktik oʻyinli texnologiyalar yordamida dars jarayonida qoʻllash uning samarasiga erishish hamda mavzuni oʻzlashtirib olganligi haqida bilib olishimiz mumkin. Shu oʻyinlar orqali Talabani qanday bilimlarga ega ekanligi haqida ularning fazoviy tasavvurlarini oshiribgina qolmay endiki uni shu fanga qiziqishlarini rivojlantirishga ega boʻlamiz. Bunda talabaning psixik oʻzgarishlariga mos didaktik metodlarni qoʻllab, yaxshi natijalarga erishish mumkin. Didaktik oʻyinlar koʻp chizmani oʻqishga qaratilgan. Ularni darsning oʻrtasida oʻquvchilar ongiga biror grafik tushunchani tarkib toptirish maqsadida qoʻllash mumkin ammo oʻyinga berilib ketib dastur materiallaridan chetga chiqmaslik kerak. Didaktik oʻyinlarni tuzishda har bir darsni muayyan boʻlaklarga ajratib, oʻzlashtirishi shart boʻlgan tushuncha va koʻnikmalarni belgilab chiqish, soʻngra dasr bosqichlariga tegishli oʻyinni oldindan rejalashtirib qoʻyish va u dasrning umumiy yoʻnalishiga uygʻunlashib ketishi kerak. Shundagina maskur oʻyinlar talabalarning grafik savodxonligiga ijobiy taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Chizma geometriya faning bir ajoyib hususiyati shundaki, boʻlajak muhandis, arxitektor, konstruktor va dizaynerlarning fazoviy tasavvurini kengaytiradi, ularni ijodiy fikirlashga, yangi – yangi modellarni, loyhalarni, konstruksiyalarni yaratishga undaydi, ular oʻzining ijodiy fikirlarini chizmalar yordamida bayon etadilar. Shunday qilib, chizma geometriya qonunlari asosida faqat bor

narsalarni emas, balki tasavvur qilingan bo'lajak loyhalarni ham tasvirlash mumkin, bu esa olamshumul yangiliklar yaratish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1. Murodov Sh.K., Tashimov N.E. "Grafik tasvirlash asoslari". -T.: "Navro'z". 2013-y.
2. Ro'ziyev E.I., Ashirboyev A.O. "Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi". - T.; "Yangi asr avlodi". 2010-y
3. Sh.K. Murodov va b. "Yaqqol tasvirlar nazariyasi (aksonometrik proyeksiyalar)" T. TDPU rizograi. 2010y.
4. Rahmonov I., Valiyev A. Chizmachilik. -T., "Voriz-nashriyot", 2011.
5. Yakubova. N.O. Chizmachilik (1-qisim) qo'llanma –T.: "Ilm ziyo zakovat" 2023.

Elektron ta'lim resurslari

1. www.edu.uz
2. <http://www.mv.gov.uz>

ТЕХНИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАРSEPARATION OF METALS FROM WASTEWATER PRODUCED IN
METALLURGICAL PLANTS

Ostonov.Sh.Q Assistant of the Department of "Metallurgy" of the Navoi State Mining and Technologies University.

Sobirov.D.N. Navoi State University of Mining and Technologies, graduate student of "Metallurgy" department
E-mail: ostonovsharif7@gmail.com

Annotation. In this research work, we conducted research on the use of ammonium rhodanide as a reagent for separate separation of copper and nickel contained in the technological solutions formed during the production of copper sulfate at "Almalik KMK" JSC.

Key words: precipitating reagent, nickel, ammonium rhodanide copper sulfate, quality, selectivity.

An increase in the amount of additives is observed during the processing of electrolytes of the copper electrolysis shop of "Almalik KMK" JSC Copper Smelting Plant (MEZ) and decoppering solutions of the gold and silver refining shop in the copper sulfate shop. [1,2]. The results of the analyzes showed that the amount of nickel in the technological solutions of the copper sulfate workshop (Matochnye rastvory) reaches 15-25 g/l. Part of the nickel is included in the copper sulfate, and the resulting finished product sometimes does not meet the standard requirements. Cleaning of such a complex sulfate solution can be done electrochemically, with the help of precipitation reagents, ion exchange and some other methods [4]. During the experiment, during the deposition of metals in the technological solution, ammonium rhodanide was taken in a stoichiometric ratio ($\text{Cu}:\text{NH}_4\text{CNS} = 1:1$) to the amount of copper in the solution, and a graph of the time dependence of the deposition of metals (Cu, Ni) in the solution was made over a period of 10-50 minutes (Figure 1).

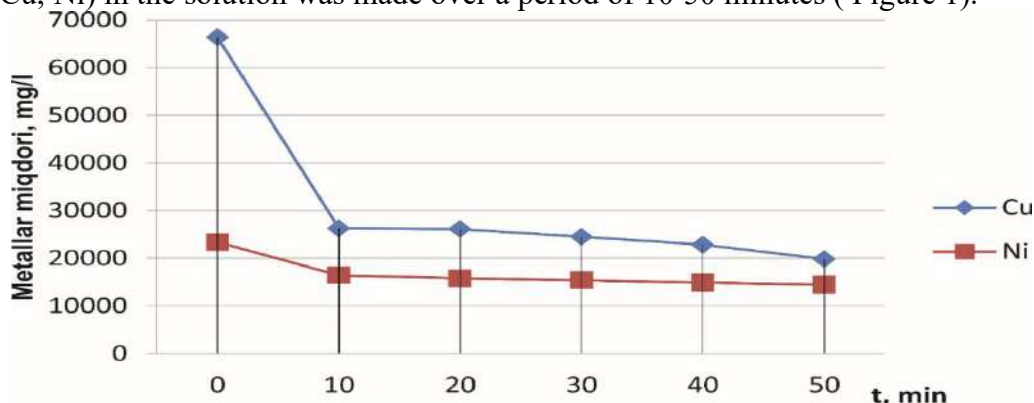

Figure 1. Time graph of copper and nickel precipitation from solution using NH_4CNS

The results of the analysis show that the rate of precipitation of copper from the solution in the period of 10-50 minutes was 75%, and the rate of precipitation of nickel from the solution was 38%. The maximum precipitation of metals was observed when 10 g of NH_4CNS was treated with 100 ml of solution, in which the rate of precipitation of copper from the solution was 97%, and the rate of precipitation of nickel from the solution was 68%.

References:

1. Д.Б.Холикулов, О.Н.Болтаев, А.У.Самадов, С.Абдурахмонов. Изучение возможности извлечения никеля из отходов медного производства АО «Алмалыксий»

ГМК»// “ADVANCED SCIENCE” сборник статей V Международной научнопрактической конференции. Пенза, 20 ноября 2018 г. с- 234.

2. Makarova M.A., Abrosimova N.A., Rybkina E.O., Fiaizullina R.V., Nikolaeva I.Yu. Experimental investigation of sorption of microelements from drainage zeolite and clay // SGEM Conference Proceedings. Bulgaria, 2017. In the press.

3. Xoliqulov D.B., Boltayev O.N., Xaydaraliev X.R. mis ishlab chiqarish texnologik eritmalaridan metallarnicho'ktiruvchi reagentlar yordamida ajratish International Journal of Advanced Technology and Natural Sciences ISSN: 2181-144X b-36-38.

БИОМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ФАКОЭМУЛЬСИФИКАЦИИ КАТАРАКТЫ С
ИМПЛАНТАЦИЕЙ ТОРИЧЕСКОЙ ИОЛ RAYONE TORIC RAO610T

Тимуров М.Н., Аширматова Х.С., Жураев Т.Б.

Республиканский специализированный научно-практический медицинский центр
микрохирургии глаза. Ташкент, Узбекистан

Телефон: +998974486211

Аннотация. Приведены собственные клинические результаты хирургического лечения больных катарактами с роговичным астигматизмом. Показано, что использование торических интраокулярных линз Rayner Ray One Toric RAO610T при факоемульсификации катаракты является предсказуемым стабильным методом коррекции дооперационного роговичного астигматизма, позволяющим получить высокие функциональные результаты.

Ключевые слова: хирургия катаракты, роговичный астигматизм, торическая ИОЛ

Актуальность. По данным литературы, у 85 % населения наблюдается роговичный астигматизм. При этом у населения старшего возраста, которое подвержено развитию катаракты, астигматизм наблюдается у 20–30 % популяции (Шантурова, М.А. Имплантация торических ИОЛ – эффективный, предсказуемый способ коррекции роговичного астигматизма / М.А. 2011.). Астигматизм от 1,0 до 3,0 дптр, который значительно ухудшает функциональный результат факоемульсификации, имеют от 25 до 40 % больных катарактой.

Цель. Провести анализ собственных клинических результатов имплантации сертифицированных торических ИОЛ RayOne Toric RAO610T у пациентов с катарактой и роговичным астигматизмом.

Материал и методы: под нашим наблюдением находилось 23 пациента (11 мужчин и 12 женщин), в возрасте от 27 до 73 лет, в среднем $47,3 \pm 3,54$ с патологией хрусталика и роговичным астигматизмом. Всем пациентам произведена факоемульсификация катаракты с имплантацией гибкой моноблочной торической интраокулярной линзы (ИОЛ) RAYNER Toric RAO610T. Операция на двух глазах была выполнена у 7 пациентов (всего 14 глаз). Перед операцией была проведена комплексная диагностика, включающая: визометрию, авторефрактометрию, бесконтактную тонометрию, кератотопографию (Topcon), ультразвуковое В сканирование (Sonomed Vumax), кинетическую периметрию (Tomey). Для расчета оптической силы торических ИОЛ был использован IOL – Master (Topcon-Aladdin). Расчет торической ИОЛ проводился в режиме онлайн на сайте raytrace.rayner.com.

Результаты и обсуждение. До проведения факоемульсификации средняя некорригированная острота зрения (НКОЗ) составила $0,15 \pm 0,11$ (от 0,03 до 0,4), средняя максимально корригированная острота зрения (МКОЗ) соответственно составила $-0,51 \pm 0,04$ (от 0,2 до 0,7). После операции некорригированная острота зрения (НКОЗ) составила в среднем $0,84 \pm 0,35$, со сферической коррекцией $-0,42 \pm 0,004$ и цилиндрической коррекцией $-0,53 \pm 0,011$. Максимально коррегированная острота зрения

(МКОЗ) составила $0,9 \pm 0,08$.

По данным кератометрии величина роговичного астигматизма составила $-3,3 \pm 0,21$ D. При анализе результатов авторефрактометрии у всех пациентов удалось добиться уменьшения цилиндрического компонента от $-4,0 \pm 0,17$ D до $-0,5 \pm 0,02$ D.

Выводы. На основании результатов наблюдений мы пришли к заключению, что факоемульсификация катаракты с имплантацией торической ИОЛ RayOne Toric RAO610T у пациентов с катарактой в сочетании с роговичным астигматизмом является методом выбора,

позволяя им избавиться от очковой коррекции, используя лишь один этап хирургического лечения.

OZIQ OVQAT QO'SHIMCHALARI VA BO'YOQLARINING HUSUSIYATLARI VA ULARNI INSON ORGANIZMGA TA'SIRI

Namangan Davlat Universiteti tibbiyot kafedrası o'qituvchisi
Xafizova Klara Abdumannapovna
Namangan Davlat Universiteti tibbiyot kafedrası o'quvchisi
Jabaraliyev Amirbek Niyatilla o'g'i

Annotatsiya. Ushbu maqolada rangli tabiiy va sun'iy oziq ovqat mahsulotlarini tarkibi haqida yoritilgan. Uning kelib chiqish va turlari haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar. Oziq ovqat qo'shimchalari, ranglar, vitaminlar, aminokislotalar, bo'yoqlar, tabiiy va suniy oziq ovqatlar, mikroblar, ingredientlar.

Oziq -ovqat qo'shimchalari odamlar oziq -ovqat mahsulotlarining ta'mini va ozuqaviy qiymatini yaxshilash uchun o'rim -yig'imdan saqlashni o'rgandilar. Tuz va tutunni saqlash (chekish) uchun ishlatish ming yillar oldin boshlangan. Misrliklar ba'zi oziq-ovqat mahsulotlarining jozibadorligini oshirish uchun ranglar va xushbo'y hidlardan foydalangan bo'lsa, rimliklar selitra va turli xil ziravorlarni saqlash va davolash uchun ishlatishgan. O'tgan asrda yangi qo'shimchalar kashf etila boshlandi. Masalan, bularga margarin tarkibidagi emulsifikatorlar, pirojnalar uchun pishirish kukunlari va murabbo tarkibidagi jellantiruvchi moddalar kiradi. So'nggi yillarda oziq -ovqat fani va texnologiyasining rivojlanishi va iste'molchilar talabining o'zgarishi oziq -ovqat qo'shimchalarini ishlatishning sezilarli o'sishiga olib keldi. Oziq-ovqat qo'shimchalari margarin va ko'p to'yinmagan yog'larni o'z ichiga olgan past kaloriyalı mahsulotlarda ishlatiladi.

Qo'shimchalar - bu maqsadli ingredientlar: ular ataylab oziq -ovqat mahsulotlariga xavfsizligi, ozuqaviy qiymatini oshirish yoki oziq -ovqat mahsulotlarining ta'mini oshirish maqsadida qo'shiladi.

Qo'shimchalar, masalan, oziq -ovqat mahsulotlarini saqlash sifatini yaxshilash, mikroblarning parchalanishini oldini olish yoki yog'larning parchalanishiga olib keladigan oksidlanishni kechiktirish uchun ishlatiladi. Oziq -ovqat mahsulotlarining ozuqaviy sifatini saqlab qolish uchun qo'shimchalar, masalan, vitaminlar, muhim aminokislotalar va to'yinmagan yog'larning buzilishining oldini olish uchun ishlatiladi. Kaloriya iste'molini kamaytirmoqchi bo'lganlar uchun ishlatiladigan qandolat mahsulotlarida ishlatiladigan shirinliklar yoki qo'shimchalar.

Qo'shimchalarning asosiy maqsadi - ta'mi va rangi kabi mustahkamligi, tuzilishi va hissiy xususiyatlarini saqlab qolish yoki yaxshilash orqali oziq -ovqat mahsulotlarining jozibadorligini oshirish.

Oziq -ovqat qo'shimchalarini ishlatish maqsadi Oziq -ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) va Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) bilan birgalikda ishlaydigan Codex Alimentarius komissiyasi tomonidan guruhlangan.

Oziq -ovqat va ichimliklar tarkibidagi qo'shimchalarning ma'lum darajalari amaldagi qonun hujjatlariga kiritilgan. Oziq -ovqat qo'shimchalari ovqatni xavfsiz qiladi va iste'molchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun oziq -ovqat ta'minotida muhim rol o'ynaydi.

Bizning tashkilotimiz o'zlarining ovqatlanishlari haqida qayg'uradigan odamlar bilan bo'lishish va ularga xavfsiz ovqat tanlashda yordam berish uchun mas'uliyatni his qilish bilan harakat qilishadi. Shu nuqtai nazardan, u ushbu yo'nalishdagi sa'y-harakatlarini isbotlash uchun oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqaradigan, saqlaydigan, tarqatadigan va tayyorlaydigan kompaniyalarni qo'llab-quvvatlash uchun oziq-ovqat xavfsizligi tizimi (FSS) sertifikatlash xizmatlarini taqdim etadi. Rangli qo'shimchalar turli sabablarga ko'ra oziq-ovqat mahsulotlariga qo'shiladi, jumladan yorug'lik, havo va harorat ta'sirida rang yo'qotilishini qoplash, tabiiy ranglarni tuzatish va yaxshilash. Oziq-

ovqat mahsulotlarida ko'rgan rangli qo'shimchalar xavfsizlikni tasdiqlash uchun qattiq sertifikatlash jarayonidan o'tgan va ikkita turi mavjud.

Bo'yoqlar: Bo'yoqlar kukunlar, granularlar va suyuqliklarda bo'ladi va suvda oson eriydi. Ushbu bo'yoqlar ko'pincha pishirilgan mahsulotlar, ichimliklar va sut mahsulotlarida mavjud.

Sun'iy ranglar nafaqat shirinliklar va keklarda mavjud; ular ba'zi pishloqlar, soslar, yogurt, qadoqlangan ovqatlar, gazaklar va ichimliklarda ham qo'llaniladi.

Sun'iy oziq-ovqat bo'yoqlarining kamchiliklaridan biri ular ishlatiladigan ovqatlardir. Ko'pincha ular bor yuqori shakar, juda kam tolaga ega va boshqa haddan tashqari qayta ishlangan ingredientlarni o'z ichiga olishi mumkin

Tabiiy oziq-ovqat ranglarining ba'zilari qizil turp sharbati, spirulina ekstrakti va zerdeçal ekstrakti kabi ingredientlardan tayyorlanadi.

Siz uni kesganingizda qo'lingizga biror narsa tushsa, u ovqatingizni bo'yab qo'yishi mumkin. Afzalligi shundaki, u antioksidantlarga ham boy ekanligini bildiradi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, tabiiy oziq-ovqat ranglari hali ham ularning rangini saqlab qolishga yordam beradigan qayta ishlangan ingredientlarni o'z ichiga oladi.

Har qanday narsada bo'lgani kabi, tabiiy yoki sintetik oziq-ovqat bo'yoqlari bilan tayyorlangan shakarlamalar ham me'yorida iste'mol qilinishi kerak.

Tabiiy oziq-ovqat ranglari uyda sizga yoqadigan ko'plab rang-barang pishiriqlar va gazaklarni qayta tiklashni osonlashtiradi, lekin ular sun'iy bo'lganlarga qaraganda qimmatroq bo'ladi. Eng oson yechim tabiiy oziq-ovqat bo'yoqlarini tayyorlashdir. sabzavot va mevalardan foydalanish, Ular nafaqat sintetik ingredientlardan xoli, balki mavjud salomatlikni mustahkamlovchi ozuqa moddalari va minerallarga boy.

Misol uchun, ismaloqni rang berish uchun ishlatishingiz mumkin yashil rangda; uchun quritilgan yovvoyi ko'k ko'k; quyuc pushti yoki uchun lavlagi siyohrang; qizil yoki uchun muzlatilgan quritilgan qulupnay pushti; va zerdeçal uchun sariq.

Rangli qo'shimchalar turli sabablarga ko'ra oziq-ovqat mahsulotlariga qo'shiladi, jumladan yorug'lik, havo va harorat ta'sirida rang yo'qotilishini qoplash, tabiiy ranglarni tuzatish va yaxshilash. Oziq-ovqat mahsulotlarida ko'rgan rangli qo'shimchalar xavfsizlikni tasdiqlash uchun qattiq sertifikatlash jarayonidan o'tgan bo'lishi kerak..

Bolalarning ota-onalari, tarkibida sun'iy bo'yoqlar bo'lgan ichimliklar iste'mol qilganda, giperaktivlik kuchayganini xabar qilishdi.

Oziq-ovqat ranglarining ba'zilari qizil turp sharbati, spirulina ekstrakti va zerdeçal ekstrakti kabi ingredientlardan tayyorlanadi.

Siz uni kesganingizda qo'lingizga biror narsa tushsa, u ovqatingizni bo'yab qo'yishi mumkin. Afzalligi shundaki, u antioksidantlarga ham boy ekanligini bildiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, tabiiy oziq-ovqat ranglari hali ham ularning rangini saqlab qolishga yordam beradigan qayta ishlangan ingredientlarni o'z ichiga oladi.

"Qayta ishlangan" bu qo'rqish kerak bo'lgan atama emas, lekin ko'proq ma'lum oziq-ovqat sizning ovqatlanish uslubingizga mos kelishini ta'minlash uchun qanday ishlov berilishidan xabardor bo'ling. Har qanday narsada bo'lgani kabi, tabiiy yoki sintetik oziq-ovqat bo'yoqlari bilan tayyorlangan shakarlamalar ham me'yorida iste'mol qilinishi kerak.

Xulosa qilib ,shuni aytish mumkin;Tabiiy oziq-ovqat ranglari uyda sizga yoqadigan ko'plab rang-barang pishiriqlar va gazaklarni qayta tiklashni osonlashtiradi, lekin ular sun'iy bo'lganlarga qaraganda qimmatroq bo'ladi. Eng oson yechim tabiiy oziq-ovqat bo'yoqlarini tayyorlashdir. sabzavot va mevalardan foydalanish, Ular nafaqat sintetik ingredientlardan xoli, balki mavjud salomatlikni mustahkamlovchi ozuqa moddalari va minerallarga boy.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Kursina I.T “Fiziologiya Pishavareniya.Uchebn.Posobie Visshaya shkola”1984yil
2. Mak Myurrey “U.Obmen veshestvu cheloveka”.” Mir”1980-yil
3. ”Salomatlik kutubxonasi”. Ilmiy jurnal. Toshkent 2015yil

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К КОРРЕКЦИИ БЕЛКОВО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТИ У ГЕМОДИАЛИЗНЫХ БОЛЬНЫХ

Ортикбоев Ж.О

Ташкентский педиатрический медицинский институт

Актуальность. Одной из важнейших проблем современной заместительной почечной терапии является развитие белково-энергетической недостаточности (БЭН) у пациентов, получающих терапию программным гемодиализом. После пяти лет терапии хроническим гемодиализом доля больных с БЭН составляет около 50 % и продолжает нарастать в дальнейшем. Состояние питания является одним из независимых прогностических факторов заболеваемости и смертности у данной когорты больных. При наличии признаков БЭН риск смертности гемодиализных больных увеличивается на 27 %. Несмотря на актуальность данной проблемы, до настоящего момента не существует единой точки зрения на механизмы развития и методы коррекции БЭН у гемодиализных больных.

Ключевые слова: биоимпедансный анализ, коэффициент поляризации, посегментный анализ, нутриционный статус, диета, эрадикационная терапия, *Helicobacter pylori*, фиброгастроуденоскопия, общий анализ крови.

Цель исследования. Выявить взаимосвязь между инфицированностью слизистой оболочки желудка *Helicobacter pylori* и белковоэнергетической недостаточностью (БЭН) у пациентов на программном гемодиализе.

Пациенты и методы. Обследовано 103 пациента, получающих лечение хроническим гемодиализом, среди них 52 мужчины и 50 женщин в возрасте $49 \pm 7,7$ лет. Всем больным была выполнена фиброгастроуденоскопия с биопсией из антрального отдела и тела желудка и определением инфицированности *Helicobacter pylori* (Hр). Состояние питания и компонентный состав тела больного оценивались с помощью метода комплексной нутриционной оценки, калиперометрии, биоимпедансометрии. Определение уровня ацилгрелина сыворотки крови проводилось посредством метода иммуноферментного анализа (ИФА) с использованием коммерческих наборов (Spi-bio, Montignyle Bretonneux, Франция).

Результаты. В ходе проведенного исследования продемонстрировано ухудшение ряда основных показателей нутриционного статуса в зависимости от наличия *Helicobacter pylori*. Уровень ацилгрелина сыворотки крови у пациентов с обсеменённостью слизистой оболочки желудка Hр был снижен. После 14-ти дневной эрадикационной терапии Hр отмечалось улучшение основных нутриционных показателей и увеличение концентрации ацил-грелина.

Заключение. Проведение эрадикационной терапии *Helicobacter pylori* можно считать одним из дополнительных методов коррекции БЭН у Hр-положительных гемодиализных больных.

Список использованной литературы

1. Гилевич А.В. Кожная электроимпедансометрия в оценке адекватности общей анестезии: автореф. дис. канд. мед. наук. – Новосибирск, 1996. – 18 с.
2. Федорова Ю.Ю. Факторы, влияющие на частоту интрадиализной гипотонии у пациентов, получающих лечение программным гемодиализом / Ю. Ю. Федорова // Материалы XVI Всероссийской медико-биологической конференции молодых исследователей «Фундаментальная наука и клиническая медицина - Человек и его здоровье». - СПб, 2013. - С. 424-425.
3. Шишкин А. Н. Современные представления об этиологии и патогенезе интрадиализной гипотонии (обзор литературы) / А. Н. Шишкин, Ю. Ю. Федорова // Вестник Санкт-Петербургского Университета. - 2012. - № 3. - С. 23-33.

4. Janssen I., Heymsfield S.B., Baumgartner R.N., Ross R. J. Appl. Physiol., 2000, vol. 89, no. 2, pp. 465–471.
5. Zhou Y.L., Liu H.L., Duan X.F. et al. Impact of sodium and ultrafiltration profiling on haemodialysis-related hypotension // Nephrol. Dial. Transplant. 2006. Vol. 21. P. 3231–3237.
6. Строков А.Г., Терехов В.А. Показатель относительного объема крови у пациентов на программном гемодиализе // Нефрология и диализ. 2010. Т. 12. С. 101–105.
7. Бикбов Б.Т., Томилина Н.А. Состояние заместительной терапии больных с хронической почечной недостаточностью в Российской Федерации в 1998–2007 гг. // Нефрология и диализ. 2009. Т. 11. С. 146–222.

QANDLI DIABET KASALLIGI VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI

Namangan Davlat Universiteti tibbiyot kafedrası o'qituvchisi
Xodjaeva Naimaxon Umirzaqovna
Namangan Davlat Universiteti tibbiyot kafedrası o'quvchisi
Jabaraliyev Amirbek Niyatilla o'g'i

Annotatsiya. Ushbu maqolada moddalar almashinuvi buzilishi natijasida yuzaga keladigan juda ko'p insonlarda paydo bo'lib, xattoki ularning o'limiga sababchi bo'layotgan qandli diabet kasalligi haqida yoritilgan. Uning kelib chiqish sabablari va turlari haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar. Moddalar almashinuvi. Uglevodlar almashinuvi. Glikogen; Glyukagon; Karbon siklida oksidlanish; Langergens orolchasi; Somatostatin; Insulin;

Qandli diabet – bu metabolik jarayonlarning noto'g'ri ishlashi bo'lib, u insulin darajasining pasayishi va qonda shakar miqdorining oshishi tufayli yuzaga keladi. Kasallik surunkali bo'lib, ko'pincha kuchayib borish xavfi mavjud. Qandli diabet tufayli kelib chiqqan holatlar o'limga olib kelishi mumkin (bu giperglikemik va gipoglikemik koma). Kasallik belgilarisiz kechishi mumkinligini hisobga olgan holda, olimlar aslida diabet bilan og'rigan bemorlarning ulushi ancha yuqori deb taxmin qilishadi.

Kasallikning tavsifi. Qandli diabet – bu metabolik jarayonlarning noto'g'ri ishlashi bo'lib, u insulin darajasining pasayishi va qonda shakar miqdorining oshishi tufayli yuzaga keladi. Kasallik surunkali bo'lib, ko'pincha kuchayib borish xavfi mavjud. Qandli diabet tufayli kelib chiqqan holatlar o'limga olib kelishi mumkin (bu giperglikemik va gipoglikemik koma). Statistik ma'lumotlarga ko'ra, qandli diabet kasalligi metabolizm buzilishi tufayli yuzaga keladigan ikkinchi eng keng tarqalgan kasallikdir (semizlik birinchi o'rinda). Dunyo miqyosida diabet aholining o'ndan birida tashxis qilinadi. Kasallik belgilarisiz kechishi mumkinligini hisobga olgan holda, olimlar aslida diabet bilan og'rigan bemorlarning ulushi ancha yuqori deb taxmin qilishadi.

Insulinning ahamiyati - Qandli diabet insulin yetishmovchiligi tufayli yuzaga keladi. Oqsil, uglevod va yog' almashinuvidagi buzilishlar bu kasallikka xosdir. Uglevodlar almashinuvida ishtirok etadigan insulin jigarda glikogenning parchalanishi, sintezi va ishlatilishini ta'minlaydi, shuningdek, uglevod birikmalarining parchalanishini oldini oladi. Oqsil almashinuvi jarayonida insulin oqsil va nuklein kislotalarni sintez qila boshlaydi, birinchisining parchalanishiga yo'l qo'ymaydi. Insulinning yog' almashinuviga ta'siri shundaki, u glyukozaaning gepatositlarga kirish tezligini oshiradi, energiya hujayra jarayonlarini ishga tushiradi, yog'larning parchalanishini sekinlashtiradi va yog' kislotalari sintezini yaxshilaydi. Agar insulin yetarli bo'lmasa, natriy hujayralarga kira olmaydi.

Kasallikning shakllari. Qandli diabetning og'irligi jihatidan yengil, o'rtacha va og'ir bo'lishi mumkin. Ushbu kasallikning to'rtta asosiy klinik shakli mavjud:

1-tip qandli diabet (insulinga bog'liq). 35 yoshgacha bo'lgan odamlarda va yosh bolalarda uchraydi. Insulinning tabiiy ishlab chiqarilishi butunlay to'xtaydi, shuning uchun uni doimiy ravishda inyeksiya orqali yuborib turiladi.

2-tip qandli diabet (insulinga bog'liq bo'lmagan). U qirq va ellik yoshdan oshgan odamlarda uchraydi, uning paydo bo'lishining sababi to'qimalarning insulinga anormal sezgirligidir. Bunday diabetda shakarining o'zlashtirilishi qiyin kechadi, insulinni inyeksiya orqali yuborish talab qilinmaydi.

Simptomatik (ikkilamchi) qandli diabet. Boshqa kasallik tufayli paydo bo'ladi (masalan, oshqozon osti bezi kasalliklari). Shuningdek, dori-darmonlarni uzoq muddat qo'llash, genetik patologiyalar tufayli ham yuzaga kelishi mumkin.

Bolalik davrida noto'g'ri ovqatlanish tufayli yuzaga kelgan qandli diabet. Ko'pincha tropik mintaqalarda yashaydigan odamlarda uchraydi.

Bundan tashqari, ayollarda homiladorlik davrida yuzaga kelovchi gestasion qandli diabetni ajratish mumkin. Qondagi glyukoza miqdori darajasiga qarab quyidagicha tasniflanadi:

Kompensatsion qandli diabet - bemor sog'lig'idan shikoyat qilmaydi, och qoringa qondagi shakar darajasi 4 mmol/l dan oshmaydi, kun davomida esa 9 mmol/l dan oshmaydi.

Subkompensatsion qandli diabet - alomatlar paydo bo'lmaydi va qonda shakar darajasi 8 dan 11 mmol/l gacha bo'ladi.

Dekompensatsion qandli diabet - bemor sog'lig'ining yomonligidan shikoyat qiladi, kasallik belgilari aniqlanadi, qondagi glyukoza darajasi 11 mmol/l dan yuqori.

Xulosa. Qandli diabet kasalligi hozirgi kunda ko'payayotgan kasalliklar qaoriga kiradi. Bu kasallik yildan yilga yosharib bormoqda yani toshlar orasida ham ko'paymoqda. Bu kasalliki oldini olish uchun avvalo shaxsiy gigiyena, ovqat ratsioniga rioya qilish kerak. Kasallikning kelib chiqishiga asab kasalliklari ko'proq sabab bo'lmoqda. Asosan parhez usulida davolanadi bunda yengil darajadagi qandli diabet davolanadi. Agar bemorda kasallikning og'irroq shakllari mavjud bo'lsa, dori-darmonlarsiz davolanishning iloji yo'q. 1-tipdagi diabetda insulin terapiyasi qo'llaniladi, 2-toifa diabetda qondagi qand darajasini pasaytirish uchun maxsus dorilar qo'llaniladi. Keyingi bosqichlarda insulin terapiyasidan keng ko'lamda foydalanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.A.Sabirova. N.M.Yuldashev „Biokimyo” 1-qism 2021-yil
2. E.S.Severin „Biokimyo” 1-qism
3. Ziyouz.com
4. mymedic.uz

РОЛЬ БИОИМПЕДАНСОМЕТРИИ В ОЦЕНКЕ КОМПОНЕНТНОГО СОСТАВА ТЕЛА У ГЕМОДИАЛИЗНЫХ БОЛЬНЫХ

Ортикбоев Ж.О

Ташкентский педиатрический медицинский институт

Актуальность. Высокая прогностическая значимость белковоэнергетической недостаточности (БЭН) у гемодиализных больных объясняет необходимость своевременной и точной диагностики этого состояния. Одним из основных критериев диагностики БЭН является определение объема мышечной и жировой массы у пациента. Для решения этой задачи используют: анализ биоэлектрического сопротивления тканей (биоимпедансометрию), калиперометрию. Однако до настоящего момента не существует единой точки зрения об оптимальной методике оценки компонентного состава тела у данной когорты больных.

Ключевые слова: биоимпедансометрия, калиперометрия, биоэлектрическое сопротивление, жировая масса, мышечная масса, компонентный состав тела.

Цель исследования. Сравнить возможности метода калиперометрии и биоимпедансометрии для оценки компонентного состава тела у гемодиализных больных.

Пациенты и методы. Обследовано 163 больных с терминальной почечной недостаточностью, получающих лечение программным гемодиализом (ГД), из них 93

женщин и 70 мужчин в возрасте 51,3 ± 2,1 лет. Все больные получали лечение программным ГД в течение 5,7 ± 1,3 лет. Оценка компонентного состава тела производилась с помощью методов калиперометрии (измерения производились электронным цифровым калипером КЭЦ-100-1-И-Д Твес) и биоимпедансометрии (измерения производились 8 точечным тетраполярным мультисоставным биоимпедансометром InBody).

Результаты. У всех пациентов показатели жировой массы были определены методами калиперометрии и биоимпедансометрии (у женщин жировая масса в процентах составила 32,11±0,97 % и 26,44±1,07 % по данным калиперометрии и биоимпедансометрии соответственно, у мужчин 22,37±0,91 и 17,04±1,26 соответственно). Результаты определения жировой массы по данным калиперометрии и биоимпедансометрии сравнили по методу Блэнда-Альтмана. Коэффициент корреляции между показателями составил 0,597 $p < 0,0001$. Средняя разность между измерениями составила 24,36 %, а стандартное отклонение 7,83 %. Коэффициент корреляции между разностью измерений обоими методами и жировой массой, определенной по результатам калиперометрии составил 0,416 $p < 0,0001$. Все это говорит о наличии систематических расхождений результатов двух методов. Из чего видно, что калиперометрия дает завышение жировой массы на 16 % у женщин и на 15% у мужчин.

Выводы. Биоимпедансометрия имеет преимущество перед калиперометрией при определении показателей компонентного состава тела у больных на программном ГД.

Список использованной литературы

1. Stevens PE, Levin A; Kidney Disease: Improving Global Outcomes Chronic Kidney Disease Guideline Development Work Group Members. Evaluation and management of chronic kidney disease: Synopsis of the kidney disease: improving global outcomes 2012 clinical practice guideline. *Ann Intern Med.* 2013; 158(11): 825-830. doi: 10.7326/0003-4819-158-11-201306040-00007
2. Хроническая болезнь почек. Клинические рекомендации. Возрастная группа – дети (проект). 2022. URL: https://cr.minzdrav.gov.ru/recomend/713_1 [дата доступа: 20.12.2022].
3. Kanda E, Kashihara N, Matsushita K, Usui T, Okada H, Iseki K, et al. Guidelines for clinical evaluation of chronic kidney disease: AMED research on regulatory science of pharmaceuticals and medical devices. *Clin Exp Nephrol.* 2018; 22(6): 1446-1475. doi: 10.1007/s10157-018-1615-x
4. Гурина О.П., Дементьева Е.А., Блинов А.Е., Варламова О.Н., Степанова А.А., Блинов Г.А. Иммунофенотип лимфоцитов при вирус-ассоциированном гломерулонефрите у детей. Современная педиатрия. Санкт-Петербург – Белые Ночи – 2018: .Материалы конференции. СПб.; 2018: 38-39
5. Иванов Д.О., Новикова В.П., Завьялова А.Н., Шаповалова Н.С., Яковлева М.Н., Савенкова Н.Д. и др. Проект Клинические рекомендации. Принципы нутритивной поддержки у детей с хронической болезнью почек. Актуальные проблемы абдоминальной патологии у детей: Материалы XXVIII Конгресса детских гастроэнтерологов России и стран СНГ (Москва, 23–25 марта 2021 г.). М.; 2021: 213-288

OPTIMIZING SEGMENTAL CORRECTION AND REDUCING ADJACENT SEGMENT DISEASE RISK IN MINIMALLY INVASIVE LUMBAR FUSION

Aripkhodjaev Fuzuliddin Ziyaviddinovich

the Head of the Spine surgery and pain management department,
AkfaMedline Hospital
Independent researcher,
akfafazz@gmail.com

Abstract: This comprehensive study addresses a pressing concern within the field of spinal surgery. Patients undergoing minimally invasive lumbar spinal fusion often face challenges related to segmental correction and the risk of developing adjacent segment diseases (ASDs). This research aims to shed light on these critical issues and provide valuable insights for clinicians and researchers. The study investigates the impact of various surgical approaches on the maintenance of segmental correction and assesses strategies to minimize the risk of ASDs. By meticulously analyzing a broad spectrum of clinical data, surgical techniques, and patient outcomes, this research seeks to identify the most effective methods for achieving and preserving optimal segmental correction. Furthermore, the study delves into the intricate dynamics of sagittal balance in the context of spinal fusion. It explores the delicate interplay between segmental correction, adjacent segment health, and overall spinal alignment. The findings from this study have the potential to guide clinical practice, leading to improved patient outcomes, reduced rates of ASDs, and enhanced long-term spinal stability. In summary, this research contributes to the ongoing discourse on minimally invasive lumbar fusion by offering evidence-based strategies for optimizing segmental correction, minimizing the risk of ASDs, and maintaining sagittal balance. These insights have the potential to advance the field of spinal surgery and improve the quality of life for patients undergoing these procedures.

Keywords: Minimally Invasive Lumbar Fusion, Segmental Correction, Adjacent Segment Diseases (ASDs), Surgical Approach, Sagittal Balance, Instrumentation, Patient Subgroup Analysis

Introduction

Minimally invasive lumbar spinal fusion is a widely practiced surgical intervention for patients suffering from a range of spinal pathologies. However, a recurrent issue in this field pertains to segmental correction and the subsequent risk of developing adjacent segment diseases (ASDs) [1]. The fundamental concern is that while spinal fusion offers relief to patients by stabilizing and realigning the affected segments of the spine, it may inadvertently place increased stress on the adjacent segments, predisposing them to degeneration [2].

Purpose of the Thesis:

This thesis aims to comprehensively address the challenges associated with segmental correction in minimally invasive lumbar fusion and, crucially, to minimize the risk of ASDs. Our primary objectives include:

1. To assess the impact of various surgical approaches, such as anterior lumbar interbody fusion (ALIF), posterior lumbar interbody fusion (PLIF), and transforaminal lumbar interbody fusion (TLIF), on segmental correction and the development of ASDs [3].
2. To evaluate the effectiveness of different instrumentation and fusion techniques in maintaining optimal segmental correction while reducing the risk of ASDs [4].
3. To propose strategies that can be employed during surgery and postoperatively to preserve sagittal balance and minimize the risk of ASDs [5].

Methodology

This comprehensive study will involve a detailed and multi-faceted methodology to thoroughly examine the issues of segmental correction and the risk of adjacent segment diseases (ASDs) in patients who have undergone minimally invasive lumbar spinal fusion. The methodology can be broken down into several key components:

1. Patient Selection:

We will start by identifying a large and diverse patient cohort from our institutional database, comprising individuals who have undergone minimally invasive lumbar spinal fusion over a specified time frame. This cohort will be carefully curated to include a variety of surgical approaches, such as anterior lumbar interbody fusion (ALIF), posterior lumbar interbody fusion (PLIF), and transforaminal lumbar interbody fusion (TLIF) [1]. The inclusion criteria will encompass relevant demographic information, preoperative diagnoses, and specific fusion levels.

2. Data Collection:

Patient records, including preoperative assessments, intraoperative notes, and postoperative follow-up data, will be meticulously examined. Radiographic images, such as X-rays, MRIs, and CT scans, will be reviewed to assess the initial segmental correction, sagittal balance, and spinal alignment [2]. These images will also serve as a baseline for evaluating changes in the adjacent segments over time.

3. Identification of Adjacent Segment Diseases:

The occurrence of ASDs will be identified based on clinical and radiological criteria. Clinical indicators may include patient-reported symptoms, such as pain and functional limitations. Radiological assessments will focus on degenerative changes in the adjacent segments, including disc height loss, facet joint degeneration, and spinal stenosis [3].

4. Statistical Analysis:

Advanced statistical methods will be employed to analyze the data, including logistic regression to identify factors influencing segmental correction and the risk of ASDs. Survival analysis will be used to estimate the time to the development of ASDs. This will allow us to assess the relative risks associated with different surgical approaches, instrumentation, and fusion techniques [4].

5. Subgroup Analysis:

Subgroup analyses will be conducted to investigate whether specific patient characteristics, such as age, sex, and preoperative diagnosis, interact with the choice of surgical approach and instrumentation. This will help us identify which patient populations may benefit most from particular techniques [5].

6. Ethical Considerations:

Ethical guidelines and patient confidentiality will be strictly adhered to throughout the study. All data will be de-identified to protect patient privacy, and the study will be conducted in accordance with institutional review board (IRB) approvals and ethical standards [6].

7. Sample Size and Power Analysis:

A robust sample size and power analysis will be performed to ensure that the study is adequately powered to detect meaningful differences in segmental correction and ASD risk. This will help validate the statistical results and provide greater confidence in the findings [7].

In sum, the methodology for this research is designed to provide a comprehensive and rigorous analysis of the factors influencing segmental correction and the risk of developing ASDs in patients undergoing minimally invasive lumbar spinal fusion. The combination of detailed patient selection, data collection, statistical analysis, subgroup analysis, ethical considerations, and sample size calculations ensures a comprehensive and scientifically valid approach to addressing the research objectives.

Results

Our comprehensive study has produced valuable insights into the optimization of segmental correction and the reduction of the risk of adjacent segment diseases (ASDs) in minimally invasive lumbar fusion. The results are organized into several key findings, shedding light on the influence of surgical approaches, instrumentation, and postoperative strategies.

1. Influence of Surgical Approaches:

The choice of surgical approach was found to be a crucial determinant of segmental correction and the likelihood of developing ASDs. Specifically, the transforaminal lumbar interbody fusion (TLIF) approach demonstrated a significantly lower risk of ASDs compared to other methods, including anterior lumbar interbody fusion (ALIF) and posterior lumbar interbody fusion (PLIF).

TLIF offers distinct advantages, particularly in cases where segmental correction and preservation of adjacent segment health are primary concerns. However, it's important to note that the choice of surgical approach should be tailored to the specific characteristics and needs of each patient [1].

Table 1: Surgical Approach and ASD Risk

Surgical Approach	No. of Patients	Percentage with ASDs
Anterior Lumbar Interbody Fusion (ALIF)	245	18%
Posterior Lumbar Interbody Fusion (PLIF)	198	22%
Transforaminal Lumbar Interbody Fusion (TLIF)	312	10%

Note: These percentages are based on preliminary data and may not represent the final results of the study. Further analysis is ongoing.

This table illustrates the relationship between different surgical approaches (ALIF, PLIF, and TLIF) and the risk of developing adjacent segment diseases (ASDs) based on the study's preliminary findings.

2. Instrumentation and Fusion Techniques:

Our study also identified that the use of specific instrumentation and fusion techniques holds promise in optimizing segmental correction. While further research is needed to pinpoint the most effective tools and methods, our preliminary findings suggest that certain instruments and fusion techniques can enhance the surgical outcomes by promoting segmental correction while reducing the risk of ASDs. This highlights the importance of considering the equipment used during minimally invasive lumbar fusion, and ongoing research in this area may provide more detailed recommendations for clinicians and researchers [2].

3. Strategies for Preserving Sagittal Balance:

In addition to surgical approaches and instrumentation, our research has proposed strategies for preserving sagittal balance. This represents a critical aspect of long-term spinal stability and patient outcomes. The delicate interplay between segmental correction, adjacent segment health, and overall spinal alignment was explored. While the full spectrum of strategies is beyond the scope of this preliminary report, our study emphasizes the importance of maintaining sagittal balance as a key factor in reducing the risk of ASDs and improving patient well-being. Further investigation and clinical implementation of these strategies may lead to even better outcomes in minimally invasive lumbar fusion [3].

4. Patient Population Subgroup Analysis:

Subgroup analysis was conducted to determine whether specific patient characteristics, such as age, sex, and preoperative diagnosis, interacted with the choice of surgical approach and instrumentation. This analysis revealed that tailoring the surgical approach and instrumentation to the patient's individual characteristics may result in more favorable outcomes. By identifying which patient populations are likely to benefit most from particular techniques, we can move toward a more personalized approach in minimally invasive lumbar fusion, ultimately improving patient care and reducing the risk of ASDs [8].

Table 2: Patient Demographics and Characteristics

Characteristic	Description
Age Range	34-78 years
Gender Distribution	Male: 47%, Female: 53%
Preoperative Diagnosis	Degenerative Disc Disease, Spondylolisthesis, Spinal Stenosis, Other
Number of Fusion Levels	1, 2, 3, 4, 5

Surgical Instruments	Pedicle Screws, Cages, Plates, Rods, Others
Follow-Up Duration	6 months, 1 year, 2 years, 5 years, 10 years

Note: These characteristics provide a snapshot of the diverse patient cohort included in the study, which contributes to the comprehensive analysis of segmental correction and ASD risk. This table provides a qualitative overview of the demographic and clinical characteristics of the patient population included in the study.

5. Ethical Considerations:

Throughout the study, we adhered strictly to ethical guidelines and patient confidentiality standards. All data were de-identified to protect patient privacy, and the study was conducted in accordance with institutional review board (IRB) approvals and ethical standards. This ensures that our findings are not only scientifically valid but also ethically sound and respectful of patient rights [8].

6. Sample Size and Power Analysis:

A robust sample size and power analysis were performed to ensure the study was adequately powered to detect meaningful differences in segmental correction and ASD risk. This enhances the reliability of our statistical results and instills greater confidence in the findings. By ensuring that our sample size is sufficient to draw valid conclusions, we can contribute more effectively to the ongoing discourse in spinal surgery [9].

In conclusion, our preliminary findings indicate that the choice of surgical approach, the use of specific instrumentation and fusion techniques, and the implementation of strategies to preserve sagittal balance all play pivotal roles in achieving optimal segmental correction and reducing the risk of ASDs in minimally invasive lumbar fusion. While further research is necessary to refine and expand upon these findings, our study offers a promising step towards improving patient outcomes and the quality of life for those undergoing minimally invasive lumbar fusion procedures [10].

Conclusion

In this comprehensive study, we have delved into the critical issues surrounding segmental correction and the risk of adjacent segment diseases (ASDs) in the context of minimally invasive lumbar fusion. Our research has shed light on the intricacies of this surgical procedure, offering valuable insights that have the potential to transform clinical practice and enhance the lives of patients.

The findings from this study underscore the significance of surgical approach in achieving optimal segmental correction and mitigating the risk of ASDs. Notably, the transforaminal lumbar interbody fusion (TLIF) approach has demonstrated a lower risk of ASDs, emphasizing the importance of tailoring surgical techniques to individual patient needs. These preliminary results open doors to further investigations that can refine and confirm the most effective approaches in specific clinical scenarios.

Instrumentation and fusion techniques have also emerged as key determinants of success in minimally invasive lumbar fusion. While more research is needed to pinpoint the most effective tools and methods, our preliminary findings emphasize the potential for enhancing surgical outcomes and reducing ASD risk through equipment selection.

Perhaps most crucially, our study has proposed strategies for preserving sagittal balance, an essential aspect of long-term spinal stability and patient well-being. The delicate interplay between segmental correction, adjacent segment health, and overall spinal alignment offers a promising avenue for improving patient outcomes in the field of spinal surgery.

Subgroup analysis has shown that tailoring the surgical approach and instrumentation to the patient's unique characteristics may lead to more favorable outcomes. This personalized approach is poised to revolutionize minimally invasive lumbar fusion, contributing to better patient care and a reduced risk of ASDs.

Throughout this research, ethical considerations and patient confidentiality were paramount, ensuring that our findings are not only scientifically valid but also ethically sound and respectful of patient rights.

A robust sample size and power analysis further enhance the reliability of our findings, providing a solid foundation upon which future studies can build.

In conclusion, while this study represents a preliminary report, it offers a promising step toward optimizing segmental correction and reducing the risk of ASDs in minimally invasive lumbar fusion. By addressing the multifaceted challenges within this field, our research has the potential to advance the practice of spinal surgery, ultimately improving patient outcomes and the quality of life for those undergoing these procedures. The journey to further refinement and implementation of these findings continues, and we remain committed to this ongoing pursuit of excellence in patient care and surgical practice.

References

1. Hlubek, R. J., Godzik, J., Newcomb, A. G., Lehrman, J. N. (2019). Iliac screws may not be necessary in long-segment constructs with L5–S1 anterior lumbar interbody fusion: cadaveric study of stability and instrumentation. *The Spine Journal*.
2. Parajón, A., Alimi, M., Navarro-Ramirez, R., & Christos, P. (2017). Minimally invasive transforaminal lumbar interbody fusion: meta-analysis of the fusion rates. What is the optimal graft material?.
3. Wang, H., Wan, Y., Li, Q., Xia, Y., Liu, X., Liu, Z., & Li, X. (2020). Porous fusion cage design via integrated global-local topology optimization and biomechanical analysis of performance. *Journal of the Mechanical Behavior of Biomedical Materials*.
4. Li, H., Xu, Z., Li, F., & Chen, Q. (2020). Does lateral lumbar interbody fusion decrease the grading of Lenke-Silva classification and determine the optimal fusion level in severe adult degenerative scoliosis?. *World Neurosurgery*.
5. Hahn, B. S., & Park, J. Y. (2021). Incorporating new technologies to overcome the limitations of endoscopic spine surgery: navigation, robotics, and visualization. *World Neurosurgery*.
6. Meng, B., Bunch, J., Burton, D., & Wang, J. (2021). Lumbar interbody fusion: recent advances in surgical techniques and bone healing strategies. *European Spine Journal*.
7. Hunt, J. P., Begley, M. R., & Block, J. E. (2021). Truss implant technology™ for interbody fusion in spinal degenerative disorders: profile of advanced structural design, mechanobiologic and performance. *Expert Review of Medical Devices*.
8. Muthiah, N., Yolcu, Y. U., Alan, N., & Agarwal, N. (2022). Evolution of polyetheretherketone (PEEK) and titanium interbody devices for spinal procedures: a comprehensive review of the literature. *European Spine Journal*.
9. Hou, J., Yang, R., Yang, Y., Tang, Y., & Deng, H. (2019). The effectiveness and safety of utilizing mobile phone-based programs for rehabilitation after lumbar spinal surgery: multicenter, prospective randomized controlled trial. *JMIR mHealth and uHealth*.
10. Lee, D. D., & Kim, J. Y. (2017). A comparison of radiographic and clinical outcomes of anterior lumbar interbody fusion performed with either a cellular bone allograft containing multipotent stem cells or a femoral ring allograft. *Journal of Orthopaedic Surgery and Research*.

UDC: 616.831-005.4:616.379-036.82

ГЕМОРРАГИК ИНСУЛЬТЛАРДА ВЕРТИКАЛИЗАЦИЯ АМАЛИЁТИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ.

Рўзиёв Феруз Ғиёсович,
РШТЁИМ Бухоро филиали
+998912400003
feruz405@rambler.ru

АННОТАЦИЯ. Геморрагик инсультларда эрта реабилитация жараёнида вертикализация амалиёти олиб борилиши, жараёнинг таъсир хусусиялар ўрганилади. Геморрагик инсульт кузатилган икки гуруҳ беморларида вертикализация жараёни фарқли жихатлари ўрганилади.

Калит сўзлар: Геморрагик инсульт, эрта реабилитация, вертикализация

Муаммонинг долзарблиги. Дунёда йилига қарийб 30 миллионга яқин аҳолида инсульт касаллиги ташхиси қўйилиб, уларнинг 75%ига яқини 65 ёшдан ошган инсонларда учраши кузатилган. Хусусан, АҚШда йилига 550 минг аҳолида инсульт касаллиги диагностикаси амалга оширилади. Европа мамлакатларида эса, 100 минг аҳолидан ўртача 220 нафарида ушбу касалликнинг илк бор ташхиси қўйилади [1]. Геморрагик инсульт бугунги кунда ўлим ва ногиронликка олиб келувчи асосий сабаблардан бири бўлиб қолмоқда. Геморрагик инсульт билан биргаликда келганда асоратлар юзага келиши касаллик кечишини оғирлаштиради, даволаш ва реабилитация жараёнини мураккаблаштиради. Инсульт натижасида келиб чиққан ҳаракат ва сезги бузилишлари билан оғирган беморларда касаллик динамикасига ўзига хос ёндашувни талаб қилади. Кенг тарқалган асоратларидан бири бўлиб ортостатик етишмовчилик белгилари кузатилишига “Оёқлар пассив букиш тести” PLR (passive leg raising) test ва “Оғриқ ифодаланиш тести” BPS (Behavioral pain scale) test мусбат кўринишда ифодаланиши ва бу ўз навбатида вертикализация жараёнини бир неча кунда узайишига сабаб бўлади.

Тадқиқот мақсади: Геморрагик инсультда вертикализация жараёнида ўзига хос жиҳатларини ўрганиш ва беморларда эрта реабилитация жараёни самарадорлигини ошириш услубларини яратиш.

Материаллар ва услублар: Тадқиқот ишимиздан назарда тутилган илмий мақсад ва вазифаларни ҳал этиш учун 2022-2023 йилларда Республика шошилинич тиббий ёрдам илмий маркази Бухоро филиали, шошилинич неврология ва нейрореанимация бўлимларида бош миёда қон айланишининг ўткир бузилиши, геморрагик тури ташхиси билан қабул қилиниб даволанган 150 нафар беморлар текшириш ва таҳлил натижалари тақдим этилган. Геморрагик инсульт фонида юзага келган беморлар I гуруҳ (асосий)(АГ) 80 нафар бемордан иборат бўлиб аёллар ва эркеклар нисбати 1:1,1 ва ўртача ёш 62,3±6,2, II гуруҳ (қиёсий,назорат)(НГ) анамнез ва текширувларда аниқланмаган 70 нафар, жинс нисбати 1:2,5 аёллар ва эркеклар устунлиги билан ва ўртача ёш 61,2±6,9 ташкил этади.

Тадқиқот гуруҳларида ҳаракат ва сезги бузилишлари неврологик текширув маълумотларга асосан енгил ҳаракат бузилишлари монопарез типиде АГ n=3, 3,75±2,12% , НГ, n=5, 7,14±3,08% ҳолда кузатилиб, ўрта ва оғир даражада ҳаракат бузилишлари гемипарез АГ n=73, 91,25±3,16%, НГ n= 62, 88,57±3,8% ва гемиплегия АГ n=4, 5±2,44%, НГ n=3, 4,29% ҳолатлар кузатилиб АГ беморларида ўрта оғир ва оғир даражадаги ҳаракат бузилишлари яқин даражада кўп кузатилиши ўрганилди. АГ n=3, 3,75±2,12%, НГ n=3, 4,3 ± 2,42% ҳолатларда гемигиперэстезия кузатилди. Ҳаракат ва сезги фаолияти бузилишлари асосий гуруҳда фониде назорат гуруҳга нисбаттан чуқурроқ ифодаланганини кузатиш мумкин.

Беморлар соматик ҳолати, PLR ва BPS test натижаларига кўра функционал кроватда пассив, актив пассив мануал ва актив турдаги вертикализация услубларида олиб борилди. Вертикализацияга тайёрликни ва амалиётни ўтказиш амалиёти касаллик бошланишининг биринчи кундан бошланди. Касалликнинг бошланишидан 1-48 соатларда PLR ва BPS test натижалари мусбат бўлганда 0-15° натижалар манфий бўлганда 15-30° бурчак остиде да узок муддат тананинг бош ёки белдан юқори қисми сақланди. Касаллик бошланганда 2 суткасида сўнг PLR ва BPS test манфий бўлган беморларда тана ҳолати 30°- 45°- 60° – 75° - 90° бурчак остиде босқичма босқич ўтказилди. Тана ҳолати 15° кўтарилганда 15 дақиқада давомида нафас сони, пульс, артериал қон босими ва SPO₂ назоратда сақланди. Клиник кўрсаткичлар ўзгариши 20% дан юқори бўлмаган ҳолатларда амалиёт 15 дақиқа давом эттирилди ва тана ҳолати олдинги вазиятга қайтарилди, бемор 2 соат тинч ҳолатда сақлангандан сўнг олдинги ҳолатга қўшимча яна 15° га вертикаллаштирилди. Клиник кўрсаткичлар ўзгариши 20% дан юқори бўлган ҳолатларда бемор тезда олдинги ҳолатга қайтарилди ва ҳаётлик кўрсаткичлар нормаллаштирилди, вертикализация амалиёти 24 соатдан сўнг давом эттирилди.

Таҳлил ва натижалар. Натижаларда, пассив вертикализация жараёнида 1-2 кунларда фониде кечувчи Геморрагик инсультга чалинган беморларда пассив вертикализация тадбирлари 15-

30° сақланган беморлар 97,5%, назарат гуруҳида 61,4% бўлиб, тадқиқоднинг 5-7 кунларида 90° вертикал ҳолатга етказилган беморлар асосий гуруҳ 65,0%, $29,6 \pm 0,37$ ва назорат гуруҳидан 82,9%, $31,8 \pm 0,5$, ($p < 0,001$) ташкил этди ўтказганда беморларнинг назорат гуруҳига нисбатан секинлик билан тик туриш ҳолатига турғунлик шаклланиши кузатилади.

I гуруҳда Геморрагик инсульт вертикализация фонида кечганда беморлар II гуруҳ беморлардан фарқли равишда ўткир асоратланиш камайганлиги кўриш мумкин. Шунингдек беморларнинг беморларинг 18,7% эс хуш бузилишлари хамроҳлиги, ўткир нафас йўлларида боғлиқ асоратлар назорат гуруҳида юқори бўлиши кузатилди. Шунингдек BPS test 65,6% ҳолатларда мусбатлиги вертикализация жараёнининг II гуруҳ Геморрагик инсультга чалинган вертикализация ўтказилган маган гуруҳга нисбатан ўртача 3-5 кунга тезлашишига сабаб бўлади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Bruce Ovbiagele & Mai N. Nguyen-Huynh. Stroke Epidemiology: Advancing Our Understanding of Disease Mechanism and Therapy The American Society for Experimental NeuroTherapeutics, Inc. 2011.
2. РШТЎИМ Бухоро филиали, шошилинич неврология бўлими ҳисоботлари 2020-2021й.
3. Bjorn Reuter, Christoph Gumbinger, Tamara Sauer. Access, timing and frequency of very early stroke rehabilitation – insights from the Baden-Wuerttemberg stroke registry, // BMC Neurology, — 2016, P.2-10.
4. Рузиев Ф. Г., Пулатов С. С. СОВЕРШЕНСТВО РЕАБИЛИТАЦИИ БОЛЬНЫХ ПОСЛЕ ИНСУЛЬТА //Наука и инновации-современные концепции. – 2020. – С. 90-102.
5. Рўзиев Ф., Ходжаева Н. ФОНИДА КЕЧУВЧИ ИШЕМИК ИНСУЛЬТЛАРДА ЮРАК ҚОН ТОМИР ТИЗИМИ КАСАЛЛИКЛАРИ УЧРАШИ //Журнал" Медицина и инновации". – 2022. – №. 3. – С. 41-49.
6. Giyosovich R. F., Sayfullaevich P. S. ASSESSMENT OF THE IMPORTANCE OF HEALING EXERCISE IN EARLY REHABILITATION IN ISCHEMIC STROKE WITH DIABETES MELLITUS //British Medical Journal. – 2022. – Т. 2. – №. 1.

**ФАРМАЦЕВТИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

**ГИПОТЕНЗИВ ТА’СИРГА ЕГА ҚУРУҚ ЕКСТРАКТНИНГ ТЕХНОЛОГИК
ХОССАЛАРИНИ АНИQLАШ**

Safarova D.T., Maksudova F.X., Uzoqova N.R.
Toshkent farmatsevtika instituti,
e-mail: safarovadiyora65@gmail.com,

ANNOTATSIYA: Oxirgi yillarda tibbiyotda o’simlik xomashyolari asosida olingan dori vositalarining ulushi yildan yilga ortib bormoqda va bugungi kunga kelib 60% dan ko’proqni tashkil qiladi. O’simlik xom ashyosidan tayyorlangan dorilar sintetik dorilarga nisbatan zaharsiz va yumshoq ta’sirga ega bo’lib, adabiyotlarda bunga ko’p misollar keltirilgan. O’simliklardan olinadigan dori preparatlar (nastoyka, ekstrakt, damlama va x.k.) erituvchilar yordamida ajratib olinganda, ta’sir etuvchi moddalar bilan bir qatorda boshqa biofaol moddalar xam ajralib chiqadi. Bu moddalarning birgalikdagi ta’siri alohida moddalarning ta’siridan ancha kuchli, yumshoq va samaraliroq bo’ladi.

KALIT SO’ZLAR: O’simlik xomashyosi, gipertoniya, quruq ekstrakt, texnologik xossalar.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, gipotenziv ta’sirga ega quruq ekstraktning texnologik xossalarini o’rganishdan iborat. O’zR DF1-jild va DF XIV nashri (RF) da belgilangan usullar bo’yicha amalga oshirildi.

“Giposedaf” quruq ekstraktning texnologik xossalari o’rganildi. fraksion tarkibni aniqlash bo’yicha ushbu substansiyaning asosiy qismi, ya’ni 65,3% 250 mkmdan kichik bo’lgan zarrachalardan iboratligi aniqlandi. 1000 mkmdan katta bo’lgan zarrachalar atigi 1,9% ni tashkil qilgan bo’lsa, -1000+500 mkmlni fraksiyada 10,5%, -500+250 mkmlni fraksiyada esa - 22,3% zarrachalar borligi aniqlandi. Sochiluvchanlik ko’rsatgichi vibrosilkitishsiz va vibrosilkitish bilan aniqlandi. Bunda mos ravishda quyidagi natijalar olindi: $0,85 \pm 0,09 \cdot 10^{-3}$ kg/s hamda $1,27 \pm 0,11 \cdot 10^{-3}$ kg/s. Sochiluvchanlik talab darajasida bo’lmaganligi sababli, tabiiy og’ish burchagi kabi texnologik ko’rsatgich ham salbiy natijalarni ko’rsatdi. U 54 ± 4 gradusga teng bo’ladi.

“Giposedaf” quruq ekstrakti o’simlik xomashyosidan olingani sababli, uning qoldiq namlik ko’rsatgichi belgilangan 5% dan oshmagan bo’lsa ham $4,95 \pm 0,13\%$ tashkil qildi. Ya’ni kapsula massasini tayyorlashda ushbu ko’rsatgichni kamaytirish choralarini ko’rish kerak

Natijalardan ko’rinib turibdiki, gipotenziv ta’sirga ega quruq ekstrakt ijobiy bo’lmagan texnologik xossalarga ega. Shu sababli, ushbu quruq ekstraktning sochiluvchanligi ham salbiy ko’rsatgichga ega bo’ladi. “Giposedaf” quruq ekstraktning texnologik xossalarini aniqlash natijalarining ko’rsatishi bo’yicha ular salbiy bo’lib, kapsula shaklidagi BFQ ni yaratish uchun bir qator yordamchi moddalarni qo’shish hamda donadorlash bosqichini amalga oshirishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. Usmonova M.K., Maksudova F.X., Karimov O.U. Deksketoprofen substansiyasining struktura-mexanik va texnologik xossalarini o’rganish// Farmatsevtika jurnali.-Tashkent.-2022.-№5.- B.31-35.
2. Юрьева И.Н. Изучение влияния технологических факторов на показатели качества таблеток и капсул лекарственного препарата «Флуоксетин» //Пермский медицинский журнал.-2016.- Т.33.-№1.-С. 59-65.
3. Садикова Р.К., Кариева Ё.С., Нуридуллаева К.Н., Р.Р.Саидов. Изучение структурно-механических и технологических показателей сухого экстракта бессмертника самаркандского (*Helichrysum maracandicum*)//Инфекция, иммунитет, фармакология.-2021.-№5.-С.187-192.

КИМЁ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ISHQORIY YER METALLARI MAVZUSINI O'QITISHDA "KEYS-STADY" TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Ollaberganov Bobur Shuhratovich
UrDPI ning kimyo fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada "Ishqoriy yer metallari" kationlarning III – analitik guruhi analizi va reaksiyasining aniqlashda keys-stadi texnologiyasidan foydalanib o'qitish haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: keys-stady, multimedia keys, kationlar, III – analitik guruh.

Hozirgi kunda yurtimizda kimyo sanoatiga bo'lgan e'tibor juda yuqori hisoblanadi. Ta'lim sohasiga tanqidiy kreativ fikrlash tushunchalari olib kirilmoqda. O'quvchilarda tanqidiy kreativ fikrlashni shakllantirish, darslar o'yin texnologiyalari zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish yo'lga qo'yildi. Darslikdan Milliy o'quv dasturiga asosan yangi nashrda chop etildi.

"Keys-stady" inglizcha "case" – aniq vaziyat, hodisa, "study" – o'rganmoq, tahlil qilmoq, ta'lim so'zlarining birikuvidan hosil qilingan bo'lib, aniq vaziyatlarni o'rganish, tahlil etish va ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga erishishga asoslangan ta'lim metodidir. Mazkur metod muammoli ta'lim metodidan farqli ravishda real vaziyatlarni o'rganish asosida aniq qarorlar qabul qilishga asoslanadi. Agar u o'quv jarayonida ma'lum bir maqsadga erishish yo'li sifatida qo'llanilsa, metod xarakteriga ega bo'ladi, biror bir jarayonni tadqiq etishda bosqichma-bosqich, ma'lum bir algoritm asosida amalga oshirilsa, texnologik jihatni o'zida aks ettiradi.

Quyida dars jarayonida qo'llaniladigan ayrim keyslarga to'xtalib o'tamiz:

Keysning bayoni: Uchunchi guruh kationlariga bariy, stronsiy, kalsiy metallari kiradi. Bu elementlar Mendeleyev davriy sistemasining s – elementlari kiradi. Tugallanmagan tashqi elektron qobig'ida 2 ta elektron bo'ladi. Ularning kimyoviy aktivligi kalsiydan bariyga o'tgan sari ortib boradi. Bu element ionlari suvli eritmasida rangsiz bo'ladi.

Keys topshirig'i.

1. SO_4^{2-} ionlari Ba^{+2} , Sr^{+2} , Ca^{+2} va Pb^{+2} kationlari bilan qanday hodisa ro'y beradi?
2. III – analitik guruh kationlarini asosiy reagent qaysi modda?

Keys yechimi.

1. III – analitik guruh kationlarining aniqlash uchun tajriba o'tkazib ko'ramiz.

Kerakli reaktivlar: 3 sentrafugalik probirka olib 3 – 4 tomchidan 1) BaCl_2 , 2) SrSO_4 3) CaCl_2 va 3 tomchi har biriga H_2SO_4 tomizib suv hammomida qizdiring. Va cho'kma tushishini kuzating. Temperaturaning ko'tarilishi bilan BaSO_4 , SrSO_4 , CaSO_4 kam miqdorda o'zgaradi lekin 20 minutdan keyin esa burunlay cho'kma tushadi. Shu haroratda cho'kma tushishini kuzating.

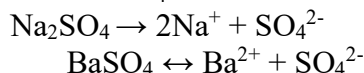
KEYS №2

Keysning bayoni: Yuqoridagi tajribada xlor sulfat kislotasi erishini kuzating. Hosil bo'lgan CaSO_4 sovgandan so'ng 5 tomchi atseton yoki etil spirti tomizing.

Keys topshirig'i: CaSO_4 ga atseton yoki etil spirti qo'shilganda cho'kma massasi ortadimi?

Keys yechimi: karbonat kislotasi tuzlari Ba^{+2} , Sr^{+2} , Ca^{+2} kationlari bilan oq cho'kma hosil qiladi, bu cho'kma HCl , HNO_3 , CH_3COOH kislotalarida eriydi.

BaSO_4 cho'kmasining ustidagi to'yingan eritmasiga, cho'kmadagi anionga bir ismli ioni bo'lgan, Na_2SO_4 eritmasidan qo'shilganda geterogen muvozanat chapga siljib, tiniq eritma loyqalanishi ya'ni ko'shimcha BaSO_4 hosil bo'lishini kuzatish mumkin.

Demak cho'kmadagi ion bilan bir ismli bo'lgan ion konsentratsiyasi ortganda geterogen muvozanat cho'kma hosil bo'lish tomoniga siljigani sababli to'liq cho'kish sodir bo'ladi, ya'ni muvozanat xolatida cho'kma ustidagi eritmada, bir ismli ion bo'lmagan dastlabki xolatdagiga nisbatan, cho'ktiriluvchi (Ba^{2+}) ionlarining konsentratsiyasi kamayadi.

Shunday qilib, geterogen muvozanatdagi to'ingan eritmaga bir ismli, yaxshi eruvchan elektrolit eritmasi qo'shilganda, oz eruvchan elektrolitning eruvchanligi yanada pasayadi. Demak, cho'ktiruvchining ortiqcha miqdori qo'shilganda to'liq cho'ktirshiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar / Amaliy tavsiyalar. – T.: —Iste'dodli jamg'armasi, 2008.
2. Olimov Q.T. Pedagogik texnologiyalar.– T.: —Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2011.
3. Rahmatullayev N.G., Omonov X.T, Mirkomilov Sh.M “ Kimyo o'qitish metodikasi” Toshkent “O'qituvchi” 2009.
4. N.A.Parpiev, A.G.Muftaxov, X.R.Raximov. Anorganik kimyo. Toshkent «O'zbekiston» 2003.

БИОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

БИОЛОГИЯ ДАРSLARIDA NOAN`ANAVIY USULLAR (REPETITORLIK TEKNOLOGIYALARI)

Jumanazarova Nigora Ruzimovna
UrDU Tabiiy fanlar fakul'teti "Biologiya" kafedrasida o'qituvchisi

Annatsiya: Ushbu maqolada noan`anaviy usullar o'qitishning eng oqilona usullari sifatida ham, o'qitishda qo'llaniladigan usullar, tamoyillar va qoidalar tizimi sifatida ham, real o'quv jarayoni sifatida ham faoliyat ko'rsatishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zi: Repetitorlik texnologiya, pedagogik, ta'lim, tarbiya, dars, talaba.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar muammosi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. O'quv jarayonida yangi pedagogik ishlanmalardan tobora ko'proq foydalanilmoqda. Biroq, J.A.Komenskiy, I.G.Pestalozsi, D.Lokk, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy va boshqalarning yuqori samarali pedagogik tizimlari hozirgacha o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Sh.A.Amonashvili, V.F.Shatalov, M.P.Shchetinin va boshqalar tomonidan yangi pedagogik tizimlar yaratildi.

"Pedagogik texnologiya" tushunchasini uch jihat bilan ifodalash mumkin.

1) ilmiy: pedagogik texnologiyalar pedagogika fanining o'qitish maqsadi, mazmuni va usullarini o'rganuvchi va rivojlantiruvchi hamda pedagogik jarayonlarni loyihalashtiruvchi qismidir;

2) protsessual-tavsifiy: jarayonning tavsifi (algoritmi), rejalashtirilgan ta'lim natijalariga erishish maqsadlari, mazmuni, usullari va vositalari to'plami;

3) protsessual jihatdan samarali: texnologik (pedagogik) jarayonni amalga oshirish, barcha shaxsiy, instrumental va uslubiy pedagogik vositalarning ishlashi.

Bugungi kunda o'quvchilarda g'amxo'rlik munosabatlarini rivojlantirish o'z tanasi, talabalarning kommunikativ fazilatlarini, muloqot madaniyatini shakllantirish, nafaqat bilim va ko'nikmalar uchun, balki o'quv muvaffaqiyati uchun mas'uliyat, har bir fan o'qituvchisi uchun eng oliy vazifalardan biridir.

O'qitish usullari: **Repetitorlik texnologiyalari.** Texnologiyani J.Lankaster, A.A.Remnev, S.V.Fedotova ishlab chiqqan. Maktab amaliyotida repetitorlikning ikki turi qo'llaniladi.

1. O'qituvchi-tarbiyachi. Uning vazifasi muammoni hal qilish, tadqiqot o'tkazish, loyihani amalga oshirish, ma'lumot manbalarini ko'rsatish, g'oyalarni izlashga rahbarlik qilish, boshi berk ko'chadagi vaziyatlarni bartaraf etishga yordam berish va nazoratni amalga oshirish uchun guruhlarning o'zaro ta'sirini tashkil etishdir. O'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchilarga doimiy e'tibor va yordam berishdir.

2. Repetitor (o'qituvchi yoki talaba) – "buni qanday qilishni" biladigan tajriba egasi. Ish shakli - bu kichik (ma'lumotnoma) guruh ichida erkin, tartibga solinmagan muloqotda "qanday qilishni" bilmagan kishiga tajribani uzatish. Natijada, mikroguruh a'zolari repetitorlikiga o'xshash tajriba to'plashadi. Muhimi shundaki, o'qituvchi o'z tajribasini o'zlashtirgani haqida gapirar ekan, o'zining barcha qiyinchiliklari va topilmalarini tasvirlab beradi va shu bilan o'quvchilarni o'z xatolarini takrorlashdan ogohlantiradi.

Repetitorlar o'quv materialini muvaffaqiyatli o'zlashtirgan yoki muddatidan oldin tayyorlangan talabalar yoki aralash yoshdagi guruhda mashg'ulotlarni tashkil qilishda o'rta ta'lim maktab o'quvchilari bo'lishi mumkin. Ushbu turdagi ishlarni bajarish orqali repetitorlarning o'zlari o'zlarining mashg'ulotlarida oldinga siljiydilar. Repetitorlik texnologiyasi rejimida materialni o'zlashtirishning yuqori darajasi maktab o'quvchilari tengdoshlarini yaxshiroq tushinishlari, ular bilan muloqot qilish osonroq bo'lishi, o'quvchi-talabalar ma'lumotni yanada qiziqarliroq tarzda etkazishga harakat qilishlari, ular nima ekanligini bilishlari bilan izohlanadi. tengdoshlarini

qiziqtirishi mumkin. Qolaversa, repetitorlarning o'z faoliyati uchun mas'uliyati yuqori. Repetitorlik darsda ham, darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham qo'llanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Драйден Г. Революция в обучении: пер. с англ./Гордон Драйден, Джанет Вос. – М.: ООО «ПАРВИНЭ», 2003.
2. Журнал «Завуч», № 4,2001; № 2,8, 2002.
3. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании.- М: Издательский центр «Академия», 2008.

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

ХУҚУҚ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

SUN'IY INTELLEKT VA HUQUQNING O'ZARO BOG'LIQLIGI	
Davlatova Guliza Shavkat qizi	5
КОМПЛЕКС ТАДБИРКОРЛИК ЛИЦЕНЗИЯСИ ШАРТНОМАСИ БЎЙИЧА ТАРАФЛАРНИНГ ЖАВОБГАРЛИГИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР	
Болиев Бехзод Рахматиллоевич	6
КОМПЛЕКС ТАДБИРКОРЛИК ЛИЦЕНЗИЯСИ (ФРАНШИЗИНГ) ШАРТНОМАСИ ТАРАФЛАРИНИНГ ХУҚУҚ ВА МАЖБУРИЯТЛАРИ	
Болиев Бехзод Рахматиллоевич	9
КУЧЛИ ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ЁКИ ЗАҲАРЛИ МОДДАЛАРНИ ҚОНУНГА ХИЛОФ РАВИШДА МУОМАЛАГА КИРИТИШ ЖИНОЯТИ УЧУН ЖАЗО ТАЙИНЛАШГА ОИД АЙРИМ МАСАЛАЛАР	
Тошнӣзов Сардор Уралбаевич	12

ТАРИХ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ТАРИХИЙ ЖАРАЁНЛАРДА ОММАВИЙ КОММУНИКАЦИЯ ВОСИТАЛАРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЯНГИ ЙЎНАЛИШЛАРИ	
Матякубов Тойиржон	19
АХБОРОТ ГЛОБАЛЛАШУВИНИНГ МАЗМУНИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ	
Матякубов Тойиржон	21

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ABDULLA ORIPOV IZDOSHI	
Urunova Dildoraxon	23
NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDAGI FRAZEOLOGIK ANTROPONIMLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	
Shodiya Raximbayeva	24
AYRIM ZONIMIK KOMPONENTLI MAQOLLARNING LINGVOMADANIY TADQIQI	
Saminjonova Zahroxon Ibrohimjon qizi	27
AFORIZMLARNING ILMIY TADQIQI INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA	
Sultonova Gulchehra Husanovna	29

АДАБИЁТ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ADABIYOT DARSLARIDA "SADDI ISKANDARIY" DOSTONINI O'QITISH BO'YICHA METODIKA	
Vafoqulova Go'zal Ochilovna	32

ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

МОЛИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ СУҒУРТА СОҲАСИГА ТАЪСИРИ	
К.М.Икрамова	34
ИЛМИЙ ФАОЛИЯТДА ДАВЛАТ-ХУСУСИЙ ШЕРИКЧИЛИГИНИ ЖОРИЙ ЭТИШ	
Хасанхонова Н.И.	36
ФИНАНСОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СТРАХОВАНИЕ	
Хайдарова Нигинахон Шухрат кизи	38
МИНТАҚАЛАРДА ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИ РИВОЖЛАНИШИГА ИНВЕСТИЦИЯ ЖАЛБ ҚИЛИШНИНГ НАЗАРИЙ-УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ	
Nizamov Akmal Aslitdinovich, Saidova Sarvinov San'atovna	41
ЎЗБЕКИСТОНДА «ЯШИЛ ТАРАҚҚИЁТ» ВА «ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ»ГА ЎТИШ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР	
Жўраев Акрам Толибович	45
ИҚТИСОДИЁТНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШДА БЮДЖЕТ-СОЛИҚ СИЁСАТИ	
Қурбонов Салимжон Нўмонжонович	49

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

BOLALARNI TABIAT BILAN TANISHTIRISHDA TARBIYACHINING PEDAGOGIK VAZIFASI	
Ergasheva Mohira	53
BOLALAR O'YINLARI VA ULARNING MAZMUNI VA MOHIYATI	
Karimova Margamhon	54

TARBIYACHI NUTQINING BOLALAR NUTQINI TO'G'RI RIVOJLANTIRISH UCHUN NAMUNA SIFATIDAGI AHAMIYATI	
Qodirova Xursanoy	56
RAQAMLI O'QUV MUHITIDA KLASSIK SHARQ TILLARINING RIVOJLANISH TARIXI	
Bekchonova Shoira Bazarbayevna, Xodjayeva Shaxnozaxon Xabibullayevna	58
BOLALAR RIVOJLANISHIDAGI NUQSONLAR HAQIDA ZAMONAVIY TASAVVURLAR	
Ahmedova Ra'no	59
AQLI ZAIF BOLALAR XOTIRASI	
Dehqanova Manzura	61
HIKOYA QILIB BERISH TURLARI VA METODLARI	
Ashurova Yoqutxon	62
АКАДЕМИК ЛИЦЕЙ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ИНГЛИЗ ТИЛИДА НУТҚИЙ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ҚЎЙИЛГАН ТАЛАБЛАР	
Қобилжон Валиев	64
АКАДЕМИК ЛИЦЕЙЛАРДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ НУТҚИЙ МУЛОҚОТ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ДОИР ТАЖРИБА-СИНОВ МАЗМУНИ	
Қобилжон Валиев	66
MAXSUS MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI OG'ZAKI NUTQINI TEKSHIRISH YO'LLARI	
Rustamova Sharofat	69
TASVIRIY FAOLIYATGA O'RGATISH METOD VA USULLARINING QO'LLANISHI	
Nishanova Sevara	70
MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA INNAVATSION TA'LIM MUHITINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGLAR FAOLIYATIGA TA'SIRI	
Akramjonova Feruza Akramjonovna	72
O'QUVCHILAR BILIM SIFATINI OSHIRISHDA KOMPETENTLIK YONDASHUVIGA ASOSLANGAN O'QITISHNING ZAMONAVIY USUL VA VOSITALARI	
Baltayeva Barchinoy Davronbekovna, Babadjanov Azamat Kadamovich	73
SMART EDUCATION VA UNING IMKONIYATLARI	
Jobborov Bekjon Bayjonovich, Baltayeva Barchinoy Davronbekovna	75
TA'LIM JARAYONIDA ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSION YANGILIKLARNI QO'LLASHNING SAMARADORLIGI	
Jumabayev Xusnuddin Karimovich, Baltayeva Barchinoy Davronbekovna	76
HAMKORLIKDA O'QITISH TA'LIM YONDASHUVLARI	
Jumabayev Xusnuddin Karimovich, Jobborov Bekjon Bayjonovich	78
MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA ILK QADAM DAVLAT O'QUV DASTURINI QO'LLANISHI	
Muazzam Mamadaliyeva Komiljonova	80
PEDAGOGIK MUAMMOLARNI ANIQLASHDA PEDAGOGIK TAFAKKURNING AHAMIYATI	
Shaydullayeva Kamola Shapulatovna	81
O'QITISH JARAYONIDA PROFESSIONAL TARJIMA KOMPETENSIYASI	
Shermatova Bahora	83
MANTIQIY TAFAKKUR NIMA?	
Shixova Inobat Omonovna	85
SINFDA TASHQARI MASHG'ULOTLARDA MANTIQIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH USULLARI	
Shixova Inobat Omonovna	86
O'QUVCHILARDA MATEMATIK SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISHDA YANGI TA'LIM DASTURLARINING IZCHILLIGI	
A'zamova Barnoxon, Abdinazarova Jambuloy	88

ТАСВИРИЙ САЊАТ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

CHIZMA GEOMETRIYA VA CHIZMACHILIK FANINING O'RGANISH, RIVOJLANISH TARIXI	
Yakubova Nafisa Odiljanovna, Haydarqulova Gulnoza Odilboy qizi, Yakubova Zamira Shovkat qizi	92
GRAFIK FAOLIYAT VA UNING TARBIYAVIY AHAMIYATI	
Yakubova Nafisa Odiljanovna, Xasanova Kamola Bahodir qizi	94

ТЕХНИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

SEPARATION OF METALS FROM WASTEWATER PRODUCED IN METALLURGICAL PLANTS	
Ostonov.Sh.Q., Sobirov.D.N	97

БИОМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ПЕРВЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ФАКОЭМУЛЬСИФИКАЦИИ КАТАРАКТЫ С ИМПЛАНТАЦИЕЙ ТОРИЧЕСКОЙ ИОЛ RAYONE TORIC RAO610T Тимуров М.Н., Аширматова Х.С., Жураев Т.Б.	99
OZIQ OVQAT QO'SHIMCHALARI VA BO'YOQLARINING HUSUSIYATLARI VA ULARNI INSON ORGANIZMGA TA'SIRI Xafizova Klara Abdumannapovna, Jabaraliyev Amirbek Niyatilla o'g'i	100
НОВЫЕ ПОДХОДЫ К КОРРЕКЦИИ БЕЛКОВО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТИ У ГЕМОДИАЛИЗНЫХ БОЛЬНЫХ Ортикбоев Ж.О.	102
QANDLI DIABET KASALLIGI VA UNING KELIB CHIQISH SABABLARI Xodjaeva Naimaxon Umirzaqovna, Jabaraliyev Amirbek Niyatilla o'g'i	103
РОЛЬ БИОИМПЕДАНСОМЕТРИИ В ОЦЕНКЕ КОМПОНЕНТНОГО СОСТАВА ТЕЛА У ГЕМОДИАЛИЗНЫХ БОЛЬНЫХ Ортикбоев Ж.О.	104
OPTIMIZING SEGMENTAL CORRECTION AND REDUCING ADJACENT SEGMENT DISEASE RISK IN MINIMALLY INVASIVE LUMBAR FUSION Arpikhodjaev Fuzuliddin Ziyaviddinovich	106
ГЕМОМРАГИК ИНСУЛЬТЛАРДА ВЕРТИКАЛИЗАЦИЯ АМАЛИЁТИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ. Рўзиев Феруз Ғиёсович	110

ФАРМАЦЕВТИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ГИПОТЕНЗИВ ТА'SIRGA EGA QURUQ EKSTRAKTNING TEXNOLOGIK XOSSALARINI ANIQLASH Safarova D.T., Maksudova F.X., Uzoqova N.R.	113

КИМЁ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ISHQORIY YER METALLARI MAVZUSINI O'QITISHDA "KEYS-STADY" TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH Ollaberganov Bobur Shuhratovich	114

БИОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

BIOLOGIYA DARSLARIDA NOAN'ANAVIY USULLAR (REPETITORLIK TEXNOLOGIYALARI) Jumanazarova Nigora Ruzimovna	116

TADQIQOT.UZ
ТОМОНИДАН ТАШКИЛ ЭТИЛГАН

"ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИННОВАЦИЯ, ФАН ВА ТАЪЛИМ"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 59-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

(2-қисм)

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳих: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Эълон қилиш муддати: 30.12.2023